

ДЗВОНИ

ЛІТЕРАТУРНО
НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ

РИМ - ДІТРОЙТ - ЧІКАГО

Ч. 3-4 (106-107) 1978

В. ДЯДИНЮК

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ

EDITIONES
UNIVERSITATIS CATHOLICAE UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PAPAE

Ч. 3-4 (106-107)

Р. 1978

ДЗВОНИ
CAMPANAE - THE BELLS - LE CAMPANE
LES CLOCHES - DIE GLOCKEN

Тримісячник української християнської літературної творчости

видає

Філософічно-гуманістичний факультет УКУ

Редакцію веде проф. д-р Богдан Лончина

РИМ — ДІТРОИТ — ЧІКАГО

1978

Перший заміток \$ 600 Дзвони

Ч. 3-4-1978

Склад і друк „Ставропігії”, друкарні парафії св. Володимира і Ольги в Чикаго
2226 W. Chicago Ave „Stauoregion” Printing Chicago, Ill. 60622
Tel. 276-0774

НАША ЦЕРКВА

Як я назавжди покидав свій дім,
Замаєний квітками полум'я і диму,
І за селом оглянувся востаннє
В сльозах пекучих, що текли без стриму,
То серед вибухів гранат
Я не побачив ні людей, ні хат,
Лише ВОНА єдина на прощання
Своім хрестом на посірілій бані
Мене, мов мати, поблагословила:
„Ідеш у світ, мій сину бідний,
Та не лякайся, не будеш ти безрідний —
Де б ти не був, я буду теж з тобою”.

Котився шлях, устелений журбою,
Через чужі міста і табори,
В незнане завтра вів ізгоїв,
Дітей жорстокої, безумної пори.
І справді там з'явилася ВОНА,
Мов жалібниця, лагідна, ясна —
Хай в доцанім закуренім бараці,
Хай за старим обшмульганим столом —
З гуцульським різьбленим хрестом,
З молитвою, що огривала душу,
Холодну душу сірого вигнанця —
Така свята, достойна і — своя.

Було в ній все: і милий рідний дім,
І подих рідної розритої землиці,
І пахощі лісів, квіток, пшениці,
І витканий зірками тихий сад . . .
Ні, ми не все поклали у могили,
Не все ми залишили, загубили
Там, за зеленими верхів'ями Карпат.

Розбитими оселями, шляхами
В незнаний світ вона пішла за нами,

Вона вела нас за моря і ріки,
Як ангел-вісник Божої опіки.
І на нових поселеннях далеких
Вона приносила нам наші рідні свята:
Оспіване колядками Різдво,
Великдень у гагілки хорородах,
Коли в звичаях давніх, заповітних
Всі духи предків сходяться до хати
З живими разом свято святкувати,
Коли в піснях старих, тисячолітніх
Мов промовляє предківська земля.

Вона одна у ніч зневіри й болю
Не відреклась, не залишила нас,
Немов відламану галузку хвої —
Вона надією зціляла серце,
Що Волі дух в народі не помер ще,
Що Правди не забити в темний льох,
Що Злобі не подужати Любови —
Вона кріпила віру теплим словом:
„Чого ви, маловіри? З вами Бог!“

І ми, пришельці у чужі краї,
Не зрадимо, не кинемо її,
Тієї Церкви рідної, своєї
Із обрядом достойним і величним,
З молитвою, що в ній душа народу
Під ноги Бога стелиться кадилом,
І з мовою, що дав її нам Бог
І тільки Бог її відняти може!
Вона не тільки наша рідна Мати,
Не тільки світлий образ Батьківщини,
Що бореться з безбожним супостатом,
Щоб не лягти живою в домовину —
Вона для нас Господній заповіт,
І з нею, в ній нам жити з роду в рід!

о. Іннокентій Лотоцький, ЧСВВ

ХРИСТІЯНСЬКА СВЯТІСТЬ

Святими ви мусите бути, бо я — Святий, Господь Бог ваш (Левіт 19, 2).

Ольга обмилася в святій купелі... зодягнулася в Нового Адама — Христа.

*Пам'ятають про нього (Володимира Великого) руські люди, згадують про святе хрищення, і прославляють Бога в молитвах, і в піснях, і в псалмах, співаючи Господеві: **НОВІ ЛЮДИ, ПРОСВІЧЕНІ СВЯТИМ ДУХОМ** (Повість временних літ).*

Оповідання літописця Нестора про хрищення Княгині Ольги і Великого Князя Володимира наскрізь овіяне надприродною радістю ізза того, що наші предки відвернулися від німих ідолів, що вони знайшли „дорогоцінний жемчуг — Христа” (Тропар Св. Володимира), що „одягнулися в Христа” (Гал. 3, 27), що стали народом Божим, освяченим Пресвятим і Животворним Духом. Ця ідея освячення тайною хрищення і цей ідеал християнської святости підкреслені в *Повісті временних літ* кожний раз, коли бесіда про християнізацію України. Коротка призадумка над 1) поняттям святости, 2) джерелом святости і 3) конечністю святости для всіх нас, хай спонукає нас гідно приготувити свої душі до відзначення тисячоліття Хрищення України.

1. *Що це — святість?* Часто чуємо це слово, нераз може читали ми життя святих Христової Церкви, може деколи і зродилася в нас щира постанова бути святими, то й даймо собі відповідь на питання: „Що це таке — святість”?

Коли до Ісуса Христа приступив юнак із запитом: „Учителю благий, що мені робити, щоб успадкувати життя вічне?”, Спаситель відповів йому: „Чому звеш мене благим? Ніхто не благий, хіба один Бог” (Лука 18, 18-19). Один Бог благий — один Бог святий. Перед Його тронем ангели повсякчасно співають чудовий пеан: „Святий, святий, святий Господь сил” (Ісаїя 6, 3).

А що скажемо про сотворіння? Чи є святі сотворіння? Очевидно, що так. В первісному значенні святими є речі, або особи призначені виключно для Бога. Наприклад, каже св. Письмо:

„Поблагословив Господь сьомий день і ОСВЯТИВ ЙОГО” (Буття 2, 3). Один день у тижні призначений для Бога, отже це святий день. На Синайській пустелі, на горі Хорив, Господь промовив до Мойсея з-посеред горіючого куща: „Не зближайся сюди: скинь обуву з твоїх ніг, бо місце, що на ньому стоїш, це СВЯТА ЗЕМЛЯ” (Вихід 3, 5). Тут знову ця сама ідея: Вся земля для людей, але деякі місця зарезервовані виключно для Бога, отже вони святі. В Соломоновій святині було місце зване „Святе Святих” (Євр. 9, 2), місце мешкання Господа Саваота і в це місце дозволено було ввійти тільки архиереєві раз у рік (Євр. 9, 7).

Подібно як святі місця, в біблійному понятті є також і святі люди — особливішим способом вибрані Богом. Освободивши Ізраїля з єгипетської неволі, Господь промовив до нього: „Ви будьте мені *святим народом*” (Вихід 19, 6). В Старому Завіті Всевишній вибирав собі пророків, левітів, священників, щоб вони були „*святими Господеві*” (Вихід 28, 36).

В новому Завіті, святі — це визнавці Христової науки, це учні Христові, це члени Його Містичного Тіла. Тому Св. Павло в усіх своїх посланнях до християнських громад — церков називає християн святими. Для прикладу, своє послання до Коринтян Апостол народів починає словами: „Павло . . . Церкві Божій, що в Коринті, освяченим в Ісусі Христі, покликаним СВЯТИМ” (1 Кор. 1, 1-2). Филип’ян він вітає словами: „Павло і Тимотей, слуги Ісуса Христа УСІМ СВЯТИМ у Филипсах” (1, 1) а кінчає це послання „Вітайте кожного СВЯТОГО У ХРИСТІ ІСУСІ” (Фил. 4, 21). „СВЯТИМ, ЩО В ЄФЕСІ”, пише Св. Павло до християн Єфеської церкви (Єф. 1, 1). Християни це вибранці Христові, вони належать до Христа Господа, отже вони мають бути святими. Апостол називає їх святими, хоч насправді не всі учні Христові, до яких він писав, були святими.

II. *Джерелом християнської святости є Ісус Христос.* Він „єдин свят, єдин Господь, Ісус Христос у славі Бога Отця”, кличемо на святій Літургії. В Одкровенні Св. Йоана Христос сам підкреслює сказане словами: „Це говорить той, що є Святий” (3, 7). Наша християнська святість є від Христа і в Христі. „Ви є обмиті, ви є освячені, ви оправдані в ім’я Господа Ісуса і Духом нашого Бога”, каже Св. Павло (1 Кор. 6, 11). Вся наша душевна краса, сила і святість походить від Нього, бо Він вислужив ту святість своєю смертю на хресті, з Його пробитого на хресті серця виплила кров і вода (Йоан, 19, 34), вода — символ тайни хрищення, що освячує душі Божою ласкою, і кров — символ Пресвятої Тайни Євхаристії, що є найуспішнішим засобом збереження святости в

християнських душах, а також і могутньо помножує ту ласку.

Христос Спаситель є джерелом святости не тільки тому, що Він її набув для нас, людей, своїми терпіннями і смертю на хресті, але також тому, що Він нас освячує, і без Нього не може бути бесіди про святість. Ось що Він говорить: „Як неспроможна гілка сама з себе плоду принести, якщо не перебуватиме вона на виноградині, ось так і ви, якщо не перебуватимете в мені. Я — виноградина, ви — гілки. Хто перебуває в мені, а я в ньому, — той плід приносить щедро” (Йоан, 15, 4-5). З Христом і в Христі — ми святі. Вода найчистіша при гірському джерелі, з якого вона випливає, і чим далі ця вода віддаляється від свого джерела, тим брудніша вона. Горяч відчуваємо наймогутніше біля горіючого вогнища, і чим далі ми від цього вогнища, тим менше того тепла. Чим далі стоїмо від світла, тим менше бачимо. Подібно мається справа з освяченням душі. Хто близько Христа вірою, любов'ю та наслідуванням Його чеснот, той святіший. Святий Василій Великий прегарно говорить: „Християнство є властиво наслідуванням Ісуса Христа в Його людській природі...” (Ширше Правило 43). „Тому Він став чоловіком, щоб представити нам якби в образі побожність і чесноту (святість), щоб по силі кожний і кожна наслідували той перевозір. Тому Він носить наше тіло, щоб і ми по силам наслідували Його спосіб життя” (Монаше наставлення 1). Кожний християнин знаходить в Ісусі Христі зразок до наслідування. „Приклад дав я вам, щоб і ви так робили, як оце я вам учинив”, каже Господь Ісус (Йоан. 13, 15). Завдання кожного християнина є відтворити в своїй душі портрет Богочоловіка, наслідуючи Його величні чесноти так, щоб кожний міг закликати з Павлом Святим: „Живу вже не я, а живе Христос у мені” (Гал. 2, 20), а це ніщо інше, як „одягнутися в Христа” (Гал. 3, 27). Християни, які всім серцем старалися „одягнутися в Христа”, стали великими святими, і багато з них стали святими канонізованими, тобто Церква своїм непомильним авторитетом проголосила, що вони в небі насолоджуються контемпляцією вічної Божої краси.

Святі — це справжні герої. Не кожний герой є святий, але кожний святий є героєм віри, любові і наслідування Богочоловіка. Бо життя святих було оживлене вірою. Святі вірять, що Бог завжди з ними, тому вони завжди руководяться Божою присутністю. Святі вірять, що Святий Дух мешкає в їхніх душах, тому вони завжди стараються про невинність душі. Святі знають, що Всевишній радіє, коли вони пристають з Ним на молитві, тому вони радо моляться. Святі вірять, що Пресвятий Бог ненавидить

гріх, тому вони уникають морального зла. Святі вірять, що кожна прислуга для ближнього є прислугою для самого Христа Спаса, тому вони надприродною любов'ю обіймають усіх ближніх. (Пор. Мат. 25, 40). Святі знають, що Бог любить їх безконечною любов'ю, і ця правда додає їм сили вірно служити Йому. Святі живуть у царстві віри і любові, вони здивляються на ціле життя під аспектом вічності, пам'ятаючи на слова Божественного Спасителя: „Яка користь людині, як світ цілий здобуде, а занепасти свою душу? Що може людина дати взамін за свою душу?” (Мат. 16, 26). Тому вони збирають собі „скарби на небі, де ні міль, ні хробацтво не нівечить і де злодії не пробивають стін і не викрадають” (Мат. 6, 20).

Святі, тому саме, що вони святі, є найбільшими добродіями людства. Вони увіковічили свої імена в анналах Вселенської Церкви. Святі наслідники катедри Св. Петра, як Григорій Великий, Пій X, Іван XXIII та інші спрямували корабель „Галилейського рибалки” на нові шляхи. Святі науковці обороняли Христове Містичне Тіло перед кукілем ересей, як Анастасій Великий, Василій Великий, Йоан Дамаскин, Тома й інші. Святі душпастирі, як Франціск Ксаверій, Іван Віяней, Йосафат Кунцевич притягали до Христа тисячі іновірців. Святі володарі ставали християнами народів, як Константин й Олена, Ольга і Володимир. Святі аскети, як Василій, Венедикт, Франціск Асизький, Домінік, оснували чини і таким способом заохотили до наслідування євангельських рад тисячі палких душ. Святі ченці і черниці ставали заборолом правди і моралі народу і були совістю держави, як Антоній і Теодосій Печерські. Святі матері виховали святих синів і доньок для Христа, як Макрина, Емелія, Моніка, Антуса, і множество інших ідейних матерів. Прегарно кличе наша Свята Літургія до святих угодників Божих: „Як назвемо вас, Святі: чи Херувимами? бо на вас спочив Христос. Чи Серафимами? бо ви безустанно прославляєте Його. А чи й Ангелами? бо ви від тіла відвернулися. А може Силами? бо ви творите чуда. Багато у вас імен, а ще більше дарувань!” (Октоїх, Голос 8, Понеділок на Утрени). Так, святі — це ясні метеори-світочі, що прояснюють темряву людської грішності, це надприродні велитні, для яких нема нічого неможливого, це артисти духа і справжні філософи, бо вони зрозуміли „тайни Небесного Царства” (Мат. 13, 11), і пізнали те „єдино потрібне” (Лука 10, 42). А це все доконували вони з Христом і в Христі святим життям.

III. *Святість конечна для всіх нас.* Святість не є привілеєм одиниць, вибраних груп, клас, священиків, ченців. Вона доступна

для всіх, вона конечна для всіх християн. Про це часто говорить Святе Письмо. „Це ж саме воля Бога: святість наша”, кличе Апостол (1 Сол, 4, 3). Господь „нас вибрав перед заснуванням світу, щоб ми були святі й бездоганні перед Ним у любові”, пише він на іншому місці (Єф. 1, 4). Ісус Христос підкреслює цю правду перед численними слухачами: „Будьте досконали, як Отець ваш Небесний досконалий (Мат. 5, 48).

Божий Син пролив свою богочоловічу кров за всіх людей, Він для всіх приготував вічне щастя, а щоб те небесне щастя осягнути, щоб увійти в небесне царство, треба „додержувати заповіді” (Мат. 19, 17). Хто ж захоче Божі заповіді, той є в стані ласки, той є святий. Небо є царством святих, до неба „не ввійде ніщо нечисте” (Одкр. 21, 27), в нього входять ті, що обмили свої одяги і вибілили їх в крові Агнця (Одкр. 7, 14).

Це не значить, що кожний християнин має бути канонізованим святым, бо це неможливе і непотрібне. В небі є множество святих, про яких Церква нічого не знає, вони тут на землі нам незнані, але перед Богом вони великі святі угодники, і може не один з них є ближче трону Присвятого Господа, ніж деякі святі канонізовані. Господь домагається від нас, щоб ми заховували Його заповіді, сповняли належно обов'язки стану, старалися зберегти в душі освячуючу ласку, жити з Христом — виноградиною, а це певна дорога до вічного щастя, це дорога святости. Боже Провидіння вибирає собі час-до-часу одиниць на канонізованих святих, але їх, відносно, дуже мало, в порівнянні з множеством святих „від усякого народу і племен, і людностей, і язиків”, що стоять „перед престолом і перед Агнцем” (Одкр. 7, 9).

Нам і не важко бути святими, бо ми маємо до розпорядимости всі потрібні засоби: маємо Святі Тайни, Святу Літургію, молитву, маємо Церкву та її провід, маємо релігійну літературу, маємо приклади святих угодників Божих, маємо поміч небесних заступників — ангелів і святих, маємо Христа Господа, а Він завжди з нами до кінця віку (Мат. 28, 18).

Інакше мається справа сьогодні на нашій рідній батьківщині, де чевоний сатана з пекельною ненавистю нищить Христове Царство, де строго заборонено бути християнином, де християнську святість висмівається, як наївний середньовічний забобон, де життя з віри натавровується, як протидержавний злочин. Тому саме останніми часами в Україні появляється багато євангельських героїв, ісповідників віри, які тюрмами, каторгами, кров'ю і мученицькою смертю пишуть історію Української Церкви, а їхні душі, прикрашені авреолею святости, стають „видовищем і світові,

й ангелам, і людям” (1 Кор. 4, 9). З-поза залізної заслони у вільний світ доходять автентичні вісті очевидців про геройство наших вірних. Для ілюстрації наведу два короткі приклади.

В Советському Союзі молода жінка, А. Скрипнікова, на 27-му році життя, чотири рази сиділа в тюрмі за те, що поширяла релігійну літературу і потайки зустрічалася з практикуючими християнами. На суді невіруючий прокурор кричить до неї: „Неба нема, нема душі, нема вічності, релігія твоя — це наївний забобон... Ти мусиш забути про свою релігію, мусиш змінити своє життя, бо інакше ми тебе суворо покараємо”. Її відповідь напричуд гарна: „Віра в Христа — це моє серце! Забрати в мене віру — це те саме, що вирвати мені з грудей моє серце! А цього я ніколи не зроблю, бо я вірю в Христа!” Свята християнка, неустрашима героїня євангельської святости й окраса Христової Церкви.

Советська газета „Молода Грузія” подала, що жінка на ім'я Валентина П. рукою переписала 138 листів (а кожний лист мав повних вісім аркушів паперу) і вислала їх до науковців, суддів, адвокатів, професорів, закликаючи їх стати християнами. Вона також перед судом відважно заявила: „Я писала ці листи! Я захочувала адресатів стати членами Христової Церкви, бо я — віруюча християнка. Моя віра подиктувала мені ці листи і поручила мені розіслати їх, бо моє задушевне бажання є, щоб усі стали християнами, щоб усі освятилися й осягнули вічне щастя”. Подібних прикладів маємо багато.

Саме ці наші українські мученики й ісповідники віри, ці святі наші брати в країні серпа і молота закликають нас у вільному світі старатися про освячення наших безсмертних душ, відкуплених кров'ю Непорочного Ягняти (1 Петра 1, 19). Наша Українська Мовчазна Церква сьогодні є прикрашена цінною діядемою праведности численних синів і доньок в країні воюючого атеїзму.

Як дуже надаються тут слова нашої Літургії: „Церква Твоя, Господи, що... немов багрянницею, прикрасилась світлою кров'ю мучеників Твоїх, заради них кличе до Тебе, Христе Боже: Подай людям Твоїм Твої щедроті, мир Твоїй громаді і душам нашим велику милість” (Повечер'я Мале). Ця святість сучасних праведників поневоленої Української Церкви безбожним комунізмом є не лише прикрасою нашої Мовчазної, з Христом Розпятої Церкви, але також є запорукою її світлого Воскресіння.

Василь Маркусь

РОМАН ЗАВАДОВИЧ

(З нагоди його 75-ліття)

17 грудня 1978 р. сповнилося видатному письменникові і поетові Романові Завадовичеві 75 років. З цієї нагоди Видавництво „Ставропігія” в Чикаго випускає збірку його поезій на релігійну тему під заголовком „З буднів у свято”. Вшановуючи цей ювілей нашого популярного письменника для дітей і молоді, що його заслужено уважаємо християнським письменником, містимо вступну статтю до збірки „З буднів у свято” пера проф. Василя Маркуся. — Редакція

„З буднів у свято” — це тематична збірка поезій, не задумана автором попереду, а впорядкована як підсумок принагідного віршування на релігійні теми. Підбором і виданням саме цих поезій Видавництво „Ставропігія” бажає звернути увагу читачів на основну рису творчости Романа Завадовича.

Завадович — передусім християнський письменник і поет. Вживаємо це визначення цілком доцільно й у свідомості, що його часто надуживають. Не так у випадку Романа Завадовича. Релігійні і християнські первні пронизують усю його творчість. Її проєкція звернена постійно на вічні вартості, на духовність та глибокі моральні засади життя. Чи то буде фантазія в дитячій казці, дотепний гумор у сміховинці, моральна наука й життєва мудрість у байці чи анімізованій розповіді про тварин і рослини абож в історичному чи побутовому оповіданні — скрізь відчуєте істотні вартості добра, любови, правди, людської солідарности, справедливости. Його герої — не обов’язково персоніфіковані святці чи анголоподібні істоти, але живі люди (малі і дорослі) з своїми добрими і поганими властивостями, проте всі вони діють у постійній свідомості розрізнення між добром і злом, між високими й низькими життєвими ідеалами й у висліді вибору — прагнуть чогось вищого, шляхетного, гарного. Ідеалізм автора виразно передається його героям і їх долі.

Таке наставлення дуже істотне у випадку письменників дитячої літератури. Тут більше ніж в іншому літературному жанрі

чи ділянци письменник робить свідомий моральний вибір. Не йдеться йому тільки про абстрактні естетичні вартості чи про намагання розважити молодого читача, але про те, щоб його виховати, вплинули на його духовий світ у благородному спрямуванні, тобто, щоб „різьбити” молоді душі й думку. Завадович свідомо вибрав цей другий шлях, і його перо, наче різбарське долото, намагається різьбити з неотесаного каменю людину на подобу Божу з виразним християнським обличчям.

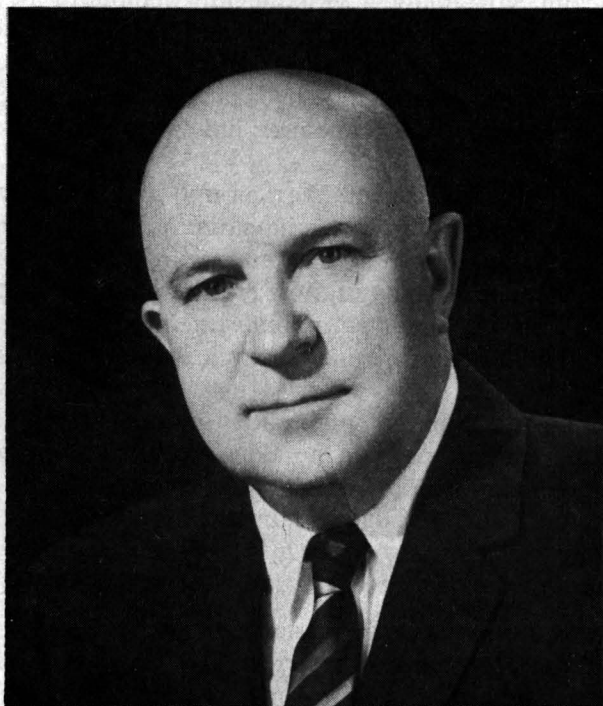
У специфічно українських умовах цей християнізм не є абстрактно філософським, але живим релігійним втіленням загальних і вічних вартостей у національних формах та в досвіді Української Церкви. Тому релігійні традиції, святкування, обряди, спосіб почитання Бога, релігійні символи у творах Завадовича знаходять органічний вислів для українських християн. З них поет черпає надхнення, а разом форми поетичного виразу свого ідейного змісту. В поезіях празничних циклів, у віршованих молитовних розважаннях, в одах рідній Церкві чи її подвижникам, головно Ісповідникові віри теперішньому Патріархові Йосифові, в поетичних ремінісценціях і рефлексіях — релігійний зміст втілюється в конкретній дійсності українського народу, його минулому і сучасному, у його візії майбутнього. Доля Церкви і народу не мислиться інакше, як у тісному зв'язку, в нерозривній єдності.

Пропонована збірка поезій поєднує природно й інтимно релігійний і патріотичний мотиви. Віра в Бога, виражена прив'язанням і вірністю своїй Церкві та „вірі батьків”, поєднується у Завадовича з почуттям любови до рідного народу, до України — християнської батьківщини. Патріотизм поета виступає, властиво, як істотна чеснота християнської релігії.

Критики творчости Р. Завадовича постійно відмічують цю властивість. Володимир Барагура, згадуючи про співпрацю Завадовича в журналі „Дзвони” в 1930-их роках, пише, що в Завадовичевій творчості того періоду переважала синтеза християнського світогляду з динамікою націоналізму („Світ, мов казна, світ, мов мрія”, „Овид”, зима 1976, стор. 8). А далі дає таку характеристику його літературної творчости:

„Його ідеї й національно-релігійні елементи органічно впливають з його творів як наслідок внутрішньої структури, його переконань, життєвої і мистецької філософії. Він сонячний поет, життєрадісний погідний, усміхнений, у нього безмежна віра в добро, любов, красу, в життя, в перемогу” (Там же, стор. 10).

Вже перший друкований вірш сімнадцятирічного юнака Завадовича „Святий Миколай” („Світ дитини”, 15 грудня 1920), підписаний псевдонімом „Роман зі Славної”, ще такий простий, недосконалий і наївно-щирий, прозирає цю глибоку настанову поета, яка не покидає його все життя.

Завадович

І прийде Святий Микола
Із хорошими дарами,
Щоб українські чемні діти
Привітати зі святками...

І напімне, щоб в праці-труді
Вітчизні кували долю,
А він перед треном Бога
Вимолить для неї волю.

Зав'язуючи співпрацю з дитячим журналом „Мій приятель” в 1949 році, Р. Завадович писав його редакторові, о. С. Їжикові: „Він (журнал) має нести (дітям) образ Рідного Краю і зберегти в душах вірність і вірі, і народові” („Різьбар дитячих сердець”, „Поступ”, 25 січня 1976). І справді, в цьому дусі та з цим наставленням помістив Завадович в українській періодиці та окремими виданнями сотні віршів, оповідань, сценок та інших писань, просякнутих релігійно-національними мотивами. Тільки невелика частина з цього і лише з останнього часу була підібрана до цієї збірки, а все разом могло б становити ще одну, і то більшу книжку.

У збірці „З буднів у свято” йдеться про дуже селективний вибір поезій на релігійні теми, опублікованих здебільша за останніх двадцять п'ять років. Як уже сказано, вони написані okazійно, а не за якимсь наперед передуманим устійненим пляном, і тому, зібрані разом у циклі, вони не зрівноважені ні тематикою, ні за жанрами. Подекуди є повторення мотивів, а тим більше провідних ідей.

Цикл перший підібрано довільно з таких поезій, що в них поет висловлює своє ставлення до Бога, загальне відношення до релігії, а в українському контексті — до рідної Церкви як супутниці життя поета і його народу. У „праслові” — логосі бачить Завадович основу буття, джерело і призначення всього. Звідсіль і заклик до співбратів: „Словом гартуйте серця!”

Природа, тишина, самотність настроюють душу поета до молитви — інтимної розмови з Творцем. Це Завадович висловив у чудовій коротенькій поезії „Шумлять жита”. Проте ідейно найбільш насиченим, при цьому не позбавленим поетичности, є вірш „Наша Церква”. Збираючись у великий ісход, поет прощається із своєю сільською церквою чи, власне, вона його прощає й обіцяє бути скрізь із ним та його земляками — в таборах переселенців чи за океаном на різних континентах розселення: „Де б ти не був, я буду теж з тобою!” Ця поезія — немов уся наша сьогоднішня церковно-національна ідеологія. Свою Церкву бачить Завадович такою, якою вона завжди була і яка не сміє нічим змінитися, навіть за океаном, включно „... із мовою, що дав її нам Бог, і тільки Бог її відняти може!”

Цикл, присвячений Богоматері, носить взагалі молитовний характер. Це переспіви відомих мотивів про заступництво Богоматері над українським народом від Ярослава Мудрого почерез Січ Запорізьку і Почаїв аж до наших днів. Навіть прості переспіви

молитов зберігають у Завадовича безпосередній, щиросердечний богомільний настрій і форму. („Під Твою милість”).

Найбагатший у збірці празничний цикл, що охоплює шістнадцять поезій. Різдво, Великдень, празники Юрія, Миколая тощо надхнули Завадовича до поетизації цих тем. При великій популярності цих мотивів неважко було попасти в шаблон. Але поет Завадович володіє виїмковим даром, висловлюючи навіть відомі думки чи й користуючись уже знаними образами та символами, підійти до них свіжо й оригінально, так що тут годі говорити про переспівування чи наслідування. Якщо подекуди й відкриваємо у візвяному циклі дещо з настрою і теплоти Б. Лепкого, то це далеке від якогось запозичення. Радше воно свідчить про духову спільність обох поетів. Ось строфа з поезії „Йде коляда до нас у гості . . .”, під якою гордо міг би підписатись і Лепкий:

І на змережанім різдвяному столі
Пшеничні колоски й пахуче сіно
Нагадують Свят-Вечір у селі,
Коли Христос родився в Україні.

Так само, якщо подекуди неначе подибуємо нотки Павла Тичини у вислові, образах і легкості поетичної мови, то це ще годі назвати „під Тичину” (напр., у вірші „Празничні дзвони” й деяких інших).

Найкращий вірш з цієї категорії і, мабуть, цілої збірки, „Ходить колядка” (написаний для дітей і тому перенесений до іншого циклу) прекрасно ілюструє здібність поета відчувати й застосувати скарби усної словесности в поезії. Мелодійність слова і ритму, пластичність образів, вибагливі повторення, плавність мови й ціла архітектоніка вірша управнюють цю поезію увійти до найбільш вибагливої антології.

І ще варто зупинитися над віршами з циклу „За Божу справу, за предківську віру”. Поезії цього циклу (разом дев’ять) присвячені Блаженнішому Йосифові з нагоди різних ювілеїв, святкувань чи подій у його житті. Мабуть, ніхто з українських поетів не написав стільки віршів про нашого Ісповідника віри. Від присвяти Страдникові в час його звільнення („День — то двадцять чотири години муки, Місяць — тридцять сповнених болем чаш”) до величної оди про сучасного борця („Блаженний муж не йде на раду до лукавих”), Завадович заторкує широку гаму жанрів і мотивів про життя, подвиг і постать Патріярха. Проте над усім височить сильна, ніби з граніту тесана, поезія „Владика нескорених”, написана в 80-ті роковини Блаженнішого Отця Йосифа. Якоюсь мі-

рою нагадує цей вірш своїм ідейним надхненням і динамізмом відому опоетизовану Лепким проповідь Митрополита Андрея „В Храмі Святого Юра”. Проте і задум, і поетична розв’язка у Завадовича наскрізь власні, оригінальні. Поет так визначає місію Патріярха Йосифа, що помислом Божим вирвався з „дому неволі”:

Щоб у змові мовчання відважно представ перед світом
І як свідок Господній дав свідчення правді німій.

Декому це може пахнути публіцистикою, але ті, що вглиблюються в сутність цього післаництва, напевно відчують, що це слова наче біблійний грім на Сіонській горі.

Щодо формальної аналізи релігійної лірики Завадовича, то попри те, що вже сказано загально досі, немає потреби розводитися ширше. Як уся літературна творчість, так і ці вірші Завадовича далекі від усяких модернізмів. Почуваючи в собі насамперед покликання суспільного педагога, Завадович звертається до читача зрозумілою йому мовою і легко прийнятними образами. У стилі і постичних засобах відмічуються елементи традиційної естетики. У змісті, як теж у формі вислову переважає ясність думки, простота і щирість. Поет уникає, подібно, як і в поезії для дітей, складних форм, заребусованих понять і карколомної техніки поетичного вислову. Увага читача відразу скеровується на думку, зміст; почуття й настрої передаються гармонійним укладом вірша і багатою витонченою мовою.

Багато віршів Завадовича, що увійшли до цієї збірки, головню із циклу, присвяченого Патріярхові, вже стали популярними для рецитуння з різних урочистих нагод. Взагалі, практично всі поезії цієї збірки підходять до деклямування так за своїм змістом, як і легкістю та врочистістю форми й стилю. Можна сподіватися, що ціла збірка послужить джерелом матеріалів для декляматорів, чим автор і видавництво полегшить працю упорядників різних імпрез, академій чи концертів.

Романа Завадовича як письменника для дітей і молоді назвали „незвичайним чорнокнижником”, що послуговується особливим засобом чаклування дітей (В. Барагура), чи „різбарем дитячих сердець” (о. С. Їжик) або прямо „князем української дитячої літератури” (див. Ювілейна програма в Чикаго, березень 1976 р.).

Якщо б ми мали ще щось додати до цих епітетів про Романа Завадовича як християнського письменника і поета, то хіба найкраще б відповідало ймення, яке йому прислуговує ще й від його

Небесного Опікуна. Він — наш Роман Сладкопівець, що свій мистецький таланти, солодкий голос співця слова і тонке вміння орудувати поетичними засобами віддає на прославлення найкращих вартостей — Бога, вічного, духовного і святого. Його поезія — це молитва й побожні роздуми українського християнина. Раз наш поет сказав, що „дитяча література — це передсінок храму, який безумовно треба перейти, щоб дістатися до самого храму” (доповідь на З’їзді дитячих письменників в 1946 р. в Німеччині). Яке щастя, що Завадович, увійшов у храм релігійної поезії через чудовий притвор творчості для дітей!

Виступаючи на тому ж з’їзді, визначна наша письменниця, Катря Гриневичева, ще інакше висловилася про роль письменників, які пишуть для дітей. Вона прирівняла їх працю до священнослужіння. „Писати для дітей — священна служба, що для неї треба вдягати ризи!” (цитовано за В. Барагурою, див. „Овид”, 1976 р., стор. 6).

І справді, Роман Завадович, пишучи для дітей наче священнодійствує, служить! Що ж тоді сказати про його вірші з релігійною тематикою, писані для всіх, про вірші зібрані у цій збірці?

Вони глибоко виношені в серці, зігріті ясною і погідною мислю поета, оспівані й переспівані його ніжним поетичним голосом, а головне — вони надхнені з висот. Вони, ці поезії, справді бо переносять нас „з буднів у свято”!

Марія Овчаренко

ДУХОВА КРИЗА ПАВЛА ТИЧИНИ

(Продовження з 1 і 2 ч. „Дзвонів”, 1978)

„... відректися від Тебе не можу”.

У 1920 р., крім збірки *Замість сонетів і октав*, появилася ще одна збірка поезій Павла Тичини — *Плуг*, що дає багато матеріалу про спосіб думання поета і кидає багато світла на його світоглядіві зрушення під впливом бурхливих подій на Україні в 1918-1920 роках.

Вірші, що ввійшли в цю збірку, не однорідні ні змістом, ні формою. Вони передають душевний стан автора в той критичний історичний час, то його ідейні шукання та намагання стати поклонником комуністичної революції, то, з другого боку, відбивають його хитання та суперечності і пристрасне бажання волі, правди й справедливості.

Від *Соняшних клярнетів* цю збірку найбільше відрізняє повний відхід поета від особистої „чистої” лірики і його звернення виключно до політично-соціальних тем, зокрема до тем революції. Це дало привід советським критикам прийти до висновку, що поет уже в 1919 р. „рішуче став на бік революції”¹⁾, а критикам поза межами Советського Союзу з переконанням твердити, начебто Тичина вже тут „скалітулював перед невмолимим трибуналом, про що свідчить ряд поезій з тієї ж збірки”²⁾

Наскільки подібні твердження відповідають правді, і чи вони опираються на фактах, може показати докладна аналіза поодиноких творів тієї збірки, чому й присвячена ця праця.

У своєму розгляді візьмемо до уваги в першу чергу ті вірші, які наявно показують, як Тичина за релятивно короткий час (всього за рік або навіть за кілька місяців) відійшов від ідеалів, висловлених з таким глибоким почуттям і вірою в „Золотому гононі” і „Скорбній Матері”.

Значну модифікацію поглядів поета можна бачити, наприк-

1) Леонід Новиченко, *Поезія і революція*, Київ, 1956, ст. 124. У всіх цитатах з цієї книжки, як також з інших книжок, тут використаних, зберігаємо правопис.

2) Іван Кошелівцев, *Сучасна література в УРСР*, Нью-Йорк, 1964, ст. 84.

лад, уже в програмовому вступному вірші п. з. „Плуг”, у якому Тичина в новому світлі зображує революцію. Таке враження може створити основний образ вірша — величезний плуг (плуг як творча, а не руїницька сила), що символізує революцію. Проносачися над землею, він ламає і трощить усе на дорозі. Щоб показати розмах революції, Тичина написав цей твір у манері космічно-гіперболічних віршів, популярних тоді серед російських і українських поетів. Силу революції і скількість її учасників представляє він у гіперболічних висловах: „За чорними хмарами мільйон мільйонів мускулястих рук”. Послугуючися гіперболами, поет хоче створити уявлення про революцію, як про непоборну і, може, навіть справедливу силу („Пройди над нами, розсуди!”). Це вже не засуд злочинів і терору революції, як у збірці *Замість сонетів і октав*, а її опоетизовання в рядках наелектризованих динамічною символікою та інтонаційно-ритмічними засобами. Щоправда, поет говорить доволі невиразними символічними образами, що не мають ні часових, ні національних, чи соціальних прикмет, і слово „революція” заступає образами — вітер, буря, чорні хмари, плуг, огняний кінь. Тут хіба тільки зворот про „мільйон мільйонів мускулястих рук” може насувати думку про робітничу революцію.

Однаке динамічна тональність двох перших строф послаблюється в кінцевій третій строфі, в якій Тичина несподівано робить дигресію, переносючи свою увагу на жертви революції, „що тікали в печери, озера, ліси”. Особливо прикрим дисонансом звучать останні рядки вірша, де поет зіставляє два несумісні образи: мертві розплющені очі загиблих утікачів і відбиту в них „красу нового дня”. Тяжко зрозуміти, чому саме в мертвих очах автор хоче бачити „красу нового дня”, тобто нової епохи, започаткованої революцією, тому що між цими двома поняттями нема ні логічного, ні естетичного пов’язання. Мабуть, не усвідомлюючи собі цього, Тичина, який у 1917 р. свій гимн у честь національної революції закінчив тріумфальним акордом про радість молодого народу, його пісні, його похід до Невгасимого Огню Прекрасного — Одвічного Духа (*Золотий гомін*), у вірші „Плуг” красу большевицької революції відкрив в очах убитих людей...³⁾

Цей вступний вірш і його загадкове закінчення були інтер-

3) Але для советських критиків саме ця мрячна згадка про погиблих утікачів послужила поштовхом побачити тут „моральний вирок поета тим, хто одвернувся, одсахнувся від революції”, і надхнула прийти до висновку, що „весь вірш пронято думкою про велику правоту революції, ідеєю ствердження „нового дня” людської історії”. Л. Новиченко, *Поезія і революція*, ст. 124.

претовані критикою на різні лади, залежно від філософії і політичних поглядів авторів. Літературні критики з-перед 50 років, і то навіть критики-марксист, які мали більше свободи висловлювати свої думки, ніж критики сталінської і після-сталінської доби, підійшли найближче до основної проблеми цілої збірки і до її програмового вірша зокрема. Так, напр., В. Юринець, переконаний марксист (зліквідований під час сталінських чисток), у своїй інтерпретації „Плуга” підкреслює не революційний романтизм, а психічний стан поета, що відбився в його хитаннях і непевності, коли йому приходилося „відзеркалювати нові етапи революції”, що . . . „ламала національні рямки і почала перетворюватися в соціалістичну”. Юринець зазначає, що Тичина спершу сприймав соціалістичну революцію не в позитивній, а негативній формі, і тому йому збірка *Плуг* починається „лейтмотивом непевности, блукання . . .” „Віє революційний вітер, але який його напрям, яка мета, що змітає він, що повинен змести?”

На базі такої інтерпретації Юринець формулює своє розуміння закінчення вірша: „Всю красу майбутнього відбивають очі мертві, то є такі, що бачити не можуть . . . Майбутнє відбивається в очах, але живий промінь між майбутнім і очима перетято”, (Володимир Юринець, *Павло Тичина*. Книгоспілка. Київ, 1928, ст. 105).

На теми революції написані також два мініатюрні вірші, стилізовані на лад народних пісень, „Як упав же він з коня” і „На майдані коло церкви”. У першому вірші поет оспівує смерть революціонера на полі бою, в другому — вибір сільського чабана стаханом і його відхід з вершниками в дорогу. Подібно, як і інші Тичинині твори того часу, вони дуже скондензовані і лаконічні формою та не подають будь-якої згадки про конкретні історичні події. Короткі звороти, як „вдарив революціонер, захитався світ . . .” або „на майдані коло церкви революція іде . . .”, ще не роблять цих віршів деклараціями советського патріотизму Тичини, як це здається критикам, дармащо поет впроваджує тут слова „революція”, „революціонер”.

Наче в поетичному щоденнику Тичина відношує також трагічні моменти, що їх не бракувало тоді на історичній арені України. Так, наприклад, у короткому тристрофовому вірші „Зразу за селом”, який жанром і формою належить до тієї самої категорії, що й два вищенаведені вірші, поет з величезною лаконічністю і простотою мови, стилізованої на лад селянської розповіді, говорить про розстріл, але ні словом не згадує, хто ці розстріляні, і хто їх розстріляв. Що вражає в цій мініатюрній розповіді, так це

відсутність тропів і поетичних прикрас. Поет з діловою сухістю подібно, як у деяких віршах у збірці *Замість сонетів і октав*, наводить самі тільки факти, але саме цей буденний тон ще більше поглиблює відчуття трагедії, в якій жорстокість екзекуції поєднується з грубим садизмом:

всіх їх розстріляли,
всіх пороздягали,
з мертвих насміхали,
били їм чолом.

У другій строфі в глибокий смуток поет включає нотку гіркої іронії:

Що тепер всім воля,
врізали вам поля
в головах тополя,
а голів нема.

Про цю страшну подію автор розповідає з мнимою індиферентністю та холоднокрівністю, утримуючися від засуджування вбивців і від смутку за вбитими. Крім не зовсім зрозумілих алюзій „що тепер всім воля, врізали вам поля”, вірш не має інших політичних елементів так, що назагал вірш треба вважати аполітичним твором⁴).

Зате виразне політичне спрямування має вірш „На могилі Шевченка”, написаний у 1918 р., в якому Тичина висловлює дуже різку критику гетьмана Павла Скоропадського. Тут слід звернути увагу на те, що в цій критиці Тичина виступає передовсім проти російського шовінізму деяких представників гетьманського уряду та проти терору каральних органів. Про факти протиукраїнського шовінізму говорить він з колючим сарказмом, наводячи підслухані розмови в Каневі:

Росію нам „собрать” пора!
Павлу послужим „между прочим”,
а там...

Гетьмана Скоропадського робить Тичина відповідальним за акти терору і лає його інвективами, які нагадують Шевченкові гнівні слова проти українських гетьманів у „Посланії”. Не най-

4) У вірші нема ніяких даних на те, щоб прийняти твердження советських критиків, що це „вражаюча картина свавілля й терору гетьмансько-окупаційного режиму”. Див. Примітки в кн. Павло Тичина, Твори в двох томах, Київ, 1976, т. I, ст. 391.

шовши відповіді на тривожне питання, „кого ж нам на Україну ждати”, поет звертає свої думки в сторону повстанців:

А за Трипільлям на горі
уже гримів Зелений,⁵⁾
заворушилися в Таращі.⁶⁾

У тій самій строфі після епізоду про військовий каральний відділ і після гнівного вигуку проти Скоропадського Тичина ще раз вертається до думки, що тоді почала пронизувати його свідомість:

Підем і ми в повстанці . . .

Але на закінчення вірша він робить неподівану дигресію, додаючи ніби мимоходом:

І хтось промовив,
„чекайте,
отут живе ж десь Винниченко . . .”
Ой Княжа гора
височенька . . .⁷⁾

Вірш „На могилі Шевченка” з уваги на ідейну розгубленість Тичини, разом з якою появляються дотепер невживані ним нові аспекти в його поетичній мові, може служити документом, як досі гармонійний світогляд цього поета-мрійника, залюбленого в музичний світлоритм всесвіту, почав різко змінюватися, і то вже в 1918 р. Найбільше вражають у цьому вірші лайливі слова на адресу гетьмана П. Скоропадського, що їх Тичина вставляє в кожную строфу: „І знов тиран, і знов неволя . . .”, „. . . приїхали, бач, до Тараса од Скоропадського Павла, од свинопаса . . .”, „Коли вже здохне лютій лад, і не душитиме народа . . .”

Цей вірш, у відрізненні від інших Тичининих творів на сучасні теми, заслуговує на увагу тим, що в ньому Тичина дає ім'я кон-

5) Зелений — справжнє прізвище Данило Терпило, родом з Трипілья на Київщині. У 1919 р. виступив проти Директорії. Згодом очолив загони партизанів, що боролися проти большевиків і денікінців. Див. Енциклопедія Українознавства. Париж-Н. Йорк, 1957, т. 2, ст. 768.

6) Тарашанський полк під командуванням Василя Боженка вів бої проти Української Армії 1918-1919 р. Там же, ст. 148.

7) Див. Павло Тичина, **Золотий гомін**, Стейт Коледж, Па. Передрук з львівського видання 1921 р., ст. 55-57. Усі наступні цитати з віршів збірки **Плуг** взяті з того самого видання. Правопис у цитатах такий, як у цьому виданні. Цілу третю частину вірша „На могилі Шевченка” не передруковують у советських виданнях.

кретної історичної постаті та конкретне місце й час, з якими зв'язаний мотив твору. Як уже сказано, тут Тичина критикує гетьмана Скоропадського за російський шовінізм деяких груп у його уряді та за терор жорстоких каральних відділів, а не за „п'яний розгул буржуазних націоналістів”, так, як це сказано у жаргоні сучасних советських критиків.⁸⁾

Ще виразніші політичні тенденції появляються в триптиху „Сотворіння світу”, написаному в 1919 р.⁹⁾. Тут у трьох коротких віршах, скомпонованих симетрично в терцинах, по чотири строфи в кожному вірші, Тичина дає свою концепцію історії людства, яку він зводить до трьох подій: виникнення землі — „перший день сотворіння”, винайдення плуга Адамом — „другий день”, і приготування до пролетарської революції — „третій - передостанній день”. Сама революція не зображена в вірші, але вона мала б бути „останнім днем” — завершенням історії роду людського. Коли перший і другий вірш витримані в пригаманному тичининському стилі, так у третьому вірші появляються вже новий крикливий тон і нові „воюючі” елементи в лексиці, подібно, як у вірші „На могилі Шевченка”:

Гукнули бідні: ближні й дальні!
Не телеграми привітальні,
а кулю в лоба глитаєм!

Візьмім, візьмім за гострі леза!
Всім краям —
Марсельеза!
день передостанній.

Читаючи ці рядки, тяжко повірити, що вони вийшли з-під пера того самого поета, що зовсім недавно писав:

Жорстокий естетизме! — й коли ти перестанеш любитися з перерізаного горла? (*Замість сонетів і октав.*¹⁰⁾

8) Л. Новиченко. *Поезія і революція*, ст. 99, 100.

9) Там же, ст. 81. У книзі П. Тичина. *Твори в двох томах*, Київ 1976 р., подано 1918 рік, як дату написання цього вірша.

10) Але саме цей „жорстокий естетизм”, що так несподівано ввійшов у Тичинину поезію, був прийнятий ентузіастично советською критикою: „І коли в третій, завершальній частині циклу... ми читаємо „Не телеграми привітальні, а кулю в лоба глитаєм!” — ми відчуваємо живий подих Романтики 1919 року: весь цей „миттєвий” огляд світової історії потрібний Тичині для того, щоб поетично і філософськи утвердити „велич” свого дня, „велич перемоги робітничого класу!” (*Поезія і революція*, ст. 82-83).

Змінивши своє відношення до революції, Тичина почав піддавати радикальній зміні свої погляди на мистецтво, на ролі поезії в суспільстві, на літературну творчість свою та сучасних йому українських поетів. Найсильніший вираз цьому дав він у чотирьох віршах збірки *Плуг* — „Один в любов”, „Я знаю”, „Плюсклим пророкам” і „Листи до поета”, з яких два перші вірші написані в 1919 р., а два останні у 1920 р.

У вірші „Один в любов” Тичина піддав гострій критиці українських поетів-символістів та модерністів за їх відірваність від реального життя, за їх безкритичне наслідування російської поезії („і от перебивають копію з солодких руських поетес”), за брак талантів і справжньої творчости:

Чи вже втомилась наша нація,
чи недалеко до кінця, —
що в нас чудова профанація
і майже жодного співця!

Його слова про стан української поезії, висказані з глибоким болем, актуальні ще й сьогодні, коли мати на увазі українську „неомузєну музу”:

А справжня муза неомузєна
там десь на фронті в ніч суху
лежить запльована, залузана,
на українському шляху.

У сонеті „Я знаю” Тичина ще сильніше підносить деякі політичні аспекти і з досадою навіть докоряє сучасним українським поетам:

Я знаю: вас нераз ще прокленуть
нові співці, нова краса-голота
за те, що з рідного свого болота
Не зразу вийшли ви на вашу путь.

Продовжуючи далі в тому самому тоні, він картає поетів за їх лінь і небажання зрозуміти справжню суть і повчально вигукє:

Та годі спать! виходьте на дорогу!
Людині гимн, Людині, а не богу!

Головні думки цього вірша — це наче фрагменти в тканині його нової естетичної концепції та нової суспільно-політичної філософії: „нова краса-голота” — пролетаріят, „своє рідне болото”

— мабуть, національна поезія¹¹⁾, „те, що зветься Суть” — революція, „Людині гимн, Людині, а не богу” — безбожна, т. зв. гуманістична філософія.¹²⁾

Щоб оцінити свою поезію із становища читачів різних суспільних класів, Тичина вибрав цікаву форму листів трьох дівчат-репрезентанток трьох різних верств у триптиху „Листи до поета” „Листи” написані в першій особі, що надає їм більшої простоти, безпосередності й правдоподібності. Критика, висловлена тут, спрямована на оцінку ранньої творчості Тичини, тобто здебільша на поезії збірки *Соняшні клярнети*, хоч поет не дає ніяких назв, ні заголовків. Авторка першого листа, як показує спосіб її писання, молода освічена людина, всією душею сприймає поезію раннього Тичини. Його поезія — це наче частина її життя. Вона над нею „сміялася, ридала”, і їй

... все сниться: сонце, співи,
і Ви, і день веселий, —
і от я з Вами вже знайома,
поете мій коханий.

У цьому образі, який передає молодече захоплення поезією Тичини й любов до неї, можна бачити щось більше, як тільки „постать симпатичну”, яка „навіть чи здатна бути учасником серйозної розмови про мистецтво”, і що, малюючи її образ, Тичина думав тільки про „музу, яка надихала його в період написання багатьох віршів, що ввійшли в *Соняшні клярнети*”.¹³⁾

Живі ще до сьогодні деякі сучасники Тичини і дещо молодші від них читачі, що пригадують собі, яке велике захоплення викликали його *Соняшні клярнети*. На всіх просторах України молоді читачі, очевидно, освічені, „сміялися і ридали”, і їм снилося

11) У советській критиці з особливим притиском сказано, куди був спрямований цей Тичинин саркастичний вислів: „Рідне болото” — так коротко схарактеризував Тичина в вірші „Я знаю” поезію націоналістичного декадансу...” (*Поезія і революція*, ст. 106).

12) Цей ідейний відхід від Бога в інтерпретації критиків поза межами Советського Союзу оцінюється, як естетичний і етичний упадок Тичини. Див. Юрій Лавріненко, *Розстріляне відродження*, Париж, 1959, ст. 946. У советській критиці висказані протилежні думки про вартість цього вірша, мовляв, поет знайшов піднесені слова, „щоб виразити справжню гуманність пролетарського мистецтва”. Див. *Поезія і революція*, ст. 106. Микола Зеров, видатний літературний критик 1920-их років, був думки, що „інвективи, як „Плюсклим пророкам” й ін., спроби ронделів та сонету „на громадські теми” (тобто „Я знаю — вас нераз ще прокленуть” — М. О.) Тичині рішучо не вдалися. Та і взагалі Пług показався книжкою одноманітною й нерівною; йому бракувало одностояности „Соняшних клярнетів”. (М. Зеров, *Нова збірка Тичини. Життя і революція*, 1925, Но. 1-2, ст. 79).

13) *Поезія і революція*, ст. 108.

його „сонце і співи . . .” Напевно знав про те Тичина, і не виключене, що пишучи свої „Листи”, думав не тільки про свою „музу”, але й про молоду українську інтелігенцію, що любила його твори, а зокрема *Соняшні клярнети*.

Словами авторки другого листа, начебто представниці селянської верстви, Тичина вже починає піддавати критиці свої ранні твори, які символічно-новаторською формою були засуджені соціологічними критиками за незрозумілість поетичних образів та „незрозумілий ненародній” зміст. Саме незрозумілість Тичининих творів стає предметом критики його читачки-селянки;

Читала Вас я — і не все,
не все я розумію.

Йй не подобається те, що Тичина не пише так, як писав Шевченко:

А все ж таки у Вас не так,
не так, як у Тараса.

Така думка може відбивати не так погляди читачів-селян, як радше народницьких поетів і критиків, які, відкидаючи всяке новаторство, боялися вийти поза обрії шевченківських традицій.

Ще суворішу критику висловлює авторка третього листа. Це робітниця-комуністка, що гострими словами засуджує чисто ліричну поезію (за словами советських критиків „естетську” поезію), як непотрібну „народові”. Її слова різкі, суворі й навіть лайливі:

І вам не соромно співати
в цей час про сонце, про красу?

З самопевністю ігноранта вона відкидає поезію, як зайвий балаяст:

Кому потрібні рахітичні
оті сонети та пісні?
Народу, скажете, голодним? —
Нещасна ж, жалка та рука,
що тріолетами годує
робітника.

І з такою самою самопевністю, що нагадує політруцьку реторику, вона закінчує свою тираду:

А втім, скажу: Ви сила,
і з вас ще буде комуніст.

Ті слова дали привід советським критикам зробити Тичину комуністом, хоч у тому часі він ним не був. „Листи до поета” — це, під постаттю цікавих символічних образів, важливі роздуми Тичини про завдання своєї поетичної творчості. Із слів, які він вкладає в уста молодої комуністки, і які так нагадують критерії і вимоги критиків соціалістичного реалізму, наявно видно, що вже тоді довелося Тичині під натиском комуністів відректися від своїх „сонетів і пісень” та перейти на поезію соціологічно-політичного напрямку.

І так у збірці *Плуг* появилися ще два твори з датою 1920 р., що недвозначно показують, як Тичина вже тоді намагався відійти від „рахітичної” поезії і перейти на революційну тематику та навіть засвідчити свої симпатії для комунізму. Це „Псалом залізу” і „Ронделі”.

У тетраптиху „Псалом залізу” поет в експресіоністичних картинах малює вибрані епізоди революційного буревію, але, за своїм звичаєм, не даючи конкретного матеріялу про те, які саме події мав він тут на думці.

У першій частині тетраптиха Тичина в доволі неясних символічних образах зображує наступ на місто якихось військових груп на бронепоезді і спричинений цим страх мешканців міста; у другій говорить про спустошення в місті після відступу білої армії; у третій він з експресією зображує прибуття анархічних повстанців, що руйнують і громлять усе безпощадно. Провідну думку й розв’язку поеми містить Тичина в четвертій частині, виявляючи тут своє політичне кредо: за анархічними повстанцями, які відкидають усяку владу, домагаючись тільки хліба, ідуть комуністи і закликають повстанців приєднатися до них:

Пождіть, пождіть, товариші,
ще будем їсти й пити.
Коли б ви нам допомогли
капіталістів бити.

Закінчує Тичина цю поему доволі розпливчастим і невизначним образом, з якого можна зробити висновок про перемогу організованого робітництва:

Ідуть, ідуть робітники
веселою ходою.
Над ними стрічки і квіти,
немов за молодю.

Ще більше неясний образ є в кінцевій строфі про те, як „турко-

че сонце в деревах, голубка на карнизу”, що мав би говорити про співучасть природи в святі пролетарської революції. Але цим рядкам бракує поетичної винахідливості й музики вірша, тому вони вийшли блідо в порівнянні хочби й з третьою частиною, де Тичина з майстерністю передає жорстокі погроми анархічних повстанців. Вистачить навести приклад, щоб побачити його неповторну оригінальність:

Над містом зойки і плачі,
немов з перини пір'я.
Зомліло, крикнуло, втекло
зелене надвечір'я.

Безпосередній досвід і власні переживання стимулювали його поетичну мову, тоді, коли надуманий „класовий” патріотизм, що ним Тичина намагався прикрасити свої нові вірші, зводиться до прозаїчної політичної реторики і звичайних політичних лексем: комуністи, „капіталістів бити”.¹⁴⁾

У поемі „Псалом залізу” Тичина віддав данину епосі революції класовими ідеями і популярним тоді мотивом „романтики заліза”, що його він ужив тут передовсім у фігуративному значенні.

Ще більше „класового патріотизму” і революційного запалу проявив він у двох віршах п. з. „Ронделі”. Застосовуючи форму старофранцузького вірша „рондель”, він передає тут актуальний зміст революційного часу. У першому вірші „Іду з роботи я з заводу” говорить він про радість фабричного робітника з приводу сподіваної свободи, принесеної революцією. Щоб створити настрій радості, Тичина впроваджує дещо трафаретні аспекти природи, як „сміється сонце з небозвода”, „в квітках всі улиці кричать” . . . , та вигуки: „Яка весна! яка природа!”

Оці реторичні перебільшення були в яркому контрасті з дійсністю, бо в парі з революцією прийшли не квіти, а кров, голод, злидні. Це відмічують навіть советські критики: „. . . квітів на київських вулицях в ті дні виднілось, певне, менше, ніж ран від снарядів і куль . . .”, додаючи одначе, що „Тичина . . . мав повне право „не помітити” злигоднів і нестатків, тому що він зображував момент такого великого душевного піднесення . . .”¹⁵⁾

14) Саме ці аспекти привели советських критиків до суперлятивної оцінки поеми „Псалом залізу”, бо, за їх словами, Тичина „приходить до духовного злиття з передовими силами епохи” . . . *Поезія і революція*, ст. 93.

15) Там же, ст. 89.

Другий вірш „Ронделів”, „Мобілізуються тополи”, Тичина заповняє здебільша політичними закличками:

До волі, бідні, босі й голі!

Але, замість мажорних тонів про сонце, квіти та „промені у серці”, поет тут у заклик до пролетарів у всьому світі згадує про злидні революції:

Гукнем же в світ про наші болі!
Щоб од планети й до зорі —
почули скрізь пролетарі...

Політичний характер цих віршів був настільки догідний більшовикам, що наркомос України передрукував їх у газеті-листівці в 1920 р., уживаючи їх як пропагандивні гасла для червоноармійців на польському фронті.¹⁶⁾

Проте, незважаючи на комуністичну ідеологію цих віршів, помилкою було б погодитися з твердженням, начебто Тичина „всім серцем сприйняв правоту ідеї жовтня...»¹⁷⁾, бо це не відповідає правді. Також не можна без застереження прийняти не зовсім обосноване твердження критика поза межами Советського Союзу, начебто „поет, так щиро захоплений проголошенням української самостійності, ледве за кілька місяців з такою самою щирістю почав плювати на те, що здавалося йому святим...”, „пішов цілувати пантофлю папи...”, „покорився насильству...”¹⁸⁾

До речі, у збірці *Плуг*, нема ні одного рядка, який свідчив би про Тичинине „плювання на те, що здавалося йому святим”, ні про його „цілування пантофлю папи”. Цей етап морального занепаду появився пізніше, бо вірші „На майдані”, „Сотворіння світу”, „Ронделі” — це вислів романтичної гльорифікації революції, а не плюгавлення його попередніх ідеалів. Навіть саркастичні вірші, звернені проти поетів-модерністів і гнівний вірш з критикою гетьмана Скоропадського не є „капітуляцією перед насильством”, а радше шуканням виходу із суперечностей критичної історичної ситуації, що створилася в Україні в 1918-1920 роках. В ім'я об'єктивної оцінки Тичининого думання не можна перочувати факту, що в збірці *Плуг*, крім віршів з комуністичними тенденціями, є також твори, в яких він показує революцію

16) Там же, ст. 90-91.

17) Там же, ст. 115.

18) Іван Кошелівець, *Сучасна література в УРСР*, ст. 83-85. Кошелівець помилково згадує деякі вірші, як „Вітер” і „Я дійшов свого зросту і сили”, як такі, що були в зб. *Плуг*, тоді, коли вони появились аж у 1924 р. в зб. *Вітер з України*.

в зовсім інакшому світлі, а разом з цим і своє власне душевне роздвоєння і муки ідейних пошуків. У цьому відношенні дуже характеристичним є вірш „І Белий і Блок...” Появився він у періодиці, у кн. *Музагету* та 1919 р., потім був передрукований у *Плузі*.¹⁹⁾ У цьому вірші поет говорить про сучасних йому російських поетів символістів-модерністів, які з захопленням співають пеани в честь нових провідників пореволюційної Росії, тоді, коли він сам і його батьківщина стоять ще на роздоріжжі страшних конфліктів:

Стоїть сторозгерзаний Київ,
і двісті розіп'ятий я.

Патріотичному захопленню російських поетів Тичина хоче протиставити своє почування до батьківщини, висказуючи надію, що Україна також „воздвигне свого Мойсея”. Одначе ця патріотична декларація звучить не зовсім переконливо. Це наче оправдання, а не справжнє почуття:

Поете, любити свій край не є злочин,
коли це для всіх.

Через деякі контроверсійні думки вірш цей викликав неоднозгідну критику. Адже, крім українського патріотизму, щоправда, стушованому до найтихшого звучання, тут можна знайти й свого рода гльорифікацію революції: „Там скрізь уже сонце! — співають: Месія! —”

Революцію, як „сонце” волі, бачила значна кількість російської інтелігенції, і Тичина пішов тут за тією хвилею, мріючи одначе про українського провідника тієї революції. Тому й критики поза межами Советського Союзу інтерпретують цей вірш, як „ще один одчайдушний уривок до „золотого гомону”²⁰⁾, про що говорять навіть і советські критики: „...революцію поет ще сприймав головним чином, як національне відродження (звідси і характерні згадки про „Месію і Мойсея”), не усвідомлюючи з належною ясністю її класового, соціалістичного змісту...”²¹⁾

Про те, що Тичина в тому часі справді не перейшов ще повної метаморфози, щоб стати безкритичним бардом революції, свідчать два короткі вірші, які песимістичним тоном і безнадією нагадують загальний настрій збірки *Замість сонетів і октав*. Це „Міжпланетні інтервали” і „Месія”, опубліковані в 1919 р. Оба вірші із групи

19) Див. *Поезія і революція*, ст. 65.

20) Іван Кошелівець, *Сучасна література в УРСР*, ст. 83.

21) Леонід Новиченко, *Поезія і революція*, ст. 66.

„космічно-планетарних” творів Тичини, яких понура символіка не завжди зрозуміла. Їх провідні ідеї можна інтерпретувати здебільша на основі окремих зворотів та фрагментів. „Міжпланетні інтервали” своїм „космізмом” можуть подекуди нагадувати вірш „Соняшні клярнети”, але тут, замість почуття всесвітньої гармонії та радості, що наповнюють рядки „Соняшних клярнетів”, з’являються неспокій і тривога („Міжпланетні інтервали... а між ними не хорали — вітер”), смуток („очі революціонера — туга”), поневолення думки („Так душа — душа в полоні”), ненависть („Так ті ж самі скрізь прокльони”).

Вірш „Месія” ще більше окутаний песимізмом і мрячною символікою, сповненою одчаю і жорстокости. У початкових рядках автор впроваджує візію когось незбагненого і таємничого. Оперуючи безособовими реченнями, Тичина не розкриває його назви, чим затемнює символіку цього образу:

Прийде, зарідає з одчаю
і сонце затьмить.

Після цього слідує загадкові фрагменти страшної жорстокости, що ступенюються наростанням її інтенсивности:

Хтось кине слово п’яне:
— В розстріл! на тротуар!

Уривки жажливих візій чергуються безладно й без логічного пов’язання, наче в кошмарному сні, що так нагадує деякі строфи й антистрофи збірки *Замість сонетів і октав*:

Замість дощу, замість роси —
каміння з неба...
І чиїсь голоси:
— Не треба, не треба!

Ще сильніший дисонанс вносить загадковий образ:

Каліка, поспішаючи кудись, наступить на дитину.

Символічне значення цього образу наскрізь не ясне, хоч його в деякому відношенні можна асоціювати з образом калік у поемі „Золотий гомін”, які „проклинають сонце і Христа”. Подібність цих образів у тому, що їх функція репрезентувати темні „скалічені” сили, що заперечують життя і правду.

Символіка останніх рядків вірша також окутана загадковою мовою. Месія, якому присвячений заголовок вірша, тут не видний, і тільки оклики юрби сповіщають його прихід:

Месію! Вітайте Месію!
Осанна Йому, Він прийшов!

Кінцеві рядки вірша так само загадкові і багатозначні:

І кров
смертний екстаз перетворить у мрію.

Чия це кров і чия жертва, що смерть перетворить у мрію? І кого символізує Месія, цей центральний образ-ідея, на якого спрямовані жорстокі слова: „В розстріл! на тротуар!” Символіку цього вірша, так як і символіку вірша „Міжпланетні інтервали”, критика досі не змогла розв’язати. Їх можна інтерпретувати різно, залежно від точки погляду критика. Хоч у них відбиваються деякі відгуки „космічного” стилю поетів „Пролеткульту”²²⁾ і месіяністичного напрямку російських поетів-символістів, вони своєю основною ідеологією далеко відходять від творів російських символістів, бо Тичина не виправдував злочинів революції так, як це робили російські поети.

Месіяністичні ідеї Тичини різняться й від польського месіанізму, як це показав у своїй інтерпретації Тичининої „Скорбної Матері” уже цитований тут марксистський критик В. Юринець. Думки його, висловлені з приводу „Скорбної Матері”, в рівній мірі можуть відноситися й до вірша „Месія” (бо в обох творах месіанізм Тичини відбиває його погляд на революцію), тому й варто навести деякі з них.

Основну різницю між месіанізмом польського поета А. Міцкевича і месіанізмом Тичини бачить Юринець у тому, що Міцкевич, вірячи в відродження Польщі, „ставить наголос на моменті воскресіння Христа”, а „у Тичини... на його духовому обрії тяжить навпаки ідея Христової смерті”. Тичина, прибитий жорстокими злочинами, бачить і оцінює революцію в наскрізь негативній формі і дав цьому поетичний вислів у своїх христологічних віршах. Міркування Юринця про „Скорбну Матір” дуже добре можна віднести і до „Месії”: „Українська нація — Христос народів, умирає, замучена, як Христос... революційна пожежа готує для неї хрест розп’яття”. І далі продовжує Юринець у ще сильніших словах: „... коли Тичина думає про революцію, в зв’язку з своїми христологічними ідеями, він несвідомо має на увазі дикий

22) Пролеткульт від пролетарська культура — організації, що після революції виникли в Росії і були перенесені на Україну. Вони відкидали клясичну спадщину і хотіли створити нову „пролетарську” культуру. Швидко занепали через неучтво і дилетантизм.

мотлох Голготи, що вимагав Христової крові; революція уявляється йому, як п'яний звіробій . . .”

Але, хоч Юринець написав ці свої спостереження з експресією і не без ерудиції, головне його завдання було скритикувати, а то й обвинити Тичину. Як марксист, він засуджує Тичину за його незрозуміння революції, мовляв, „Тичина хоче бачити тільки зовнішній «сонячний», ефектний бік революції . . . ; відвертається від вибухів народного гніву . . . ; розгроми поміщицьких маєтків він розглядає, як вияви дикости, темний звіробій . . .” В іншому місці Юринець, полемізуючи з А. Ніковським (який автора „Соняшних клярнетів” назвав поетом національної революції), з іронією зауважує: „Шкода тільки, що цей же Ніковський не каже нам, чому Тичина — поет національного відродження, так перелякався «цього початку руйніницького терору на Україні»”. (В. Юринець, *Павло Тичина*, ст. 89, 90, 92).

Своїм основним тоном „Міжпланетні інтервали” і „Месія” відходять також від тих віршів збірки *Плуг*, що їх Новиченко підкреслює як „радісне злиття з Революцією . . .”. Тому ці два вірші не появляються тепер у советських виданнях творів Тичини, і коли про них десь рідко згадують, то тільки з засудом, що „краще, коли б цих віршів (а також деяких інших . . .) не було в *Плузі* . . .”²³⁾

Інші советські критики, як, напр., С. Шаховський, засуджують в „Месії” гуманізм і песимізм: „Абстрактним гуманізмом, об'єктивно чужим революції, пройнята поезія «Месія». Тут всі образні уявлення пов'язані з жахом від виду крові. Можна, врешті, встановити джерела цих образів — приведуть вони нас до книг пророків, до Еклезіяста. Лапідарні символи страхіть нанизуються у композиційному безладі, щоб потрясти уяву читача видовиськом кошмарів. Нічого в творі не лишилося не тільки від оптимістичного ствердження революції, але й від будьякого життєствердження взагалі . . .” (Семен Шаховський, *В майстерні поетичного слова*. Лірика Павла Тичини. Київ, 1958, ст. 72).

Ще інший советський критик, С. Тельнюк, мабуть, намагаючися „оправдати” Тичину, інтерпретує „Месію”, як твір про озвіріння денікінців і інших військових груп, що обороняли монархічний устрій: «Месія» — це вірш про деградацію, озвіріння тієї частини світа, яку обороняли денікінці, врангелівці, колчаківці, це вірш про моральну смерть старого прогнилого умираючого світу . . . Коли б Ісус (тут уже в прямому значенні, а не в тому, в

23) Поезія і революція, ст. 83.

якому Ісус згадується в «Скорбній Матері») зійшов на теперішню землю, яку топчуть чоботи денікінців, то йому прийшлося би заридати з одчаю і погасити сонце...»

Очевидно, критикові найбільше не подобаються релігійні аспекти вірша: „Недостачею цього вірша є, на нашу думку, те, що видовище світового катаклізму має яскраве релігійне забарвлення...” (С. Тельнюк, *Павло Тичина*. Москва, 1974, ст. 67. Книжка написана по-російськи).

Особливо советським критикам не подобається „Месія”, де Тичина малює „майже апокаліпсичну картину чогось жахливого, що має відбутися в ближчому майбутньому...”²⁴). З перспективи часу ми тепер бачимо, як здійснилися поетичні апокаліптичні візії Тичини через десять років після написання „Месії”, коли в пам’ятному 1929 р. почалися жахи сталінської колективізації.

І так, незважаючи на Новиченкове категоричне твердження, „що 1919 рік був вирішальним роком в становленні П. Тичини як радянського поета...” і що Тичина „...одним з перших прийшов до сприйняття великої ленінської правди...”²⁵), цей ортодоксальний критик змушений мовою фактів і даними в творах Тичини раз-у-раз повторяти в своїй книжці, що в Тичини „були в свій час найсерйозніші непорозуміння з новою дійсністю”, і що „нові естетичні погляди прийшли до Тичини не без болісної боротьби в його власній свідомості, бо до революційного і соціалістичного ідеалу цей поет прийшов не відразу”²⁶).

Найсильніший вияв своїм душевним переживанням та своєму роздвоєнню між двома протилежними ідеологіями, ідеалістичною християнською і безбожною комуністичною, дав поет у вірші-тетраптиху „Мадонно моя”, написаному в тому самому часі, що й „Псалом залізу” та „Ронделі” (1920 р.). У цьому шедеврї збірки *Плуг* Тичина нарисував глибоку драму своєї душі, відтворюючи в поетичній мові власну духову кризу та духову кризу свого покоління. Цей твір треба інтерпретувати значно глибше, як тільки „гостре зіткнення старих і нових естетичних ідеалів, як їх розуміє тоді поет”²⁷, бо це Тичинина сповідь про відречення від християнського ідеалізму і його визнання нової безбожної віри. Свою сповідь висловлює він без блюзнірських вигуків воюючих безбожників свого покоління, як це, наприклад, робив поет ро-

24) Там же, ст. 83.

25) Там же, ст. 67.

26) Там же, ст. 101, 102, 259.

27) Там же, ст. 102.

сійської революції В. Маяковський²⁸), а в глибоко поетичний спосіб. Він з безмежним смутком і скаргою у першій частині цього циклу звертається до Пречистої Діви в стилі молитви „Богородице Діво”:

Мадонно моя, Пренепорочна Маріє,
прославлена в віках!
На наших самотніх вітварях
лиш вітер віє . . .

У двох останніх рядках тієї строфи поет говорить про те, що церкви пустіють, і тому в наступних рядках він просить Пречисту, щоб пройшла над селом з омофором і заридала, бо вже ніхто Її не заспіває пісень. Він радить Її, щоб Вона схилилась на причілок останньої хати і відганялась від незчисленних куль.

Бо вже іде до них інакша покровителька:

Жона відважна, діва гріховна
гряде на нас.
Нагая, без одежі, без прикрас —
чарує, мов та рожка повна.

Нову віру, яка має прийти на місце християнської, поет зображує в символічному образі, що є в повному контрасті до образу Пречистої. Замість святости ніжної і покірливої Богоматері, її характеризують агресивність („гряде на нас”) та цинічна одвертість („нагая, без одежі”) легкодушною жінки. Інші риси нової „мадонни” змальовані в дальшій частині тетраптиха, де автор показує її безтурботну радість:

Іде і сміється:
життя і квіток!
Сонце на скрипку,
хмарки у танок.

І хоч дівчина хоче привабити всіх до себе своїм виглядом, („ На бедрах, як струнах, лежить рука”) і своєю доступністю („Чия ж ти така? . . . Усіх, твоя . . .”), думки поета, який опинився між двома протилежними силами, линуць до Пречистої. І так третя частина тетраптиха — це Тичинина сповідь, це його розмова з Пречистою та його сумне прощання з Нею. З покорою і любов'ю він наче молиться:

28) Не так воюючий атеїзм, як більше антиклерикалізм, з'явився в Тичининих творах дещо пізніше.

Мадонно моя, Мати Пречиста,
мій Цвіте Голубий!

І наче на сповіді, він з одвертістю говорить:

Вступає в вік новий
душа чиста.
Замість лелії рожу
цілують уста!

Одначе, після цього признання, замість бадьорої самопевности, приходиться душевний біль. Йому тяжко розлучитися з тим, що дотепер було змістом його життя:

А все ж, як Петро від Христа,
відректися від Тебе не можу.

Його душу огортає смуток, бо без Мадонни він уже ніколи не зможе помолитися за щастя людей. І поет у приступі безнадії запитує:

Невже ж ні раз не помолюсь
за моє кохання, за людину?

Елегійним смутком закінчується остання строфа третьої частини твору, де поет звертається до своєї Мрії Золотої з проханням, щоб не покидала його серця:

Брени ж у серці, Мріє Золота,
на різні тони . . .

І хоч остання частина присвячена вже новій „мадонні з простого заліза”, у думках поета знов відзиваються спогади про ризу злототканну, скорбні очі, волошковий тон небесної Мадонни.

Цей твір, такий важливий для пізнання душевного стану Тичини в часі, коли він стояв на ідейних роздоріжжях, оцінюється критикою здебільша однобічно. Так, наприклад, Гавриїл Костельник називає вірш „Мадонно моя” богохульним²⁹⁾, не згадуючи нічого про його складні ідейно-психологічні аспекти. Основніше до проблематики циклу „Мадонно моя” підійшов советський критик Новиченко. Незважаючи на деяку тендеційність оцінки, він все таки бачить тут „досить виразне *релігійне забарвлення*”³⁰⁾, і недвозначно, хоч і з обережністю, говорить про прощання поета з Мадонною, Пренепорочною Марією, додаючи також, що „прощання з нею автор переживає трагічно”. З негодуванням цей

29) Ломання душ, Львів, 1923, ст. 42: „... в богохульному вірші, „Мадонно моя”, де він, як жиди Христа за Вараву, міняє Марію за блудницю”.

30) Підкреслення моє — М. О.

советський критик констатує також, що, хоч Тичина „намагався . . . прийняти новий морально-естетичний ідеал, що змінює собою непорочну Мадонну, у зустрічі з новою дійсністю він не зміг вийти з суперечностей, і поетичний образ нового естетично-філософського ідеалу вийшов у нього *блідо й непереконливо*.³⁰⁾ „Проблема мистецтва для нього”, каже цей критик, „. . . завжди зв'язувалася з проблемою гуманізму, а саме в цьому питанні у нього були в свій час найсерйозніші непорозуміння з новою дійсністю . . .”³¹⁾

Ще більше промовистим доказом того, що Тичина не „всім серцем сприйняв правоту ідеї Жовтня”, є вірші, в яких він так, як у збірці *Замість сонетів і октав*, засуджує насилля і терор революції. Ці вірші, очевидно, викинені советською цензурою, і про їх існування нічого не знають читачі з молодших поколінь в Україні.

Один із цих віршів — це диптих п. з. „26. II (11. III)³²⁾”. У советських виданнях друкується тільки його перша частина. Причину цього можна легко пояснити: адже рядки другої частини диптиха, написані Тичиною майже 60 років тому, своєю критикою советського безправ'я, гостро актуальні ще й досьогодні. Тут поет, дивлячись на погруддя Шевченка, згадує огненні слова Кобзаря, в яких він кликав: „з насильством биться, з царствами, з терором”. І в дальших рядках він звертає свої думки на теперішнє:

Ну що ж, Тарасе! Рад еси, не рад —
дивись, який в господі нашій лад,
в сем'ї великій, у громаді вольній.

Але тут, забувши про своє намагання стати поетом комуністичної революції, він у зверненні до Шевченка з болем та пекучим сарказмом закінчує свій сонет:

Дивись, мовчи. Хоча б схотів і їсти
Нічого не кажи Первопрестольній. —
Бо ще й тебе пошиють в шовіністи.³³⁾

Це саркастичне закінчення підсилюється ще більше контрастом до рядків попередньої строфи, де мова про „сім'ю велику” і

30) Підкреслення моє — М. О.

31) *Поезія і революція*, ст. 102.

32) Вірш написаний у 59-у річницю з дня смерті Шевченка. „У назві є неточність у переведенні з старого на новий стиль . . . таке неправильне переведення (для XIX ст. — 12, а не 13 днів) було причиною того, що день пам'яті Шевченка відзначався 11 березня 1920 р.” Див. *Твори в двох томах*, т. I, ст. 392.

33) *Золотий гомін*, ст. 70.

„громаду вольну”. Причиною поетового огірчення, що його він висловив у лаконічних натяках, є тут не так фізичний, як радше політичний терор: „мовчи . . . нічого не кажи Первопрестольній”, тобто Москві. Останній рядок „бо ще й тебе пошиють в шовіністи” перекликається з віршем „Шовіністичне” в збірці *Замість сонетів і октав*, у якому Тичина говорить про те, як забирають у людей потрібні їм для життя продукти, закінчує іронічною ремаркою: „Іноді так: небо ясне, а з стріх вода капле”.

Але найсильнішу критику революції дає Тичина в вірші „Паліть універсали!” Вірш цей, що на диво чомусь майже не згадується навіть критикою поза межами Советського Союзу, це полум’яний заклик до цілковитого знищення насильства й терору. Ні в одному досі вірші Тичина не вживав таких сильних слів, як тут: „Паліть універсали! Топчіть декрети . . . Проклинайте закони”. Разом з цим, як ще ніколи дотепер, наводить він фрагменти страшного терору:

Знов порють животи прокляті багнети . . .
Знов, як рабів, розпинають на людях
Знов кайдани, тюрма і шомполи. ³⁴⁾

У наступній строфі, що складається з самих тільки риторичних запитів, у яких міститься й відповідь та пояснення, що страшним терором карають людей за правду. У цих запитаннях міститься також і поетів засуд тих, що чинять безправ’я:

Хто має право примусить людину?
Хто може ніч обернути на днину?
І хто такий мудрий, щоб зразу нас всіх
повісив за правду, єдиний наш гріх?

Закінчується вірш ідентичним повторенням першої строфи, чим поет наче хоче скріпити силу свого гнівного заклику до нищення всіх декретів і законів, що поневолюють думку й заперечують правду.

Своїм звичаєм Тичина не дає ніякого виразного натяку, терор якої влади має він на думці. Проте нема ніякого сумніву, що говорить він тут про терор большевиків, про що свідчить дата написання вірша (1920 р.), а ще більше наскрізь негативні голоси советської критики про цей твір та усунення його з усіх советських видань Тичининих творів.

Тут варто повністю навести слова советської критики, щоб роз-

34) Там же, ст. 75.

віяти можливі інакші спекуляції про ці наявно протисовєтські твори Тичини: „В рецензії на *Плуг*, вміщеній в першому номері *Шляхів мистецтва* за 1921 р., в цілому книга в ній оцінювалась дуже високо, — з повною слухністю говорилось, що поет глибоко «відчуває епоху»... Разом з тим рецензент вказував і на наявність в книзі «кількох віршів, в яких відбився випадковий злободенний настрій». Як приклад він назвав вірш „Палить універсали”, до якого можна було б приєднати ще другу частину диптиха, що має заголовок „26. II. (11. III)”. Обидва ці вірші (їх після першого видання Тичина ніколи більше не передруковував”³⁵) являють собою прикрі обмовки — прикрі, глибоко невірні по суті, але все ж обмовки: в них справді вібились «видадкові настрої», хвилинна данина чужорідним впливам або вже вижитому власному минулому, і шкідливі анархічні ноти, що пролунали в першому з названих віршів, і незрозуміле роздратування та гіркота, що виявились в другому, були зрештою не характерні для Тичини — автора *Плуга*...”³⁶)

Наведені Новиченком слова критики стверджують факт, що вірші „Месія” і „Палить універсали” були Тичининим засудом большевицького терору, чого не спростовував, ні не заперечував сам поет, але в останніх роках, уже після смерті Тичини появилася під пером одного з молодших критиків нова версія генези цих віршів: „У часи розгула денікінщини в Києві Тичина написав вірші „Палить універсали” і „Месія”. Універсалами називались закони й розпорядження Центральної Ради і Директорії. Денікінці розгорнули кампанію дикого терору на Україні. День і ніч — обшуки, розстріли, грабунки, насилля. У кого знаходили декрети советської влади або навіть універсали Центральної влади, тих розстрілювали або вшали”. (С. Тельнюк, *Павло Тичина*, Москва, 1974, ст. 66).

Не розпоряджаючи докладнішими біографічними даними, ні не маючи доступу до особистого архіву Тичини, не можемо з певністю ствердити, котрі його твори відбивають „хвилинні” чи „випадкові” настрої, а котрі — його справжні переконання. Факт, що поет помістив при кінці збірки вірш „Палить універсали!” (а не „полемічні твори на літературно-естетичні теми, як цього хоче Новиченко, незаперечно свідчить про те, що в тому часі він не перейшов ще повної ідейної метаморфози. Адже після приходу большевиків він „заплутався в суперечностях” і „став на роздо-

35) Підкреслення мое — М. О.

36) *Поєзія і революція*, ст. 113.

ріжжі”³⁷⁾, кидаючися гарячково від одної альтернативи в другу. З одного боку, приступ нестримних хвиль революції затулював принадою панацеї на наболілі питання людства, з другого боку — ідеалістичний гуманізм, глибоко засіяний у душі поета, відкидав кривавий терор і безправ’я революції. Процес переходу на нову „віру”, що довершувався, можливо, під впливом його приятелів (В. Еллан-Блакитний, В. Чумак, Г. Михайличенко, В. Сосюра), можливо, до деякої міри під впливом і власних переконань, чи врешті й під натиском політичних комісарів, був для нього трагічним пережиттям та спричинив йому багато душевних мук, про що недвозначно свідчать рядки віршів збірки *Плуг*.

Справлення помилки

У першій частині статті „Духова криза Павла Тичини” (Дзвони ч. 1, 1978 ст. 33) примітка 29 має виглядати ось так:

Harvard Ukrainian Studies, Vol. 1. 1976, p. 106.

37) Сергій Єфремов, *Історія українського письменства*, т. II. ст. 354.

Іван Боднарук

ДУША І СУМЛІННЯ НАРОДУ

(До сторіччя народження Ол. Олесья)

Мабуть, ні один поет першої половини ХХ століття не написав такої великої кількості поезій на теми нашого громадського життя й до того ще таких патріотичних і в такій гарній мистецькій формі, як Олександр Кандиба, загально відомий під літературним псевдонімом — Олександр Олесь. Був улюбленцем народу, його душею, серцем і сумлінням. Відійшов у вічність 22 липня 1944 року на 65-ому році життя далеко від рідної землі, у чеській Празі. Знесилений злиднями, журбою і тугою за батьківщиною, місяць перед смертю втратив свого сина, талановитого поета й археолога — Ольжича, якого гестапівці замордували в Саксенгаузені.

Народився на хуторі Кандиби біля м. Білополля, тепер Сумської області, 23 листопада (за старим стилем) або 5 грудня (за новим стилем) 1878 року. Прийшов на світ у сім'ї заможного селянина Івана Кандиби й ще малим хлопчиною разом із батьками переїхав до Сум. Життєва школа мусіла бути для нього суворою, бо ось що каже він в одній своїй поезії:

Я ріс в болоті, мов бур'ян,
В воді було моє коріння . . .

Російська школа прищепила йому світогляд „общероса” й не давала спершу ровинутися національній свідомості. Щойно участь у відкритті пам'ятника Котляревському в Полтаві в 1903 році розбудила в нього національну свідомість. А до того часу пробував навіть писати вірші по-московському. Дитячі роки провів на селі, потім учився в сільсько-господарській школі коло Харкова, а від 15-ого року життя студював ветеринарію в Харкові. Від 1906 року жив у Петербурзі, де брав жваву участь у студентському й громадському житті тамошніх українців. Опісля працював як ветеринар у Києві.

Коли в час 1-ої світової війни постала українська держава, Олесь так захопився волею й революційними подіями, що почав працювати не тільки на літературному, але й політичному полі. Як червона навала наступала на Україну, виїхав 1919 за кордон;

якийсь час працював в українській дипломатичній місії в Будапешті. Коли там прийшов до влади комуністичний уряд Бейли Куна, Олесь подався далі: Львів, Відень, Берлін і Прага були чергові етапи його скитальщини.

Рибальство любив поет пристрасно, а його син Олег був навіть мистцем у ловлі риб, бо вмів їх ловити руками. Большевики безсоромно брехали, що батько відрікся сина, коли він вступив до націоналістичного табору.

Як сказано вище, велике враження зробило на Олесь відкриття пам'ятника Котляревському, яке перемінилося в демонстрацію українців проти переслідування українського слова царською владою. Тоді в душі Олесь зродилося велике обурення проти московської влади, а його поезії з того часу набрали національно-політичного забарвлення.

В духовій спадщині Олесь знаходимо не тільки ліричні вірші, але й епіку, драми, казки й сатири. Його книжка *Князя Україна* це ціла епопея нашого минулого, що показує, як розвивалася й могутніла впродовж віків наша держава. Щодо форми, змісту й мови ця книжка захоплює до глибини душі. Казки Олесь „Івасик Телесик”, „Солом'яний бичок”, „Микита Кожум'яка”, „Злидні”, „Бабусина пригода” та інші стали улюбленими творами наших дітей і не одна українська дитина знає ті віршовані казки напам'ять.

В ранніх роках писав Олесь твори, яких змістом є те, чим захоплюється кожна чутлива молода людина. З великим захопленням описував красу природи, яка створює бадьорій, але інколи теж скорботний настрій, Наприклад:

...Весь Божий світ сміявсь, радів...
Раділо сонце, земля луки...
І я не виніс щастя-муки,
І задзвонили в серці згуки,
І розійшовся мій перший спів...

В перших роках творчости постав і оцей вірш:

О, правда, мій народ смішний безкраю...
Сліпий, горбатий і чудний.
Він старцем з лірою блукає
І навіть хто він — він не знає...
Такий... безпам'ятний такий...
Але я всім прилюдно признаюся:
Я син його... Я старців син!

За руку, гляньте, з ним беруся
І завжди з ним іти клянуся
Кудись на гори із долин.

Поет з погордою ставиться до земляків, що покинули свій народ і збайдужніли до страждань рідного народу. Все своє життя він закликає до боротьби. Невтомно працював на літературному полі понад 40 років. Свою творчість розпочав ще юнаком у 1900-их роках. Він відчув силу свого покликання й призначення — бути співцем і борцем рідного краю. Перший його вірш народився під впливом краси й чару української природи, яка тісно переплітається з долею народу, його прагненнями й почуваннями. Родичка подарувала йому зошит у чорних палітурках, а хлопець вписував туди вірші й ховав зошит у солом'яну стріху. На жаль, цей зошит пропав, тому й не знаємо перших віршів Олесея. Було це в маєтку Олесевого діда, куди мати посилала своїх дітей у літі на вакації. В маєтку всі говорили по-українськи, тому українська мова була Олесеві рідною з дитинства.

Про батьків і молодий вік поета мало нам відомо. Тому велику вартість має стаття Юрія Герича, який випадково натрапив на „Автобіографію” Олесея між паперами Ол. Колесси в Празі й помістив її в „Сучасності” за грудень 1964. З неї довідуємося, що в родині матері було чимало незвичайних людей, з великим розумом. Батько завідував промисловими роботами Канонова в Астрахані й жив то в Чорному Яру над Каспієм, то в Царицині, то в Кризі.

У 1905 р. Олесь поринає з головою у вир революційних подій. У цілій серії віршів, написаних у час тієї революції, вітає поет звитяжних учасників боротьби, підкреслює велич обраної мети й пророкує перемогу. Картає безсилим і малим, оспівує великих і дужих:

В маленьких людях — дух малий . . .
Вони малі, малого тільки й хочуть.
Боятся ночі, навіть мли,
Літати, падати стократ
І знов шукать стежок в незнане, —
Вони родилися для хат,
У холодку дрімати вліті,
Сушить грушки, плекати квітки,
Бродить в пільмі.
На еміграції вони
Придбали дещо, слава Богу,

І, мабуть, стати на дорогу,
Як трісне царство сатани...
Але коли — ніхто не знає...

В революції 1905 року бачив Олесь не лише соціяльний, але передусім національний рух за здійснення національних ідеалів народу. Його поезії того часу є найкращим зразком піднесеної громадської лірики. Він із захопленням привітав революцію 1905 року, а коли вона закінчилася поразкою, сумував у своїх чудових „Айстрах”. Одною з перлин і вершком поетичної майстерности Олесь є його лірична поема „Щороку”, присвячена вічним змінам у природі. Вона була зробила таке сильне враження на М. Зерова, тоді ще юнака (1910 р.), що він у захопленні цілий день носився по Києву з книжкою журналу в руках. В цій символічній поемі в образі української дівчини Олесь дав яркий образ весни, осяяної сонцем. Але не довго світило сонце. На блакитному обрії України знову почали громадитися чорні хмари, подули холодні вітри і хмари небо затемнили. Це так було після 1905 року, коли в мукх і крові втоплено змагання України. По селах і містах бешкетували карні експедиції. Не зважаючи на те, Олесь далі закликає до чину й нової боротьби. Він непохитно вірить, що

Рожевий ранок незабаром встане,
Засміється сонце в небі золотому
І його проміння не спинить нікому!

Він звертається до рідного слова з закликом допомогти йому в той відповідальний час:

О слово рідне! Шум дерев!
Музика зір блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левий рев...
О слово! Будь мечем моїм!

Ні, сонцем стань! Вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним!

Перед I-ою світовою війною поет відвідав Гуцульщину з її мальовничою природою і в захопленні написав книгу *На зеленіх горах*. Ніби з чистого, прозорого джерела б'є тут повна сили й пристрасти лірика:

Країно див, далека мріє,

Зелена казко серед гір,
Де вітром дух наш вільний віє,
На гори загнаний, як звір!

Країна казкових таємниць і коломийок, лісовиків і мавок — все це вражає поетову душу, але й раниць його серце, сповнене жалю і гніву, що та чудова наша країна стогне під чоботом найзника.

Дві перші книжки поезій Олеся — *З журбою радість обнялась* (Петербург, 1907 р.) і *II-га книга поезій* (тоді ж) — були для найстаршого покоління „откровенієм”, а для сьгоднішніх старших людей спогадом ранньої молодости й весни, чимось неначе першим коханням, що його заступити не можна. Навіть людина такого безпомилкового критичного чуття, як М. Зеров, і той згадує, як у 1909 р. він захоплювався творами Олеся. У збірці *З журбою радість обнялась* з’являються Олесеві знамениті „Айстри”, над якими щойно по смерті засвітило сонце. В тій збірці вдарив поет у життерадісні акорди. Ось вислів його сподівань:

Сніг в гаю . . . Але весною
Розів’ється гай . . .
Може долею ясною
Зацвіте мій край . . .
В небі мла, а сонце гляне,
Мла розтане вмить . . .
Може й мій народ повстане,
Морем закипить.

І в зв’язку з тим, оптимізм поета й бадьорі акорди:

Сонце на обрії, ранок встає.
Браття, вставайте,
Сонце стрічайте,
Ранок встає! . . .

Ще в 1906 р. писав Олесь „Для всіх ти мертва і смішна”, а вже в наступному році недвозначно вказує, що треба робити. Він одверто закликає до повстання:

Міцно і солодко, кров’ю упившись,
Сплять вороги уночі . . .
Тихо з повіток плуги витягайте!

Перші поезії Олеся були надруковані в альманасі *Багаття* 1905 р., а в 1910 р. появилася символічна драма *По дорозі в казку*,

навіяна ліризмом. У книзі *На зелених горах* помістив поет цикл поезій „Із щоденника”. Це твори з часів 1917-го року. В символічному образі сходу сонця поет радісно вітає і оспівує волю, яка прийшла на Україну з лютневою революцією. Краса відродження України виступає в творах Олеся в усій своїй різнобарвності:

Схід сонця зустріти я вийшов у поле
І став на коліна до сходу.
Привіт тобі, Сонце! Привіт тобі, Воле!
Від серця мого і народу!

Зворушений подіями, що мов вихор пронеслися над Україною, поет радісно вітає нове українське військо:

Українське військо, мов з могили встало,
Загриміло в бубни, в сурмоньки заграло,
Розгорнуло прапор, соняшно-блакитний,
Прапор України, рідний, заповітний!

Тоді поет захоплено пише загальновідомий нам вірш, що став популярною піснею: „Живи, Україно, живи для краси!” З постановням української держави поет стає її надхненим співцем, оспівує відродження країни й національне будівництво. Бажання боротися до загину виступає в багатьох тодішніх віршах Олеся, як ось у цьому:

Ми не підем з кривавого бою!
Наші друзі по тюрмах гниють,
Наші друзі в Сибірі конають, —
Ми народу проложимо путь.
Ми не кинем боротись за волю!
Наші брати упали в борні,
Їхня кров ще гаряча на ранах,
Їхні рани горять ще в огні.
Ми не зложимо зброї своєї...
Дужі в нас бажання і гнів.
Ми здобудемо землю і волю
І загоїмо рани віків.

А коли відроджена українська держава впала, Олесь мужньо кидає докір і гіркі слова правди всім ренегатам і навіть усій нації:

Народе мій! ти, орел, вночі підтятий,
І чом не лицар ти, захоплений в полон?
О, орле мій, велетню крилатий,

О, лицар мій, покараний за сон!
Чому ти, орле мій, з орлами не літаєш,
А крила веслами волочеш по землі,
Чому ж ти, лицар мій, на герць не виступаєш,
А вітром жалібно голосиш на ріллі?...

Не зважаючи на хвилини зневіри, а то й розпачу, Олесь у загальному не втрачає віри в краще завтра батьківщини і в чудових кольорах малює її гарне прийдешнє. Бачимо це головнò в цьому вірші:

Готові будьмо! Близько час,
Коли святі церковні дзвони
Благовістять нам сонця схід
І сколихнуть усі кордони!
Готові будьмо! Це не сон:
Я бачу натовпи великі,
Обійми, сльози на очах
І теплі стиски рук і крики.
О, дзвони радісні, гудіть,
Надію лийте в хворі груди...
Дивіться: в натовпі — Христос,
Дивіться: люди — знову люди.

Глибòко переживаючи горе і трагедію свого народу після упадку наших визвольних змагань, Олесь уже на еміграції написав низку творів, дуже співзвучних нашій теперішній добі. Особливо зворушує нас вірш „Нас ждуть”...

Нас ждуть, що знову ми прилинемо
На рідні села і міста.
Що ми ярмо з народу скинемо
І Матір знімемо з хреста.
Нас ждуть по тюрмах бідні бранці
І сплять, нас бачачи вві сні,
Щоб знов в сльозах устати вранці
І гризти ґрати навісні.
Нас ждуть в ярах і в пущах темних
Голодні й голі втікачі
І вже до гуркотів таємних
Не прислухаються вночі.
В Угорщині, в Галичині,
На кожнім кроці України,
Де тільки падали в борні.

Де впала крові хоч краплина,
Де тільки тихий стогін чуť,
Всі, як душа одна, єдина,
Нас ждуть.

Тому не дивує нас, що поет, який пережив на рідній землі дві революції, коли вирішувалася доля України, на скитальщині був пройнятий великим смутком і журбою. Він видав дві книги лірики, *Чужиною* і *Кому повім печаль мою*, з яких віє і одчаєм і надією. Поета томить велика туга за втраченою рідною землею. Навіть жита, побачені десь на чужому полі, так глибоко асоціюються в поета із своїм, рідним, так мило нашіптують йому минулу казку:

Жита!!! Пригадую...
Як сон... дитячий, золотий...
Схиляюся і падаю на землю,
І серце біля них своє кладу...
О, дорогі мої!
Шуміть мені забуту казку,
П'яніть мене своїм диханням,
Щоб я упився і не знав,
Де зараз я, — чи на чужині,
Чи там, ах, там, в краю коханім!

Часом поет, у хвилини розпачу і смутку, просить:

О, принесіть, як не надію,
То крихту рідної землі!
Я притулю до уст її,
І так закінчу, так зомлію.

Туга за рідним краєм відзивається і в цій Олесевій поезії:

Народе-страднику, навчи і нас в вигнанні
Любить свій Єрусалим...

Поет прагне почути бодай якусь вісточку з батьківщини, і тоді знову падають на папір, як краплини крові, слова:

Подайте вістоньку через усі перепони,
Чи в Великодню ніч у нас дзвонили дзвони,
Чи усміхалися очі і уста,
Чи вірили в воскреслого Христа.

На чужині в той час постала і його віршована історія *Княжа*

Україна, збірка політичних сатир під спільною назвою *Перезва*, драма *Обітована земля*, присвячена трагедії родини Крушельницьких (у драмі Шумицьких) і багато творів для дітей. Коли поет, перебуваючи у Відні, видав у 1921 р. під псевдонімом В. Валентина свою збірку *Перезва*, викликав велике замішання серед емігрантів. Ніжний поет журби й радості, що вмів так гарно співати про любов, як мало хто з українських поетів, у цій збірці сатир перетворився на їдкою сатирика, що нещадно вдарив по найбільючіших сторінках нашої визвольної боротьби. *Перезва* викликала обурення. Одні порвали зв'язки з Олесем, другі намагалися з нього зробити закаптуреного комуніста, ще інші нахвалялися „чинно зневажити” його за образу чести.

Вряди-годи Олесь дещо й перекладав із чужих літератур, напр., *Гайявата* Лонгфеллова та казки В. Гауфа. Створив за народними мотивами віршовані казки *Злидні*, *Микита Кожум'яка*, *Бабусина пригода* тощо. Останнім друкованим твором за життя Олеся була драма *Ніч в полонині*, побудована на фолкльорному матеріалі.

До окремих творів Олеся доробили композитори М. Лисенко, Я. Степовий і К. Стеценко музику.

Большевики добре знали вартість Олесевої творчості для українського народу. Вони намовляли поета вертатися в Україну. Коли помер Сталін, видали його твори, щоправда, пересіяні крізь густе сито цензури, згідно з політичними вимогами окупанта. Мельничук під час свого перебування в Празі лицемірно склав вінок на могилі Олеся, китицю червоних троянд „в імені українського радянського народу, який взяв у скарбницю своєї національної культури всі кращі твори Ол. Олеся”. Він непристойно брехав, що Олесь виявив своє негативне ставлення до „українського буржуазного націоналізму” і засвідчив це в цілому ряді своїх творів.

В київській *Літературній Газеті* з 15. XI. 1957 р. М. Рильський започаткував реабілітаційний процес Олеся, а Олег Бабишкін продовжував його в *Радянському Літературознавстві*. Немає сумніву, що „реабілітація” Олеся після смерті Сталіна й видання його творів відбулися за директивою комуністичної партії, яка рішила цим способом ліквідувати вплив Олесевої творчості на національну свідомість українських мас. Большевики знають, що творчість заборонених поетів і письменників є куди небезпечнішою для диктаторського режиму, ніж творчість дозволених і толерованих творців слова, особливо ж, якщо вона відповідно читачам подана, себто підстрижена. Тому „реабілітаційний” процес Олеся закінчився 1958 р. виданням збірки поезій і поем Олеся.

Пропущено в тій збірці „все помилкове, негідне його таланту”, всі вірші з „майже хворобливою зденервованістю” й „нездоровими збоченнями”. Обидва упорядники відкинули дуже характеристичні для Олесевої творчості поезії, що їх можна нині пристосувати до теперішньої сумної дійсності в Україні. Наприклад, не знайшов місця в советському виданні сповнений болю вірш Олесь з відповіддю на докори, що Олесь виїхав на еміграцію, покинувши рідний край. Вірш має заголовок „Я знаю — тяжко вам”, де є такі строфи:

Схиляю голову, становлюсь на коліна...
Простіть мене, брати мої...
О, не забудь, не зрадив я її!
Нехай простить мене і Мати-Україна!
Я справді, кинув все, мої степи і луки.
Та де б не був я, завжди скрізь
В моїх піснях стогнали ваші муки,
Тремтіли роси ваших сліз.

В 1958 р. вийшов накладом видавництва „Радянський Письменник” томик віршів Олесь п. з. *Вибране*, з передмовою М. Рильського. В *Жовтні* передрукували большевики сатири Олесь, між іншим „Вилітали орли”, що її написав поет з приводу „конгресової метушні” на еміграції. Написана ця сатира в стилі *Перезви*, що була вільно поширювана в час українізації в Советському Союзі.

Разом із М. Вороним, М. Філянським і Г. Чупринкою належав Ол. Олесь до найвидатніших поетів першого чвертьстоліття нашого віку. Він віддав свій великий талант на послуги національним ідеалам. Його муза постійно бадьорим, голосним покликом відзивалася в моментах народнього зриву, а в добу розчарувань відкликалася щирим, повним болю стогоном. Українська громада привітала його як поета-громадянина й виразника своїх дум. Схвильована й розбуджена революцією, прийняла вона з захопленням його легкий і музикальний вірш. Але була частина української інтелігенції на еміграції, яка створила легенду про український ренесанс 1924-1933 років і на чолі його поставила Хвильового, як ідейного провідника українців не тільки в сучасному, а й на майбутнє. Як і для Хвильового, ідеалом для них була „загірня комуна” Та даймо слово проф. Г. Ващенко́ві й послухаймо, що писав він про те явище й тих людей у праці *Український ренесанс ХХ ст.* Ось його слова:

„Такі по суті комуністичні погляди послідовно приводили до

негативного ставлення, навіть до паплюження. Особливо брутальний характер мали антиукраїнські виступи з 1945-1947 рр. В пресі і в усних виступах завжди стрічалися на одресу минулого України такі вирази, як „шараванщина”, „просвітянщина”, „хуторянщина”, „грінченківщина” та ін. Такою аморальністю визначився Ігор Костецький і Петрів-Бер-Домонтович. В українському альманасі за 1946 рік Петрів вмістив свої спогади п. н. „Болотяна Люкроза”. Тут називає Олеся не поетом, а тільки ветеринаром, мовляв, його вірші мають таке ж відношення до поезії, як і ветеринарія. Коцюбинський у нього це недоучка, мовляв, учився в Шаргородській бурсі, вступив до Кам'янець-Подільської семінарії і звідти був виключений за нездібність до науки. Микола Вороний — каже Домонтович — не поет, а дивак, що вдавав з себе поета; для цього носив широкий бриль, довге волосся . . .”

В чарівній формі втілив Олесь у своїх творах палку любов до України й рідного народу. Він зворушує й побуджує до чину й боротьби. Виконав своє історичне завдання через те, що побудував свою поезію на романтизмі, давши нам романтичну лірику. Він автор забарвлених романтизмом ліричних поезій на теми так особисті, як і національно-громадські. Від юнацьких літ жив ідеєю безкомпромісової боротьби, ідеєю збройного чину і змагань за відродження української державности. В його творчості виступає пієтизм до борців за волю народу. Захоплення природою, її краса підносила поета до глибокої народної проблематики — до краси відродження рідного краю. Його поезії пройняті глибоким патріотизмом і національним патосом. Вони зворушують кожного і всім нам зрозумілі. Тільки Олесь умів після Шевченка, Франка й Лесі Українки так зворушливо висловлювати свої почування.

М. Зеров записав у своєму щоденнику кілька безладно захоплених фраз. На вечірці, почувши кілька докорів на адресу Олеся мови, він був щиро здивований, сказавши: „Мені здавалось, що українська мова *Журба і радість обнялись і По дорозі в казку та Другої книжки поезій* — бездоганна”.

У своїй ліричній творчості Олесь умів по-модерному стилізувати народні веснянки. Для прикладу подаю оці дві строфи:

А вже красне сонечко
Припекло, припекло ,
Ясно-щире золото
Розлило, розлило.
На вулиці струмені
Воркотять, воркотять;

Журавлі курликають
Та летять, та летять.

Захоплений титанічною боротьбою свого народу, його неохитним бажанням волі, Олесь оспівує змагання свого народу в могутніх і величних картинах та в імені тих усіх, що підняли прапор визвольної боротьби виголошує врочисту присягу боротьби аж до перемоги:

Клянемось ми всі, що народ розкуєм,
Всі здійсним святі заповіді,
І волею край свій, як сонцем заллем,
Щоб міг він і другим зоріти.

Дуже бідно виглядала б українська поезія першої половини ХХ століття без Олесь. Хто з нас, утомлених душею, не шукав у віршах Олесь заспокоєння й поради, не прикладав уст до його творів, як у спеку до життєдайного джерела, не черпав із них сили й надії?! Душа й сумління свого народу, він інколи мужньо картає своїх земляків і докоряє їм. Поруч мотивів національної і громадської лірики, є в нього часто також мотиви особистої, інтимної лірики, деколи сумовито-елегійної або химерно-настрєєвої. Після поразки революції у віршах Олесь появляются інколи мотиви похмурі, скорбота і смуток, набираючи часто символічного забарвлення. Тоді він бачить, що скрізь

Стало знов темніше... Хмари позвисали,
Вилетіли сови, вибігли шакали,
І ревуть, і виють, і шукають тіла.
Полилися сльози, кров зачервоніла...

Олесь у своїх віршах зумів пов'язати модерні напрями із щирою українською поезією. Його ліра віддавала всі прояви народного життя, вслухувалася в пісню минулого й музику майбутнього. Як кожне життя, вона часто хвилювалася: раз була бадьора й весела, то знову зневірена й сумна, раз знімалася вгору, то знову падала в безодню. Його творчість — це віддзеркалення настроїв українського громадянства перших чотирьох десятиліть ХХ віку, це вислів думок і гарячих бажань кращих синів України. Хоч нинішні модерністи недоцінюють Олесь і кажуть, що його поезія вже пережилася, то все ж легкий і музичний вірш Олесь не перестає нам подобатися й сильно до нас промовляти. Хіба не співзвучні сьогодні з нашим сучасним положенням слова Олесь, написані ще в добу змагань народу в 1905 р., хіба не кличуть вони до чину й сьогодні, коли кривавиться український народ?

Гей, до зброї! Бийте в дзвони!
Всіх гукайте,
Всіх скликайте —
Хай гудуть громами дзвони...
Хто там ззаду?!
Кулю гаду!

С. Єфремов писав про Олесь: „Обурення проти насильства, гніву за скривджених повно в поезіях Олесь 1905-1907 років, і в них він дає такі гарні зразки громадянської справді високої поезії, до якої по Шевченкові ніхто ще так високо не здіймався на Україні”.

Був Олесь пристрасний трибун народу, великий майстер поетичного слова, що високо підніс культуру нашого вірша та збагатив поетичну спадщину українського письменства. Микола Щербак так сказав про нього: „Ол. Олесь — це пісня України, мелодійна й ніжна, журлива й радісна, журлива й надійна, велична й героїчна, як її життя і як її історія. Олесь — душа українського народу в усіх її найтонших переживаннях, що, ніби натягнута струна, відкликалася і на нижній легіт й на подихи бурі”. („Поет національного відродження”, Свобода, 13 жовтня 1967). Він глибоко зворушує і пророкує:

Як завтра день
Угледять люди,
Як зійде сонце золоте,
Так Україна жити буде,
Так наша мрія процвіте!...

Лев Пилипенко вшанував великого поета в 91-шу річницю з дня народження віршем „Він любив усім серцем Вкраїну”, який, кінчаючи цю статтю, хочу зацитувати:

Чи ж забудь за життя поля колос,
Як шумить під вітром овес?!
Так в піснях не затихне і голос,
Що в свій час відспівав наш Олесь.
Як на небі хмар білих вітрила,
Жайворонків дзвін в літню пору,
Підіймав Олесь душі на крилах,
Як юнацьку, так само й стару.
Він любив красу рідного краю,
Блакить неба, цвіт пишний землі:
Вітровії у полі та гаю,

Тінь берізки в горах на скалі.
В русі крил не було в ньому спину
Знести мову над хмари своєю,
Бо любив він всім серцем Україну,
Як спів пташок в квітучім гаю.
Також кликав завзято до бою
У розгоні потоків пісень
Свій нарід на змагання з Москвою,
Щоб із ночі прийти в ясний день.
Любив волю, як край свій і квіти,
Розтоплав у піснях гніту лід.
Так як сонця катам не згасити, —
Він безсмертний, як весь наш нарід.

БІБЛІОГРАФІЯ:

- Г. Ващенко, **Український ренесанс ХХ століття** (Вид. „На варті”, Торонто, 1953):
Д. Св-ій: **Олесь — співець краси природи й національного відродження України** (Вид. „Шляхи на Україну”, 1946);
Г. Голіян: „Громадський поет” („Українське Слово”, Аргентина, 24. III. 1963);
Вол. Радзикович: **Українська література 20-го ст.** (Вид. „Америка”, 1952);
Р. Задеснянський; „Забутий вірш Олеса та написані ним вірші” **Овид**, 1964, ч. 2);
С. В.; „З давноминутих днів, Відгук на Валентинову „Перезву” (**Овид**, 1958, ч. 2);
Л-ський: „Співець волі України” (**Промінь**, 31. XII. 1948);
М. Іванюк: „Співець українських визвольних змагань” (**Ранок**, літературний альманах, Ульм, 1946, ч. 1);
О. Білоусенко: „Нова поетична сила” (**Літ. — Наук. Вісник**, 1909, ч. 7);
С. Єфремов: **Історія українського письменства.**

Марія Гарасевич

ШИРОКИЙ ПИСЬМЕННИЦЬКИЙ ДІЯПАЗОН У. САМЧУКА

Той народ найбільше має чим гордитися, найшляхетніший і найвищий, який має найбільше справді великих людей. — Сінклер Льюїс

У добу, коли розстріл українського відродження став фактом доконаним, коли на його ще недавно барвистому полі брутально знасилувано національний і людський дух українських письменників, яких минула куля чи сибірські кацети, над величезним цвинтарищем, що носило назву Української Радянської Соціалістичної Республіки, на заході піднято перший том одного з найвидатніших творів в українській літературі. Був це 1932 рік, який записав народження роману „Волинь” і утвердження його автора Уласа Самчука як письменника великого формату. Саме журнал „Дзвони”, у січні 1932 р., почав друкувати частинами повість У. Самчука „Волинь”.

Минуло всього п'ять років, як роман *Волинь* був завершений і виданий у трьох томах, що мали назву: *Куди тече річка, Війна і революція, Батько і син*. Улас Самчук став відразу відомим письменником, визнаним літературними колами України, що лишилась поза засягом російської комуністичної займанщини, Німеччини, Чехії, Польщі. Не лишалося сумніву, що його таланти належить до тих, яких лише кілька видає з себе народ на століття і які творять велику літературу.

Шукання свого творчого шляху в Уласа Самчука тривали недовго. Роман *Волинь* — широке епічне літературне полотно, в якому знайшов себе письменник, переджувало лише перше оповідання *Тараско*, надруковане в журналі „Наша бесіда” 1926 р. у Варшаві та збірка новел під назвою *Віднайдений рай*, що її видала видавнича спілка „Діло” у Львові на початку 30-х років.

Вражає не те, що на українській землі народився цей виїнято-ково сильний творчий таланти, а те, що він вижив, не зісох у „волинській тихій стороні”, в абсолютно безпросвітних обставинах. Нестерпне бажання писати, пізнати великий світ, було незрівнян-

но сильніше ніж все, що в'язало молодого Уласа Самчука з стародавнім селянським родом та оточенням.

„Головне, те головне, моє нестерпне, безупинне, невідступне бажання писати. Бути письменником. . . . Десь з сімнадцятим роком мого життя посіла мене ця пропасниця, з якою я просто не міг дати ради. Я писав днями й ночами, я занедбав навчання, за мене почали хвилюватися батьки: От буде босяк-ледащо, не здібне навіть до хазяйства. . . . Жадоба світу, знання, слави у селі, «на краю світу» під глухою, мертвою, зачумленою поліційним терором границею. . . . Що за дика примха! Мене рвало на куски бажання вирватися звідсіль, отрясти порох взуття і відійти на другий «край світу». Я був на краю відчаю, а тому моя військова служба, видалася мені неповторною нагодою позбутися того кошмару. Здавалося, що якась почварна сила бавилась зі мною, як кіт з мишею, і єдиний вихід з цього — кинутись тій миші на свого ката і вбити його” (У. Самчук, *На білому коні*, стор. 224).

У 1927 р. Улас Самчук дезертирував з польського війська, перейшовши німецький кордон.

І, як то кажуть, під щасливою плянетою народився цей незвичайної якості письменник. Історичні події, які ділили нашу землю між різними окупантами, залишили У. Самчука у селі Дермані на Волині, недалеко кордону, але поза засягом Росії, хоч народився він під її окупацією 1905 р., за царської влади.

За кордоном У. Самчук відчував величезне всевладне притягання Києва — там його життєдайний ґрунт, джерело тематики й творчої сили.

„. . . Я не думав лишатися в Німеччині — мене тягнув Київ. Бажання бути письменником — основне бажання, а бути ним можна тільки в Києві. Мене опанувала до краю одна ідея — написати епопею у трьох частинах, з трьох різних періодів — княжого, козацького і сучасного, діятись має це обопоп ріки Дніпра, а назва її — *Дід Дніпро*. Дніпро — це вісь, на якій обертається наша планета від Перуна до наших днів” (*На білому коні*, стор. 227).

Улас Самчук робить заходи через советське посольство в Берліні, щоб йому дозволили поїхати до Києва. Посилає свій роман до Державного Видавництва України в Харкові, довго чекає на відповідь. Відповідь приходить не з Харкова — тодішньої столиці України, а з Берліна, де про його роман сказано, що автор має талант, але мусить змінити свої погляди. Поїхати до Києва теж не дозволили. Ще раз „рука Бога” врятувала його як письменника та, правдоподібно, і його життя, бо, як він і сам каже, що

його товариші, які мали „більше щастя” прорватися туди, як правило, загинули. Трилогія *Дід Дніпро* лишилась ненаписаною. Без Дніпра, без Києва, де вся земля свідок бурхливого минулого, яке вічно живе в народі, цей величезний задум втілити у твір було неможливо.

Оцій „неможливості” завдячуємо написання *Волині* Уласом Самчуком у молоді роки, коли ще зв'язок його з рідними сторонами й людьми був дуже тісний, а враження й досвід життя — гостро свіжі, коли кожен персонаж відчувався дуже близько з яскравою виразністю до найдрібніших рис. Село жило в його душі й візії, може ще сильніше, ніж за його побуту там, бо уяскравлювала все свідомо чи підсвідомо туга за ним, багато дечого вже було переосмислене та знайшло свою зрілу думку й оцінку. Підняту тему письменник знав наскрізь розумом, чуттям і власним досвідом.

Трилогія *Волинь* — це класичний літературний твір про життя нашого народу на Волині на тлі історичних подій та соціальних обставин того часу. Дієві особи твору — живі люди, яких автор знав у їхньому щоденному житті, розумів їхні турботи, проблеми, психіку, вчинки. Знав становище села й селянина в ту добу. *Волинь* (у певній мірі твір автобіографічний), написана так реалістично, що люди з тих околиць, читаючи, пізнавали себе чи своїх односельчан. Тому *Волинь* має величезну пізнавальну вартість.

Поки був виданий цей роман повністю, вийшли з друку такі його твори: роман *Кулак* (1932 р.), роман *Гори говорять* (1934 р.) і в тому ж році славна повість *Марія*.

Вражаюча письменницька продуктивність, як і вражаюча спроможність брати широчезні теми й виношувати їх майже рівнобіжно.

У 1929 р. У. Самчук переїхав до Праги, де жив в середовищі активної української інтелігенції. Були це переважно націоналісти. Між ними багато славних імен в науці, культурі, літературі. Життя його, крім творчости, було виповнене ідеями й прагненнями визволення України з-під комуністичної тиранії й здобуття для неї незалежності. У центрі їхніх розмов, прагнень, мрій стояв Київ і Дніпро.

Мов сфінкс, якому не має сили опертися, далі тягнув Уласа Самчука Київ. Це перейшло в таке сильне, абсолютно непереможне прагнення, що жадні небезпеки вже не грали ролі. Легально чи не легально — він за всяку ціну мусить бути в Києві. Так немов Київ визначав його даліше творче життя. З вибухненням II

Світової війни, по гарячих слідах наступу гітлерівської німецької армії, Улас Самчук нелегально різними способами пробивається на схід.

„Я хочу, я мушу бути в забороненому для мене Києві — Польща не Польща, союз не союз, ост не ост, хочу стояти на горі Володимира й бачити простір, по якому пройшли скити, гуни, печеніги, варяги, монголи, слов'яни — всі ті, що їх кров тече в моїх жилах. І це ще один випадок, що я мушу бачити його в такий якраз час, що нагадає 1162 рік, коли там був Андрій Боголюбський, або 1240 рік, Батия, внука Темуджіна, володаря всіх монголів, а тепер рік Гітлера, вождя всіх німців”. (*На білому коні*, стор. 227).

Бути в Києві, бачити Україну таки було життєдайним для творчості Уласа Самчука. Колишній задум трилогії *Дід Дніпро* під впливом зустрічі з Україною, побаченого там, почутого з безконечних оповідань людей, що зазнали сталінського радянського пекла (а там пережите кожною людиною — це окрема повість — „горрор”), перетілюється в іншу широчезну епопею — трилогію *Ост*.

Два томи цієї трилогії вже написані, а це роман *Морозів хутір* виданий 1948 р. в Німеччині, що охоплює передреволюційний період та сягає в саму революцію в Україні. В центрі роману — родина Морозів. Цей високої якості літературний твір надзвичайно цікавий в багатьох аспектах: в показанні доби, суспільства, людей та психологічному. Перехід селянства в інтелігенцію, що ми бачимо в родині Морозів, влучно автором схоплено й майстерно виведено. Образи братів Морозів та їхні ідеологічні розходження змальовано кольоритно, сильно, реалістично. А сам Морозів хутір, як образ стабільного заможного родинного гнізда в тогочасній Україні, незабутній, і належить до одних з найкращих образів у нашій художній літературі. Твір *Морозів хутір* знаменний ще й тим, що в ньому Улас Самчук виходить з тематики селянського прошарку й входить в тематику української інтелігенції. Село перестає бути його стихією.

Другий том *Осту* — роман *Темнота*, виданий 1957 р. Українською Вільною Академією Наук у ЗСА. Цей роман, як і *Морозів хутір*, цілком самостійний твір, але, в той же час, є продовженням подій в Україні та пов'язаний з першим томом деякими персонажами. Один з братів Морозів, Іван, головна дієва особа цього твору. Він проходить весь тернистий шлях українського селянина-господаря в ССРСР. Події відбуваються після революції. Охоплено період українізації та розгром її, голод, масове винищення людей

арештами, в'язницями, несамовиті знущання фізичні й психічні над арештованими та події й доля Івана Мороза на засланні. Роман *Темнота* — це справжня епопея про Україну в той час та людей у смертельній пастці, яка звала себе „найвільнішою країною у світі” — ССРСР.

Улас Самчук в цьому творі розкрив образ потворної, руїницької, безглузної московської комуністичної системи, керованої Сталіном, системи-молоха, що на своєму шляху нищить всіх і все. Під цим оглядом Улас Самчук має своєрідну паралель у російській літературі, а це *Доктор Живаго* Пастернака, де показано безглузну нищівну силу Жовтневої революції, страждання людей у її смертельній пастці та тотальну руїну суспільства й держави після неї. Улас Самчук охопив більший період часу й географічний простір, глибше проник у саму суть того, що сталося після революції, показав національне й фізичне вбивство українського народу, розкрив внутрішній образ „Гулагу” з багатьма статистичними даними, випередивши О. Солженіцина на багато років, та дав політичні прогнози й оцінки цього дивовижного деструктивного режиму й системи. Але треба бути російським письменником, та ще й упривілейованим, який втратив ласку (переважно ненароком), щоб звернути на свій твір увагу світу.

Улас Самчук — письменник сучасної для нього доби. У передмові до свого двотомового твору *Юність Василя Шеремети*, виданого в Німеччині 1947 р., він каже: „Хочу бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую й переживаю”.

Сила таланту У. Самчука лежить саме у вмінні проникливо побачити, охопити, зрозуміти й записати художніми засобами, й засобами письменства взагалі, якраз сучасне. Він є своєрідним літописцем нашої доби, та не лише „українського простору”, але й українського народу у великому просторі світу.

За півстоліття творчий дорібок Уласа Самчука нараховує п'ятнадцять томів. Його твори монументальні й майстерні. Переважно, це широчезні літературні полотна, що змальовують життя кількох поколінь, часом з історичними дегресіями, в географічних просторах від Західної Європи до Манджурії, від України до американського континенту. Майже весь розріз суспільства, за різних режимів та окупацій, показано в його творах: від високої інтелігенції до селянства, від можновладних керівників до розторощених людських істот в радянських концентраційних таборах, життя села й міста у годину спокою, (для України спокій був завжди лише релятивним), у годину голоду, у воєнну завірюху, у хвилини відчайдушної боротьби УПА з окупантами, якій він

присвятив роман *Чого не гоїть вогонь* та написав про неї драму *Шумлять жорна*, а також багато місця присвячено і їй у спогадах.

Улас Самчук стоїть поруч великих повістярів світу. Специфічністю свого повістярства, на мою думку, він найближчий до славного американського письменника Джана Стайнбека. Тут не може бути мови про будьякі впливи, лише про близькість, яка полягає в коротких гострих малюнках при розгортанні дії, часом насвітлених політичними прогнозами. Однакова у них схильність до синтези, а не до аналізу існуючого стану суспільства, чи історичних подій. Єднає цих двох письменників динаміка самої розповіді. Ні на пейзажах, ні на портретах вони не зупиняються довго. Сильними штрихами креслять головну суть зовнішнього чи внутрішнього малюнку, і йдуть далі. Основна ж близькість полягає у їхньому щільно наближеному до життя реалізмові. Вони у своїх творах художніми образами дієвих осіб зливаються з живими людьми правдивістю характерів, типів, деталей, як також змалювана ними доба й суспільство відтворюють історичну правду.

Абсолютно унікальним своїм стилем, Улас Самчук займає між повістярями цілковито окреме місце.

На американському континенті, за останні 15 років у творчому діапазоні Уласа Самчука з'являється новий своєрідний тип повісти. Крім класичної реалістичної повісти й роману, які він продовжує, він написав кілька книжок звучання суспільно-громадського, а це: повість *Живі струни* — історія Української Капелі Бандуристів, тісно пов'язана з кобзарським мистецтвом в Україні на історичному тлі, та повість *Союз незнаних* — про заснування, розвиток, працю та досягнення Українського Народного Союзу, про його будівничих і працівників.

Стимулом для написання цих творів було звернення до письменника визначних громадських організацій з проханням написати про їхню працю. З питоменним для нього розмахом Улас Самчук написав ці своєрідні повісті. Цими творами він задокументував себе як великий письменник-громадянин, для якого немає меж у творчості. Його багатий таланти вміє охопити кожен тему, кожен ділянку життя, переключаючись на різні жанри, або комбінуючи їх. У даних творах він використовує елементи повісти, репортажу, журналістики, публіцистики, оповідання. Ці твори займають окреме місце в письменницькому доріжку Уласа Самчука. Документальність, правдивість описаних подій та праці, дійсні живі люди з дійсними іменами надають творах історичну пізнавальну вартість. Фактично, це є історичні твори.

І ось, серед інтенсивної праці, коли багато міст, громад Кана-

ди й Америки, кликало письменника-громадянина до себе з різних нагод, потреб, зверталися з різними проханнями й темами, в роках між 1963-1966 Улас Самчук пише чисто художній твір, вартість якого для української літератури до цих пір повністю не усвідомлена й не оцінена. А це рокам *На тверді землі*. Ні критика, ні читач не добачили того, що це своєрідно нова річ в українській літературі, це, либонь, перший роман — „мистері”, тобто роман, в якому головна, або одна з головних дієвих осіб окутана таємничістю, або окутані таємничістю події. Такі твори велике місце займають в американській, англійській й інших західноєвропейських літературах.

У нашій літературі можна знайти елементи „мистері” теж, як, наприклад, у Федора Одрача, особливо у повісті *Щебетун*. Але там, це більш містичний, а в повісті *Воцадь* лише легкий натяк на „мистері”. В Уласа Самчука „мистері” тримає гостру увагу читача через цілу книжку. Хто є Лена?! Ми знаємо про неї мало, а ще менше про те, що вона робить. Вродлива, молода жінка з Харкова з чужинецьким прізвиськом Глідерс, що так, як і головний герой твору Павло, втратила батька у сталінську добу нищення людей. Вона малярка, модерна, химерна, цікава, непередбачена. Вона таємнично зникає, щоб знову з’явитися несподівано; вона пов’язана з таємничними особами, про яких ходять чутки, що вони замішані в шпигунстві. Хто вона? Куди й чого зникає Лена? — ламає собі голову Павло, а разом з ним і читач. Лена — таємничість-„мистері”.

Проте, Лена це другорядна лінія твору, хоч і паралельна до головної. Ось саме цим Улас Самчук оригінальний. Якби Лена була головною героїнею роману і дійсно була шпигункою, то він був би так званим шпигунським романом. Автор тримає її в таємничості; вона та, яка лише надає творові „мистері”.

Основна ж лінія й ідея твору заключена в головному героєві Павлові, що ступив на тверду (треба розуміти, певну, де можна плянувати свою майбутність), землю Канади з метою знайти своє власне стабільне місце під сонцем, якого він не мав від народження. Це місце забрали від людей доктрини та диктатори-тирани, забрали „привілею інтимного особистого радісного будування”. Купивши перший дім в Торонті, Павло каже:

„Будова для мене була мрією, я ніколи не жив у помешканні, я ніколи не сягав поза одну кімнату, я тридцять вісім років затратив в тузі за місцем людини. . . . За певну кількість років я звільнюся від боргів і стану неподільним паном цього, за-

кріпленого за мною законом Божим і людським місця. Я витисну свою форму, засную родинну сітку й дам нащадків” (*На твердій землі*, стор. 15).

Ідея твору: людина має право на місце в житті, на приватну власність, на продовження свого роду, на виявлення своєї ініціативи в плануванні й будівництві свого життя й майбутності. Людина має право леліяти мрію, прагнути її досягнути, має право бути активним членом національної групи, до якої належить, та суспільства держави, в якій живе.

Павло приїхав до Канади з Німеччини з таборів ДіПі. За професією, майстер корабельного будівництва, в силу обставин, він, як і всі ДіПі, стає до фізичної праці. Та для нього це лише початковий етап — необхідність вихідної фінансової бази, вихідний пункт до досягнення мрії — доробитись, осісти, утвердити себе як вільну людину, відкрити торговельне підприємство та паралельно до того здійснити свою другу мрію, а це — бути письменником.

Тому, що Павло приїхав у вільний світ психічно підготованим — вільним, з радісною надією знайти своє „я” і вірою, що він тут збудує своє життя, він позбавлений тягару примусовості, безвихідності, безнадійності, психічного пригноблення і навіть туги. Він повними грудьми п’є життя і волю, він просто щасливий. Ось саме в цій площині прийшло незрозуміння ідеї твору читачем. Загал української еміграції з Німеччини після II Світової війни сподівався знайти в цій книжці себе в неймовірно тяжкий період пристосування до нового світу фізично й психічно, часто непосильну, невідповідну до своєї професії й інтелектуального рівня, нестерпну тугу за рідною землею, родиною, що лишилась дома і всім тим, чим красен був світ рідний.

Читач звик знаходити себе, або своїх земляків у творах Уласа Самчука. Але автор мав тут інший задум, іншу тему й іншу ідею. Його вабила людина — завойовник життя. Його герой не пристосовується, не борюється з життям, а бере його для себе: працює, росте матеріально, будується, кохає, мріє, прагне, здобуває те, чого ніколи не мав. І все ж таки Павло знайденням свого місця на „твердій землі” вільної країни, здобуттям приватної власності, здобуттям матеріальної бази, щасливим самопочуттям від цієї перемоги є типовим для емігранта, й ми себе знаходимо в ньому. Павло прагне вrostати в „твердий ґрунт” Канади не лише матеріально, але й духово, ставати повновартісним будівничим, жити й почуватися не на плятформі скитальця, що в безвихідному по-

ложенні рятувався виїздом за море, а на платформі повнокровного громадянина. Він захоплюється відважними завойовниками, що були першими на цій землі й шкодує, що йому не довелося бути одним з них. Дещо з пригодництва, щось з тих перших сильних є в натурі Павла, лише йому припав інший час. Загадковість Лени, її назвичайне поведження і якась особлива жіноча владність, її відвага, дещо визиваюча незалежність притягають Павла до себе, полоняють все його ество до повної самовідданости почуттям. Любовна лінія роману — лінія „мистері”, це те, що тримає читача в напрузі.

Улас Самчук з властивою для нього далекосяжною прозорливістю каже: „На твердій землі — твір майбутнього. Я його долею не журюся”. Читач, не обтяжений тяжким досвідом скитальця та акліматизації, сприйме роман саме так, як його задумав автор, не шукаючи в ньому себе. В історії літератури маємо приклади подібного незрозуміння автора, як наприклад, „Мадам Боварі” Фльобера, „Соняшна машина” Винниченка, „Огненне коло” Багряного і т. д.

Роман *На твердій землі*: свіжий, аригінальний, цікавий, майстерний. Якась прозорість, соняшність, захоплююча радість життя й буття на цьому світі випромінює з нього. Він художньою високою вартости. Добре збудований, відзначається легкістю, аж грайливістю розповіді, багатством письменницької уяви, барельєфністю малюнку, кольоритними дієвими особами, живими до реальности, немов ми їх не лише уявляємо, але знаємо їх особисто й говоримо з ними. Кожна дієва особа своєрідна, викінчена, характеристична, цікава. Твір відзначається типовим для Уласа Самчука реалізмом щільно зближеним до дійсного життя. Унікальний Самчуків стиль блиснув повною гамою. Якраз тут він звучить особливо музично й барвито в унісон з радістю людини, що після довгої неволі, страху, безправ'я, непевности ступила на тверду вільну землю. Динаміка розповіді захоплююча.

На твердій землі найкращий роман у нашій літературі, який тематично вже пов'язаний з Канадою — країною поселення великої частини українських емігрантів. Він вже належить двом літературам: українській і канадській. Його англomовне видання необхідне, так як і всіх творів У. Самчука.

Улас Самчук — письменник мислитель. Він не лише пильно спостерігає те, що у світі й на його життєвому шляху відбувається та інтенсивно всім цікавиться: літературою, малярством, архітектурою, політикою, будівництвом, суспільством, устроями і взагалі цілим світом. Він все переосмислює, виробляючи власні пог-

ляди, приходячи до певних висновків і прогноз. Все, що схопило його око, чого торкнувся розум, переходить, і то часом блискавично, через його філософське мислення. Це якась виїнятковно сильне індивідуальність з чітко окресленою власною думкою. Його спестережливість феноменальна, а поле зацікавлення безмежне.

Життя Уласа Самчука припало на виїнятковно тяжку історичними катаклізмами добу. За його пам'яті мінялися державні устрої від одних до других скрайніх екстрем: монархістичний — комуністичний — націонал-соціалістичний (нацистський). Дві світові війни міняли політично-економічне обличчя світу, падали держави, падали й народи. Дві великі „дикі звірюки” — генії деструкції, жорстокости й садизму — Сталін і Гітлер змагалися, хто більше пролле крови, зуміє більше вбити безборонних людей, хто тісніше зашморгне шию поневоленим народам. Обезкровлена Україна, після трьох сталінських „голокоств”, опинившись під гітлерівською навалою, намагалася не дати себе згладити з цього світу, а навпаки підняти свій власний голос і ствердити свою волю жити як самостійний народ поруч інших народів. Улас Самчук пройшов і пережив з Україною II Світову війну, охопив зором, розумом і душею, що і як сталося. До того ж, його особистий шлях життя дуже кольоритний, бурхливий. Географічно він почався в селі Дермані на Волині, де він зазнав двох окупантів, пішов через Польщу, Німеччину, Чехію, повернувся знов в Україну, де зазнав ще й третього окупанта, пішов назад у Німеччину й привів його аж у Канаду.

Минали роки, мінялися континенти, збагачувався творчий дорібок, а те, що було пережито, що записало життя на його шляху, вимагало свого зафіксування на сторінках його творів. В Уласа Самчука зроджується величезний задум, як завжди, з розмахом монументаліста, написати про це, написати якнайближче до правди, а це можна зробити найкраще у формі спогадів. У філософському переосмисленні історичних подій та пройденого ним шляху, у глибоких роздумах над усім, що сталося, він знаходить тотожність суті свого сучасного з біблійним образом, змальованим у апокаліпсисах „Об'явлення св. Івана Богослова”. „З книги розкриваються шість печаток” про чотирьох коней та вершників, що сидять на них, де з передбаченням ясновидця, автор символами накреслив далеке для нього майбутнє, а ми знаходимо в цих символах недалеко минуле й сучасне.

Улас Самчук бере заголовки до кожної книжки своїх спогадів з цього апокаліпсису. Задумано п'ять книжок, видано вже дві,

(крім раніше виданої книжки у формі щоденника *П'ять по дванадцятій*).

Спогади (літературна термінологія називає їх мемуарами), відомі дуже давно, як жанр. Після II Світової війни мемуарних творів написано особливо багато. Проте, є різниця між мемуарами президентів, генералів, соддатів та інших людей і мемуарами письменників, які манерою написання стоять на межі художніх творів, або поєднують в одне розповідь спогадів з художнім твором, як наприклад: *Серця і буревії* В. Несторовича, *Далекий світ* Г. Журби, *Розкажу вам про Казахстан* У. Любович. Мемуари та мемуаристичні повісті в наш час так поширені, що можна їх визначити домінуючим жанром останніх кількох декад.

Спогади Уласа Самчука, тому, що вони написані письменником-мислителем, обдарованим політичною проникливістю, з винятково тонкої вібрації талантом мистця прози, багатим досвідом, гострою спостережливістю та знанням людини, займають цілком окреме місце між українською мемуаристикою.

Перша книга спогадів Уласа Самчука має назву *На білому коні* (видана Товариством „Волинь” 1972 р. у Вінніпезі). Починає автор свою розповідь з часів найвищого напруження у світі та з життя пражської групи українських націоналістів, до яких належав: вибух II Світової війни, наступ гітлерівської армії на схід, а разом з ним відкривався, хоч і нелегальний, шлях для українських націоналістів в Україну, а точніше в Київ — омріяний, жагуче очікуваний. Адже, все їхнє життя було вичікуванням, підготовкою до цієї хвилини.

„Нас було кілька сотень з загальної кількатисячної української колонії, ми були поколінням Крут, Базару, Листопада, Четвертого Універсалу, України Мілітанс. Ми готувалися до «великого зриву», жили «духом героїчного минулого» — історичного козацтва, клясичного Риму, Європи Окциденту. Зудар двох гострих, фанатичних протилежностей комунізм-націоналізм визначав наш світогляд.

Четверта граната для ката,

А п'ята собі!

Щоб Бог післав мені найбільший дар:

В шинелі сірій вмерти від гранати . . .

Гарячу смерть — не зимне умирання . . .

— ідеали не лишень поетів Стефановича, Ольжича чи Олени Теліги, а мотто нас всіх.

І жили ми винятково насторожено . . . Засадничо у нас не

було приватних інтересів, нейтральних розваг, побутових проблем, навіть справжніх мешкань, ми перебували, мов би на двірці і чекали, «коли виб'є наша година і заграє сурмай, щоб рушити в похід і перемогти» (*На білому коні*, стор. 5).

У цій короткій характеристиці автор блискуче розкрив внутрішній портрет патріотів-ідеалістів, як і свій власний. Ідея „рушити в похід і перемогти” позначає всю книжку, а лейтмотивом її є — шлях на Київ.

Книжка охоплює період кількох місяців першого року II Світової війни, починаючи від передоднів війни між Німеччиною й СРСР і кінчаючи в'їздом письменника у Київ, у мряці й сутінках холодного жовтня 1941 року.

По гарячих слідах наступу німецької армії сотки українців, загнаних окупантом до Чехії, вертаються в Україну з запалом ставати до праці й боротьби за її визволення. Переважно це націоналісти трагічно поділені на „Ме” і „Бе”.

Спогади ведуться у двох площинах, так майстерно поєднаних, що читаючи не відчувається, коли основна їхня нитка переходить у відступи, в яких автор розповідає про своє життя від самого дитинства, сягаючи аж у глибину родинного кореня. Цікаво оповідає про край і суспільство, в якому жив, про окремих людей, про національний і соціальний гніт на Волині й свої мандрі в чужий світ. Відступами розкриваються формування автора як письменника, вплив на нього Німеччини, формування його світогляду, освіта, широке зацікавлення літературою, філософією і політикою світовою та національною.

Улас Самчук стоїть на загальноукраїнських позиціях. У нього є лише одна велика правда — вільна Україна й віддана праця для цієї великої ідеї. На партійництво й взаємну ненависть та поборювання дивиться як на дивовижний шкідливий для загальної справи прояв.

Книжка захоплює невичерпною енергією письменника, подивудною наснагою і справжнім лицарським серцем воїна, озброєного найблискучішою зброєю — словом. З ним він іде в тріюмфальний похід через сторону Волинську по дорозі до Києва.

Був це справжній тріюмфальний похід, який забиває дух і глибоко зворушує величністю й розмахом душі народньої. Не мріялося письменникові про таке. На прадідівських землях зустріло його море любови, промениста гордість за рідну кров і плоть, що піднялася до висот співця, несучи епопею Волині у розлогий світ.

Улас Самчук тепло, з любов'ю, до краю щирою, оповідає у

цій книзі про рідні села, людей, про перші кроки по рідній землі після чужини й свої глибоко хвилюючі переживання. Описи рідного Волинського краю і всього близького, що пов'язане з життям письменника, минулим чи тогочасним, на Волині — це найліричніша частина спогадів, в якій відчувається світлість, радість, ніжність, захопленість і глибока людяність. Є повна гармонія, взаємне розуміння між письменником і людьми, не зважаючи на всі чорні тіні, які накладає окупант.

Книжка *На білому коні* яскрава високозрілими політичними поглядами автора. Висловлені ним думки про гітлеризм, комунізм, Польщу, Росію, політику всіх окупантів України — цікаві, глибокі, правдиві й повчальні. Гострим лезом сильного свого слова й думки він завдає дошкульних ударів найбільшому ворогові України — Росії та нею породженій радянській системі, розкриваючи руйніницьку суть її господарювання, дику сваволю, терор, душогубну національну й самогубну економічну політику, безглуздя, яке заложене у самому керівництві. Короткі описи спустошення, знищення села і всього, до чого приклала свою руку радянська влада, мають особливо велике значення і роблять сильне враження саме через подання голих фактів з іменами, дворами, вулицями, хуторами, будовами і т. д. Автор описує лише те, що зустрів, вернувшись додому й побачивши села після 17 років. Ці описи він переплітає рефлексіями й політичними коментарями. Описавши спустошення господарств та вивози людей ночами, автор робить таку філософську прогнозу:

„Історія напевно зуміє це належно оцінити і людство майбутнього з перспективи часу й простору виділить цей період своєї минувшини як приклад великого затемнення людини в людині” (*На білому коні*, стор. 52).

У цих спогадах показано Волинь, як частину України, зблизька, у той час, коли під ударами німецької навали советська влада відступила. Велика трагедія поневоленого народу записана в цій книзі. Таке нестямно болюче, до розпачу сумне явище пережила Україна, коли, хоронячи десятки й сотки тисяч жертв, залишених червоними катами по всій Україні, роблячи жалібні протестаційні походи, мусіли українці на своїй землі кликати представників „влади визволителів” німців, що нічим не уступали своїм попередникам у жорстокості, садизмі й поневоленні. Ще не встигла земля присохнути на цих могилах, як не менші тисячі жертв німецького панування закопувано без могил по всій Україні.

Детально описане й життя самого письменника та його пра-

цю в газеті „Волинь”. Гостювання й зустрічання було лише даниною замлякам та особистим почуттям. Головне своє призначення на батьківщині Улас Самчук вбачав у праці для неї. Він дуже скоро стає редактором газети „Волинь”. Його становище на цьому місці було дуже складне й небезпечне. Німці вимагали абсолютного підкорення своїй владі, накладали на газету строгу цензуру, а українці чекали від редактора не лише української газети по духу, але й допомоги в усіх справах.

З повною відданістю й самопосвятою Улас Самчук стає на службу своєму народові. Він заглиблюється в усі проблеми громадського, політичного, національного, економічного життя краю та вимог часу, присутній майже на всіх засіданнях різних організацій, комітетів, підприємств, рад. Він намагається зробити все, що в його спроможностях включно з рятуванням людей, яких арештовували німці. У передовицях охоплює всі теми економічного й громадського життя в національному українському навісвітленні, що дуже не подобалося німцям. Редакторська й громадська праця Уласа Самчука в Рівному є, без сумніву, чимсь блискучим і захоплюючим і може імпонувати кожному патріоту, якої національності він би не був.

Та навіть серед інтенсивної праці у Рівному — Київ основна мета письменника. Нелегально, наражуючи життя, він таки, як в апокаліпсисі передбачено, в'їжджає в Київ на символічному білому коні переможно:

„І я глянув, — і ось білий кінь, а той, що на ньому сидів був, мав лука. Й вінця йому дано, й він вийшов, немов переможець і щоб перемогти” (*Новий заповіт*, стор. 359, вид. 1942 р. Гельсінгфорс).

Друга книга спогадів Уласа Самчука видана 1975 року Товариством „Волинь” у Вінніпезі. Назва її *На коні вороному*.

Цікаво, що за апокаліпсисом другий кінь червоний.

„А хто на ньому сидів, було дано взяти спокій з землі та щоб убивали один одного. Й меч великий був даний йому” (*Новий Заповіт*, стор. 365, 1945 р., Гельсінгфорс).

Червоний кінь і той, що на ньому сидів, треба припускати, символізують війну. Друга книга спогадів Уласа Самчука якраз оповідає про події й спостереження під час найбільшого розгару війни 1941-43 р., але назву книжки автор бере з третьої печатки:

„І ось я поглянув: аж ось кінь вороний, а той, що сидів на нім — мав вагу в руці своїй” — читаємо в епіграфі до твору. Вимірення справедливості, чи зважування зла, вчиненого Україні, мав на увазі автор, вибираючи з апокаліпсису назву твору? Фак-

тично зміст книжки об'єднує символ коня червоного й вороного.

Твір *На коні вороному* відзначається сильною драматичною напругою описаних подій та занотуванням величезного вантажу вражень письменника, які він вивіз з чотириразового побуту й переїзду через Україну. Омріяний Київ зустрів Уласа Самчука холодний, голодний, стероризований, без ніякої певної надії на своє завтра: „Живемо на чесне слово. У нас підміновані не тільки храми, але й всі ми. І ніхто з нас не знає, хто скорше вилетить у повітря” — сказав до Уласа Самчука голова міста Данило Багазій, якого незадовго знищили німці.

І хоч не зустрів Київ свого письменника врочисто, як йому належалося, навіть гостини волинської не мав з чого зробити, але з-під руїн, з-під наслідків ганебного господарювання окупантів і терору, потужна краса й велич його зробили таке сильне враження на письменника, що він полюбив його так, як можна любити лише Київ, лише його в цілому світі — єдиного, незрівняного. І це прийшло у свідомість письменника може й не зразу, але полонило його назавжди. Зі щирістю, з глибини душі вириваються в нього слова: „І все таки Київ наймиліший моєму серцю за все на світі”.

Особливо цікавим є те, що Улас Самчук полюбив Київ не лише за його красу, за величний дух історичного минулого, але відчув, зрозумів його глибоко національну душу: „І він найукраїнніший, байдуже які там козні строїть проти нього Москва” — каже письменник (стор. 263). Описав „серію пакостей”, які робили проти Києва німці: заборонили довіз харчів, зупинили доставу води, зупинили трамваї, змусили ходити пішки, „зграю національної мерзоти” поставили проти нього. „Але все таки Київ живе своїм життям, не зважаючи на ніякі злі затії його лукавих ворогів” (стор. 263).

Проникнути в справжню суть, відчутти й зрозуміти її, знайти її під зверхньою поволокою, за якою часто людина губить правду, — це одна з найсильніших рис таланту й мислення Уласа Самчука.

Прегарно описані зустрічі з видатними людьми Києва. Небагато їх лишилося після примусової евакуації інтелігенції на схід. Кольоритна постать скульптора й кінорежисера Івана Кавалеридзе, що став близьким другом Уласа Самчука, різьбитись в спогадах, мов жива. Письменник Аркадій Любченко, славний мистецтвознавець проф. Прахов, незвичайно гарна, вартісна людина голова міста, Данило Багазій та інші з пошаною й щирим

теплим чуттям вітали Уласа Самчука з неменшим теплом і любов'ю описані вони в його спогадах.

Інтимна сторінка життя письменника розкрита з великим смаком і естетизмом. Таня Прахова, що згодом стала дружиною Уласа Самчука, змальована окремими кадрами гарно й лірично: хвилюючі зустрічі, не розкрита письменником особиста її драма, глибокі почуття — про все сказано стримано, в міру, шляхетно.

Крім Києва, бачив Улас Самчук Харків, Полтаву, багато менших міст та сіл. Нічого не минуло його спостережливості зовнішнього вигляду України. Мозок, мов компютер, фіксував картини з життя людей, вигляд та будову міст, доріг тощо. Думка переосмислювала бачене й почуте, робила висновки, депресії, прогнози. Найбільше вражало письменника занедбаність, спустошення, руїна міст і сіл, яку за два десятки років зуміла зробити радянська влада. На цю тему в спогадах записано багато цінних думок, висловлено багато влучних, сильних у своїй правді, критичних, нищівних для системи зауваг та оцінок. Шкода, що коротке перебування не дало можливості письменникові ближче пізнати людей, бо якраз у цій ділянці бракує його глибоких думок. Побачити людину багато тяжче, як побачити ціле місто. При цьому, треба відзначити, що в обидвох книжках спогадів вражає якась холодна споглядальність письменника на український народ. Можливо, що на це вплинуло довге перебування письменника під німецьким впливом. Є цілий ряд думок і поглядів автора на наш народ, з якими аж ніяк погодитися не можна. Лише там, де пише про Волинь, він справді розуміє рідну людину, любить її.

Та не лише записаними враженнями й думками цікава ця книжка. *На коні вороному* — це незабутня плястична панорама бурхливого, тривожного, позначеного великим страхом і ще більшою відвагою життя Волині, де німці сотками розстрілювали молодь, запідозрену в приналежності до повстанської армії, де Українська Повстанська Армія з самогубною відвагою поставила спротив наймогутнішому в той час мілітаризмові і встояла.

На коні вороному — це епопея про „підміновану українську людину” та її винахідливість пристосування з метою збереження життя та її змагань за збереження народу, щоб його не стерли з лиця землі.

В час, коли німецька сваволя перейшла вже всякі межі, коли почалися їхні нечувані звірства (як загнання людей до церкви й спалення їх живцем і т. д.), доведений до скрайнього обурення й прагнення висловити свій протест, щоб почули аж у Берліні. Улас Самчук з героїчною відвагою пише свою славу передовицю „Так

було — так буде”, яка сколихнула тоді весь край, дала йому моральну підтримку, а німцям післала осторогу: „Ні. Не все одно, як і коли треба прислухатися до думки українського народу. Не все одно, як з ним поводитися. Не все одно — бути з ним в приязні, а чи оголосити йому війну. Бо український народ, як і всі народи нашого континенту, має свою гордість, свої життєві потреби. І горе тим, які хочуть це так чи інакше заперечити” (стор. 151). За цю статтю Улас Самчук був німцями ув’язнений.

Про своє перебування у в’язниці автор оповідає докладно, але його увага найбільше звернена не на себе, а на тих, що там вже довго зносили несамовиті знущання. Описані картини зі стану полонених моторошно читати. А доля молодих ідейних наших хлопців, що їх там німці нищили сотками, хвилює до нестерпного болю.

Дуже цікаво оповідає Улас Самчук про свою працю в Рівному. Жива участь у всіх ділянках життя, письменницька слава, відвага висловлених думок у редакторських статтях, приводять до нього людей з близьких і далеких околиць: зі скаргами, проханнями, шуканням допомоги чи рятунку. Робив для людей багато, що лиш було в його силах, знаходячи шлях якось промовити до можновладних німців, щоб допомогти. Чимало людей, особливо молодих, завдячують йому порятунком. Та є рана в серці письменника, що незагоєною ятрить до останніх днів його життя: свого ніжного, вірного, щирого друга — „милу, дорогу, хорошу Оленочку” Телігу врятувати таки не вдалось, хоч розпачливі крики „Рятуйте!” ішли з Києва.

З усього, що написано про незвичайно цікаву постать в тогочасному українському суспільстві, Олену Телігу, спогади Уласа Самчука змальовують її найкраще й найвірніше: її вроду, духовість, особистість, натуру. В нього вона така жива, така реальна, що, либонь, власними очима побачити її краще не можна.

Олену Телігу ми зустрічаємо в обидвох томах спогадів. Вона з’являється в житті Уласа Самчука багато разів — бурхлива, надхненна, невимовно чарівна, по-дитячому довірлива, схвильована, нестримна, щоб від нього вимагати в усіх національних справах більше ніж можливо, або разом переходити нелегально кордон, прямуючи на Київ. Оповідання про Олену Телігу одні з найкращих художніх місць у спогадах. Багато в них добротливого чуття, серця, замилювання, зворушення і багато болю в спогадах про загибель Олени й Михайла Телігів.

„У мене тут було повно про них спогадів, ще недавно, всього півтора місяця тому, була тут і Олена. Вона жила тут через сіни

на другій половині будинку. Тепер їх немає... Але зісталися їх речі. Ми довгий час зберігали їх недоторкальність, але коли вже зовсім стало відомо, що їх власники за ними не вернуться, ми почали до них придивлятися. Родинні пам'ятки, рукописи, фото-альбоми, Михайлова бандура, що урочисто висіла над канапою моєї рсбїтні, награні плити його пісень і дум.

Неможливо було без зворушення бачити суконки Олени, які вона любила, у яких бавилась на балях, працювала, ходила по вулицях. Вона була чепурухою, хотіла «бути гарною», чарувати всіх біля себе. І вона була гарною. Бронзове її волосся було завжди добре впорядковане і відливало металом, повні гумору, ясні зеленкаві очі, готові до поцілунку пристрастні уста, гарні в елегантних черевиках ноги і ціла її звинна, струнка постать повна жіночої краси і приваби.

Її фото-знімки не передавали її особистого блиску і шарму, а її листи, писані великим, сторчковим, лапатим почерком, були завжди химерні і по дитячому безпосередні” (*На коні вороному*, стор. 89).

Читати два томи спогадів Уласа Самчука — це читати своєрідний літопис великого літописця про Україну в добу, що записана в історії людства як найбільш страшна, жорстока, дика й найбільш абсурдна. Разом з цим — це читати незвичайно цікавий роман-хроніку, в якому розказано дуже багато й до деталей правдиво. Головним його героєм є сам автор.

Розповідь ведеться безпосередньо й виїнятково щиро й це викликає особливо велике довір'я до автора. Обидва твори глибоко українські. Вони втягають читача в наші національні проблеми, вияскравлюють зроблені помилки, часто, показуючи їхню причину, заохочують до громадської праці, розбуджують почуття відповідальності перед своїм народом.

Динамічним, напруженим, переконливим стилем своєї розповіді, автор пориває з собою читача в роки, простори, події, зударі політичних пристрастей... , у все те, що зветься життям.

Стилістично у цих творах Улас Самчук поєднує елементи повістярства, журналістики, публіцистики, мемуаристики, надаючи їм такої майстерности, що твори можна зарахувати до художньої літератури. В них автор з художньою майстерністю змальовує зовнішні та внутрішні портрети людей і творить сильні плястичні картини, які сприймаються з однаковою яскравістю чуттям, розумом і оптично. Досягає цього автор якраз поєднанням вищезгаданих елементів в його індивідуальній манері. Ось одна з таких незабутніх картин:

„... за Корцем зустрічаємо колону полонених, розтягнуту довгою смугою здвож дороги. У цьому мокрому, туманному, холодному повітрі ті закутані в лахміття фігурки ледве тримаються на нсгах і нагадують шматки землистої глини, яка побувала в руках якогось екстремно абстрактного скульптора, на подобу Барляха, з чого вийшла фантастична різьба з назвою «Танець страхіть». Ось вона — «модерна доба», та абстракція, деструкція форми, яку ми не хочемо сприймати. Це та суперреальна наддійсність, яку принесла нам епоха «великих вчень» великих учителів, як сказав би Хвильовий. Наслідок зудару сліпих «ізмів». Трагічні людські істоти, яким судилося потрапити поміж ці жорна доби «голодної, як вовчиця» за думкою Ольжича. Я ще бачив полонених проклятого царського часу і можу їх рівняти. Тоді це були все ж таки люди, а тепер це лише фігурки, які інколи падають на асфальт, їх тут же на очах решти байдуже підстрілюють і лишаять лежати купкою землистої глини з потьчками червоної рідини, яку поволі змиває мряка. Далі по дорозі купки стають все менше помітними, їх підбирає підвода, а червоні потьочки заливає небо.

У цю терпку, до краю зіпсуту, трагічно аморальну добу не легко знайти слово, щоб висловити той твердий біль, який, мов згасла в жилах кров, затинає дихання” (*На білому коні*, стор. 227).

Спогади Уласа Самчука написані на основі його щоденника, куди він систематично записував усе, що діялося, свої враження, та думки... Це створило справжнє документальне джерело включно з іменами, пережитими почуттями, настроями... Саме документальність, точність та щирість, з якою письменник оповідає й коментує, надають його творам величезної вартости. В першу чергу, вони мають вартість пізнавальну. З них можна черпати багато історичної правди про ті часи й видатних людей, про тогочасні настрої й прагнення українського народу, про безодню праці громадської й політичної, яку було пророблено навіть у тих обставинах, які жертви було складено, як окупанти нищили Україну у всіх напрямках і т. д., і т. д.

Твори ці є найкращим і найбільшим джерелом для вивчення життєвого шляху, біографії та формування одного з найбільших українських письменників 20-го століття — Уласа Самчука.

Ще є одне в цих творах особливо цінне: це — їхнє політичне звучання, яке є певним продовженням політичного звучання трилогії *Ост*. Через це Улас Самчук дуже не милий Москві. В радянській пресі було багато повних ненависти нападів на нього.

Справа в тому, що Улас Самчук вдарив Москву не так по Сталіні і навіть не так по самій окупації України, як по самій системі, по економічній та національній політиці, по абсурдному винищуванні людей без потреби, просто, нищення як самоціль і в першу чергу нищення найцінніших умів, творчих людей, найдібніших людей у господарстві, які б могли своїм розумом і талантом розбудувати державу у всіх галузях, розвивати науку й культуру.

На сьогоднішній день Улас Самчук у zenіті своєї творчості. Кінчає третій том трилогії *Ост*, продовжує спогади, а крім того, ще багато великих тем хвилюють творчу уяву письменника. Невичерпна творча енергія, безконечна спроможність піднімати все нові теми з життя свого народу ставлять Уласа Самчука поруч Івана Нечуй-Левицького та Оноре де Бальзака.

Улас Самчук, не зважаючи на те, що все своє творче життя прожив на чужині, письменник наскрізь український. З його талантом він міг стати дуже легко письменником, не менш великим, німецьким, чеським, польським, чи навіть українським з чужою тематикою. Але він лишився вірним народові й землі, звідки взяв своє фізичне, духове й національне коріння. Всі його твори написані українською мовою, всі мають українську тематику. У них письменник ніде не злукавив, не вислужувався перед жадним окупантом, завжди йшов за голосом свого покликання, національної совісти — голосом правди. В цьому його особлива заслуга, в цьому й особлива вартість його творів для нашої літератури.

Іван Боднарук

З ДУХОВОЮ ПЕЧАТТЮ ФРАНКА

(До сторіччя появи „Каменярів”)

15 серпня 1856 року в сім'ї сільського коваля Яця Франка в Нагуєвичах, Дрогобицького повіту, народився син. Ніхто не міг тоді подумати, що Боже Провидіння послало знедоленому народові майбутнього духового володаря, Івана Франка, який своїм вогненним словом запалюватиме людські душі, стане сміло на захист свого народу й поведе його до обітованої землі. В Нагуєвичах 128 років тому побачила денне світло геніяльна дитина, що належить сьогодні до найбільших людей не тільки України, але усього людства.

Великих людей можна порівняти до єгипетських пірамід, чи взагалі монументальних будівель. Коли стоїмо близько них, не маємо змоги бачити їх повної величі; мусимо відійти взад, щоб обкинути їх оком згори донизу. Подібно є з геніяльними людьми, так є і з нашим Франком. Ми ще й сьогодні, 62 роки після його смерті, не в силі собі з'ясувати його епохального значення для українського народу, але вже куди краще розуміємо його, ніж тоді, коли він жив серед нас або покидав назавжди. Тоді був він ще живою людиною з усіма людськими пристрастями, а живій людині людської злоби ніяк не можна оминати. Щойно сьогодні, коли злоба дня відлетіла від нас, як порох і павутиння з пам'ятника з бронзи, разом із тим минулося все те, що було хвилеве й проминальне, а залишилося те, що триватиме вічно.

І саме задля тих вічних і непроминальних цінностей ми прославляємо сьогодні Прометея Галицької Землі й невтомного Каменяря України, як одного з найбільших людей, що їх Бог послав Україні. Ми переконані, що з кожним днем у майбутньому щораз більше зростатиме значення Франка й щойно майбутнє покаже нам великого поета, ученого й громадського діяча на весь зріст. Від його могили на Личаківському кладовищі у Львові, як і від його творів віє на нас могутнім духом сили й віри, віри в перемогу праці над собою й віри в перемогу генія добра над демоном зла.

Іван Франко — частина історії нашої землі. Він вийшов із

її надр і віддав усе, що мав у житті. А коли в час I-ої світової війни Великий Каменяр розставався з нами назавжди, на всьому, до чого він своїх рук прикладав, залишилася печать його духа. Сьогодні, що б ми не говорили, якими б філософічними теоріями не користувалися і на яку б ділянку нашого національного життя не звернули свої очі, ми завжди стрінемося з двома титанами українського національного відродження — Шевченком і Франком, що їх ідеї промінювали з двох осередків-сердець України: Києва і Львова.

Сьогодні, куди не глянемо й куди тільки молотом не вдари-мо, скрізь бачимо невсипущу працю Великого Каменяра. В товариському й суспільному житті, в родині і в громаді, на селі і в місті, в науці й літературі, в театрі і викладовій залі, на рідних землях і в діяспорі немає такого кутка, звідки б не визирало його високе чоло, його в далечінь задивлені сині очі та його гірка, хоч любляча усмішка. І старі, і дітвора, і селяни та інтелігенти — всі ми Франкові діти духові; всі ми повними пригорщами горнемо до себе те дорогоцінне добро, що його він нам у спадщині залишив. Такий є вислід невтомної праці покійного тілом, а живого духом великого поета. Бо він був для нас не тільки каменярем на шляху нашого поступу, але й ковалем долі нашого народу, отой син коваля Яця з Нагуєвич. Живим прикладом, невсипущою працею і могутнім словом, як молотом, кував долю українського народу грімко і справно, не зважаючи на ніщо й ні на кого.

Минає саме сто років, як великий Франко написав своїх безсмертних „Каменярів”, твір, який знає чи не кожний свідомий українець, твір, може найбільш характеристичний для літературної і громадської праці Великого Каменяра. Народився цей твір 1878 року, після другого ув'язнення поета, а був надрукований у львівському *Дзвоні*. У ньому висловив Прометей Галицької Землі свою „громадянську чи соціалістичну” програму. Так „Каменярі”, як і „Наймит”, що постав два роки раніше, у 1876 р., це твори надихані деяким фаталізмом, бо їх автор вірив, що „пропаде п'ятьма і гнів, опадуть з тебе (себто: з народу) пута і ярма всі порвемо”.

Твір „Каменярі” став програмою, а то й визнанням віри не тільки Франка, але й пізніших українських поколінь. У часи знайомства з Михайлом Павликом і співпраці з Михайлом Дрогома-новим та під впливом соціалістичних теорій, настроїв і характер поезій І. Франка основно змінився. Поет під новим псевдонімом Мирона став кидати запальні поклики „розбивати скалу”, „рів-

няти правді путь”, славив дух революціонера, що „тіло рве до бою, рве за поступ, щастя й волю” та „мільйони порива з собою”. Такий же пробоевий характер мають із тих часів і цілі збірки поезій Франка, що увійшли до книжки *З вершин і низин*, як „Веснянки”, „Excelsior”. Всі вони, як і поема „Каменярі”, є висловом тогочасних думок, почувань і поглядів Франка.

Під постаттями каменярів, що з великою самопосвятою лупають тверду гранітну скелю, Франко прославив ідеалістів і робітників на суспільній і національній ниві, що кидають нові думки, вносять нові ідеї, промощують дорогу до волі і прокладають нові шляхи для майбутнього щастя народу й людства, не дбаючи про себе і своє особисте щастя. У „Каменярах” поет вивів себе й тисячі таких, як він, ідеалістів. Усі вони, приковані ланцюгами до гранітної скали на великій, пустій і дикій площі, великими залізними молотами на наказ сильного, мов грім, голосу згори, лупають ту скалу. Мов водопаду рев, мов битви гук кривавий, гримлять раз-у-раз їхні молоти. І хоч вони, ті каменярі, знають, що не буде їм ні слави, ні пам’яті в людей, добувають далі п’ядь за п’яддю землі. Вони вважають своїм святим обов’язком промощувати дорогу майбутньому, кращому завтра. Вони невірники, хоч добровільно взяли на себе пута волі, вони каменярі на шляху поступу. Вони твердо вірять, що розіб’ють скелю, що власною кров’ю і власними кістками збудують твердий шлях і принесуть щастя, нове життя і нове добро у світі. І хоч там далеко у світі праці, поту й пут, що його вони покинули, проливають сльози за ними мами, жінки й діти, хоч суспільство проклинає їхні думки і їхнє діло, вони не випускають молотів із рук. Держать їх сильно з тою кріпкою вірою, що промощують шлях правді, а щастя всіх прийде по їхніх аж кістках.

Зміст твору показує, що поема є алегорією, в якій під символами криються глибокі думки. У творі виступає велика кількість метафор і порівнянь, які роблять його дуже поетичним. Нічого дивного, що українське громадянство вшанувало автора того твору чудовим символічним пам’ятником, який зображує важку працю каменярів. У травні 1926 року, в десятиріччя смерті великого поета, посвячено той пам’ятник долота Сергія Литвиненка на могилі Франка на Личаківському кладовищі у Львові. Було тоді багато промов, промовляв теж священник о. Савин Дурбак, діставши на це дозвіл і згоду від митр. Шептицького. Пам’ятник став символом праці й життя великого поета. Від поеми, написаної ще в 1878 р., і від пам’ятника, побудованого 1926 року,

називаємо Франка каменярем України. Сьогодні навіть існує у Львові видавництво, що має назву „Каменяр”.

Нині заслуги Франка вже загально відомі й визнані. Хоч, щоправда, трапляються ще й нині одиниці, які намагаються применшити велетня української культури, науки й літератури та підірвати його авторитет, то все ж нема, мабуть, уже нікого серед нас, що заперечував би заслуги Каменяря України, Івана Франка. Минулися вже колишні пристрасті, з якими ставилися колись до нього деякі неприхильні кола нашого громадянства, як бунтаря, що руйнує і підважує основи суспільности.

На крилах творчої уяви підносився Франко у всесвітні простори, де минуле зустрічається з майбутнім, а проминальне з вічним. Він умів заглянути глибоко в людські душі, у крутіж життєвих явищ і чудово про них писати. Його ім'я у всіх нас сьогодні майже в такій самій пошані, як ім'я Шевченка. Франко й Шевченко це для нас немов два вогненні стовпи, що серед темряви й пустелі нашого національного занепаду показують нам дорогу в поході до вільної української держави. Шевченко розбудив у нашому народі національну свідомість, вливши в наші омертвілі душі живого духа, а Франко, продовжуючи працю Кобзаря, сформував нашу націю і ввів нас у коло вільних народів. Тому й важко сказати українцеві сьогодні, хто з них двох більший, як важко сказати німцеві, котрий німецький поет, Шіллер чи Гете, є більший. Хоч Шевченко був перший, то не можна заперечити, що Франко, хоч прийшов після Кобзаря України, своєю духовістю далеко тісніше зв'язаний із течіями сучасного йому ХІХ століття. Франко поглибив, поширив і збагатив найновішими здобутками людського духа спадщину, залишену нам Шевченком. Коли ж ідеться про широке зацікавлення змаганнями і творчістю Європи, стиль і мистецьку форму вислову та збагачення нашої літератури перекладами з чужого письменства, ознайомлювання чужих народів із українською культурою, історією і змаганнями українського народу, то Франко навіть перевищив Шевченка. Перекладні твори І. Франка збагатили не тільки обсяг української поезії, але й її форму, присвоюючи їй різномодні версифікаційні форми, вироблені на Заході.

Ще й сьогодні трапляються в нас люди, які думають, що Франко був ворогом духовенства, Церкви, а навіть релігії і Бога. Таке можуть нині говорити тільки невігласи або люди обмежені, що не хотіли чи не вміли зглибити творчости Франка. Інші люди, хоч не кажуть того, не вміють оборонити Франка перед закидами, що він нібито безбожник. Большевики говорять, що Франко був

звеличник Росії і „братнього народу” та предтеча комунізму, а принаймні завзятий соціаліст. Чимало людей у нас геворять про неодноцілий світогляд поета: дві душі Франка, роздвоєність і боротьбу з самим собою.

Щоб добре й правильно зрозуміти Франка та оцінити як слід його заслуги, треба нам змалювати епоху, накреслити економічну, соціальну, культурну й політичну картину Галичини 1870-тих років, коли Франко включився був в активне громадське життя. Безпосередній зв'язок Франка з народними масами був для нашої тодішньої інтелігенції незрозумілим і став причиною численних конфліктів Франка з суспільністю. Все ж таки Франко не давався. Без накреслення тієї епохи не можна вчутися в ролю Франка.

Франко — це каменярь на шляху поступу українського народу до кращого життя. Все своє життя він розбивав тверду скелю народного горя, злиднів і темряви, промощуючи шлях до кращого майбутнього. Важким тягарем падали на нього докори збоку своїх і чужих. Франко, знесилений у нерівній боротьбі, нераз падав і знову піднімався, напружуючи останки своїх сил. Все ж таки Каменярь не випустив і зрук тяжкого молота до останньої хвилини свого життя і збудував міцний гранітний шлях, яким нині прямує наш народ до своєї кінцевої мети. Розбивав скелю заскоружлості й отупіння, розбивав силою свого духа, що її добув із рідної землі, безупинною і безприкладною працею, якої навчився в кузні батька-кобала.

Люди дивувалися, де у Франка бралося тільки часу, сили снаги й багато часу. Але Каменярь давав у всьому раду. Замість журналу *Життя і Слово*, літературна праця, наука, різні видання, різні коректи, та інші зайняття — все це вимагало незвичайної снаги й багато часу. Але Каменярь давав у всьому раду. Замість утоми, в нього дедалі міцнішала віра в творчі сили і краще майбутнє рідного народу. „Життя доктора Франка — писав Михайло Вазняк — це одна довга й кипуча боротьба, а піддержували цю боротьбу пісня і праця”. Пісня і праця були вірними супутниками Великого Каменяря. Як сам сказав про себе на ювілейному святі, був він тим пекарем, що пік хліб для щоденного вжитку. Як син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, він почував себе до обов'язку віддати працю свого життя тому простому народові. Вихований у твердій школі, він змалку засвоїв собі дві заповіді: перша, то було власне почуття обов'язку, а друга — потреба безупинної праці.

Навряд чи була коли в світі яка інша людина, що їй надано

б стільки символічних імен, що Франкові: Мойсей, Каменяр, Вічний Революціонер, Учитель народу, Прометей Галицької Землі та інші. Але жадна з них не охоплює цілоти чеснот, труду й таланту того великого сина Української Землі. Він, як Каменяр, залізним молотом свого слова серед труду, спраги й голоду лупав скалу народної темноти й безпросвітності, рівняючи путь правді й щастю, що мали прийти по його кістках. Він — Вічний революціонер, „дух, що тіло рве до бою, рве за поступ, щастя й волю”. Він — Учитель народу, хто весь вік навчав „сліпців покоління”, що „як заглушить душу живу, заговорить каміння”.

Чимало поетичних назв можна давати Франкові. Але в глибині свого великого „я” він був передусім поетом і людиною. Поетом „вершин і низин”, уяви й дійсності, мрій і реального життя. Він був мозком і серцем України. Не багато Україна породила таких людей, що вміли б їй своїм всебічним талантом і невичерпною енергією до праці так служити, як Франко, будучи у приватному житті дуже скромним, а водночас великим поетом, письменником, перекладачем, літературознавцем, мовником, істориком, етнографом, соціологом і драматургом. Він, один із перших галичан, зрозумів, що осмішуваний „діалект” це тільки неосліфований діамант. Узав його у свої руки і зумів надихати „міццю духа і вогнем любови” та записати його між культурні мови світу.

Прийде колись день, коли історія європейської літератури не зможе поминути заслуг великого сина нашої батьківщини. Ба й ті, недавні факти, що роковини Франка вшанувала, наприклад, Публічна Бібліотека в Нью-Йорку окремою виставкою, або нью-йоркське Польське Наукове Товариство сходинами, — це не випадкові речі, чи лише кон'юнктуральні. Це, може, перші ластівки неминучого визнання величі І. Франка поза кордонами нашої національної спільноти.

Франко сам один, як справжній велетень, створив на різних полях для української нації речі небуденної вартости, що переходять сили цілої громади звичайних людей. Франко — це один із тих велетнів нашого народу, що своїм життям і творчою працею створив нову епоху в історії української нації взагалі, а Галичини зокрема.

Серед старих кріслатих дерев на Личаківському кладовищі у Львові стоїть пам'ятник із бронзи, а на ньому написані два слова, що породили епоху: Іван Франко.

**

З черги кілька слів про сповидний атеїзм Франка, який ще

й нині дехто закидає Великому Каменяреві. Запозичення теми для поеми *Мойсей* і деякі інші твори Франка, як *Іван Вишенський*, *Панські жарти* тощо, вказують на те, що Франко був далекий від закинуваного йому безбожництва. Щоправда, його молода муза була інколи в половині матеріалістичного світогляду, але в пізніших роках свого працюваного життя він радо давав вислів своїм релігійним почуванням. Були люди, що бачили, як він публічно клав на себе знак хреста й молився, але вони, на жаль, приписували це його недузї. Щоправда, Великий Каменяр був на схилі свого віку фізично зламаний, але він ніколи, до самої смерті, не втрачав умових здібностей. І тому ми йому віримо, коли він у вірші „Як болить голова” пише:

... І ту страшну історію читаю
У власнім серці, як я заблукався
У гсрод — будь ім'я його прокляте!
І песно мене отруйним зіллям,
Як очі вибрано мені, щоб я
Не бачив, хто мене і пощо в'яже,
І як замість хліба довго-довго
Я годувався ілюзії диким зіллям.

Не можна заперечити, що Франко спочатку писав під впливом західніх нігілістів, зскрема під впливом Фрідріха Ніцше, який заявив, що „Бог мертвий”, та згодом молився до нього такими словами: „Невідомий, глибоко в душу сягаєш мені! Я хочу знати Тебе, Тобі служити...”

Франко падавав часто навіть у релігійну екстазу. Тоді бачили його, як він навколішки ставав на сході Волоської церкви або під статуєю Матері Божої на Марійській площі у Львові й молився. Тому дивно, що навіть це не зняло з поета тавра безбожника, яке дехто вперто чіпляє йому ще й тепер. Святець із Святюрської гори, митр. А. Шептицький дуже приязно ставився до Франка і за його життя і після смерті. На Франковому ювілеї, що відбувся у Великому Театрі у Львові 1913 року, митр. Шептицький не тільки прийшов особисто віддати поклон великому поетові, але й під рясні сплески прихвних впровадив його під руку на почесне місце. А митр. Й. Сліпий, теперішній патріарх Української Католицької Помісної Церкви, в 1943 р. в час Зеленосвяточних поминок на Личаківському кладовищі в асисті чесленого духовенства відслужив урочисту панахиду на могилі Франка. Митр. Шептицький відвідував теж Франка в його хаті у Львові.

Про те, чи Франко був атеїст, каже о. Волянський, парох Криворівні, в хаті якого сходилися Франко, Коцюбинський, Жук і Вороний:

„Якось раз сиділи ми на веранді. Розмова зійшла на Бога, смерть і вічність. Сипалися такі атеїстичні погляди, що мені було аж прикро. А цеж були мої гості. Врешті дискусія урвалася і всі обличчя повернулися мовчки до Франка, ніби питаючи, що він скаже. А Франко, помовчавши (в дискусії не брав участі), сказав: Йй, панове, що про те говорити? Що ми всі про те знаємо? — Встав і пішов. Усім було страшно несмачно, ніби їх холодною водою облято”.

В 1911 р. робили студенти антиклерикальне віче. Тоді на атеїстів і анархістів була мода. Запросили і Франка. Говорили різне, а всі проти Бога, проти релігії і священників. Нарешті забрав голос і Франко. Та почав щось таке, що ніхто й не сподівався. Усім стало ніяково, всі втихли. Потім тільки жалували, що взагалі на те віче Франка запросили.

Франко був „цілий чоловік”, це насамперед була жива людина з гарячим серцем, що за всіх хвилювався й терпів, що відгукувався на страждання, радощі й болі людства, сприймаючи їх, як свої. У збірці *Із днів журби* читаємо:

Якби ти знав, як багато важить слово,
Одне сердечне, теплеє слівце!
Глибокі рани серця як чудово
Вигоює — якби ти знав оце! . . .
Якби ти знав! Та це знання предавне
Відчути треба, серцем зрозуміти,
Що темне для ума, для серця ясне і явне,
І іншим би тобі вказався світ.
Ти б серцем ріс, між бур життя й тривоги
Була б несхитна, ясна путь твоя.

Тут Франко пішов стежками щирої лірики, знайшовши шлях до розумного серця, яке знає далеко більше, ніж холодний розум. Таким чином він наблизився до Шевченка, який відкидав деякі „вогні з Заходу” тому, що виявилися шкідливими для української християнської традиції. Вже малим хлопцем виніс Франко з кузні батька коваля перші слова усвідомленої селянської правди й прагнення добра та щастя для свого знедоленого народу. Тому мав він повне право сказати до рідного народу словами своєї поезії:

Я весь вік свій, весь труд тобі дав
У незламнім завзяттю,
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духа печаттю.

Вірний своїй ідеї в усіх ситуаціях життя, збудував нам поет величний міст у майбутнє, відрікаючися особистого щастя в ім'я щастя свого народу:

Нехай і так, що згину я
Забутий десь під тином,
Що всі мої думки, діла
Сліду не лишать, мов та мла
На небі синім.
Нехай і так! Я радо йду
На чесне праве діло!
За него радо в гору вмру
І аж до гробу додержу
Мій прапор ціло!

Про значення Франкової творчости й науки в житті й розвитку українського народу написано вже багато, але його найвимовнішим свідoctвом є сам розвиток і сама історія нашого народу. Бо хай він, цей народ, ще „замучений, розбитий, мов паралітик той на роздоріжжю, людським призи́рством, ніби струпом вкритий”, то від гromу Франкового слова задрижали вже народніх „гір найглибші основи” і Франкові слова та пророцтва стають уже дійсністю. Обітована земля-воля ще закрита перед нами чорним туманом лихоліття, але народ уже може йти до неї шляхом, промоценим кістками багатьох мільйонів Франкових каменярів. Наш народ вірно оцінив великого поета; зрозумів, що він не епілог, а пролог, не кінець минулої, а початок нової доби. Як Мойсей, що сповідався перед Єговою на межі Ханаану, Франко на завершенні свого діяльного життя може сказати про свій народ і про зміст своєї праці для нього:

Сорок літ, мов коваль, я клепав
Їх серця і сумління.
Сорок літ я трудився, навчав
Весь загублений в тобі,
Щоб з рабів тих зробити народ
По Твоїй уподобі.

Роля Франка не скінчилася з його смертю. Навпаки, вона, здається, тоді щойно почалася, бо лише тоді його ідеї почали

здійснюватися в нашій національній революції. Франко став справжнім народним сумлінням, яке по всі віки пектиме нашу душу, не даватиме їй заснути й завжди запалюватиме її до нових подвигів. Ми безупинно йдемо вперед із духовою печаттю Франка, навіть не помічаючи того. Не багато таких духових гігантів із таким широким зацікавленням та таким широким діапазоном творчих виявів має людство, а до них належить і наш Франко. Тому каже поет Петро Кізко у вірші „Франкові”:

Твої слова ввійшли в народню кров і плоть,
Вони народ мій соком живлять невмирущим.
Москві ніяк тебе ні взяти, ні збороть,
Бо ти встократ за неї виявився дужчим!

В тобі знаходим ми щораз то новий скарб
І сторінки в житті твоєму нерозкриті,
Бо ще мистець не віднайшов потрібних фарб,
Якими б зміг життя і геній твій різьбити.

Оцінюючи працю Франка, ми конче мусимо брати до уваги і його страдницьке життя. Тоді його заслуги для рідного письменства й України стануть перед нами в ще більшій величі. Я обмежуся до кінцевого моменту життя поета і скажу кілька слів, як умирав Великий Каменяр України, для якої віддав усе. А вмирав він опущений, як останній прошак. У безконечну жалібну симфонію світової воєнної хуртовини, що скаженіла над нашою нещасною землею, вплився 28 травня 1916 року ще один пресумний звук. Під гомін світової бурі, по великих трудах життя, схилив у Львові голову на вічний сон Іван Франко. Помер сам-саміський. Ось як описує смерть Великого Каменяра пані Ольга Роздольська, дружина поетового приятеля:

„Покійник лежав на ліжку, прикритий стареньким подертим простиралом, з-під якого просвічувало вкрите синіми плямами голе тіло крізь одну більшу діру, яку ми зараз же закрили квітами, що їх з собою принесли. Обличчя Франка було жовте, як віск, але з виразом спокою. Прийшов і приятель поета проф. Генрик Бігельайзен, відомий критик і вчитель польської літератури в українській академічній гімназії. У клясі Бігельайзен звернувся до своїх учнів, щоб пішли до хати Покійника й подивилися, як лежить найбільший поет Галицької України: *Taki biedny, jak cały wasz narod. Idzcie, idzcie, abyscie zapamietali sobie do konca swego zycia, oblicze tego wielkiego czlowieka!*”

Умирав самотній, один-одніський як палець. Без родини, без приятелів відійшов самотно з цього світу в пустій кімнаті своєї хати при вул. Понінських. Сини на війні, дочка Анна в Києві, дружина в божевільні. А він сам лежав знесилений, з виснаженим обличчям, з очима, задивленими кудись далеко-далеко, ген аж у другий світ!...

А на другий день лежав серед зелені і квітів. Квіти на ньому, квіти довкола домовини, скрізь квіти. За життя терня і хмари, а тепер сонце і квіти. Їх пахощі приспали його. Це перший спокійний сон за 8 років тяжкої недуги. Один-одніський священик прavitь панахиду. Усусуси винесять домовину.

Була вже ніч, як земля взяла в свої холодні обійми того, що „все, що мав, він віддав для одної ідеї, і гнів, і яснів, і страждав, і трудився для неї”.

Був гарний соняшний день, коли його хвалили. Гарний день дала мати-природа на останню земську мандрівку своєму великому синові, що величав так чудово її красу в своїх безсмертних поезіях. Неначе саме небо хотіло відплатити йому за всі хмари й бурі, що проходили над його тернистим життям від коліски до самої домовини.

Великий Каменяр ніколи не думав про власне щастя, бо його щастя було в щасті його народу. Він жив і працював тільки для України, не дбаючи про себе. На 25-літньому ювілеї своєї праці він сказав: „Хай загине все ім'я, але хай живе і розвивається український народ”. Ще виразніше висловився він на іншому із своїх ювілейних свят. Між іншим він сказав так: „І сам я в своїй діяльності бажав бути не поетом, не вченим, не публіцистом, а наперед усього чоловіком”. Щастя й добро народу — це була єдина мета його життя.

Не дай живому в домовину кластися,
Не дай подумати ані на хвилину
Про власну радість і про власне щастя.

Не дожив Іван Франко до Великих Днів України, неначе старозавітній Мойсей, що мусів умерти на порозі до обітваної землі, не маючи щастя увійти до Ханаану. Але українська нація, для якої він усе життя працював і присвятив, іде сьогодні з його „духа печаттю” вперед і змагається за власну державність. Тому такий глибокий п'єтизм маємо всі до великого поета, що йому доля призначила прсрубувати нам вікно у світ, бути „каменярем”, попадати в конфлікт із власним громадянством і з самим собою

та в цій важкій боротьбі „простувати духові шлях” і вмерти на шляху.

І тому Микола Вороний 1913 року, коли великий поет святкував 40-річчя своєї літературної праці, привітав його таким віршем:

Іван Франко — мов дух стихії,
Що творить в нас і серед нас,
Що будить сили молодії,
Руйнує зло, живить надії
На Україні в лютий час.
Іван Франко — могуча сила,
Як гордий дуб, міцний граніт,
Котрого буря не зломилла,
І хоч верхів'я опалила,
А він красує сорок літ!

Ми, що пережили перші здійснення Франкової візії в боротьбі українських армій УГА й УНР, в їхніх боях і походах у час визвольної революції 1917-1919 років, і в героїчних рейдах УПА, сповнені сьогодні Франкової віри і впевнености, що похід, який має довести нас до обітованої землі, ще не закінчений. Поклик Єгошуї „До походу! До бою!” вчувається нам, як колись Франкові, і в збройних чинах Дивізії УНА, і повстанських загонів, і в закликах та в незламній вірі українських політичних в'язнів, що караються по тюрмах і концентраційних таборах Советського Союзу. Український народ іде „в мандрівку століть” з печаттю духа нашого велетня, що залишив сліди своєї праці на всіх ділянках нашої культури й нашого поступу. Сьогодні всі ми свідомі того, що ми — Франкові діти. І в чужий світ пішли ми з Рідної Землі з вірою, що наш народ знову „оратиме свій вольний власний лан”, як „властивець свого труду”. Франко сам закликав себе у свої твори і в них живий він для нас з-поза гробу.

На жаль, Франковою „печаттю духа” прикриваються нині деколи навіть ті, що не лише не вміли виконувати Мойсеєвого наказу і дбати про те, щоб наш народ „труснув Кавказ, вперезався Бескидом”, але свідомо чи несвідомо не допускали до того, вірячи в загірну комуну і в гасла вожаків світового інтернаціоналізму більше, ніж у сили своєї спільноти.

Минули 62 роки від смерти Франка, а сто років від появи його „Каменярів”. За той час ми не встигли ще зробити того всього, що треба було б зробити для пам'яті найбільшого сина Галицької України. Ми повинні передусім місяць травень, як да-

ту смерти поета, чи серпень, як дату його народження, щороку присвятити Франкові й вивченню його творчости. І це свято повинно стати загальним, всенароднім, як Шевченкове свято. Адже ми ще замало знаємо Франка, його життя, твори і його всебічну працю та заслуги для народу великого поета, який золотими буквами для кожного з нас записав девізу нашого життя і дій:

Бережи масток про чорну годину,
Та віддай масток за вірну дружину!
А себе довічно бережи без впину,
Та віддай майно, і жінку, і себе за Україну!

Марія Кузьмович-Головінська

НАРИСИ (Щоденник — уривки)

КАПЛІ МИРА

Найставн — Філядельфія. Неділя, 10 лютого 1963.

Господи! Яка потрясаюча до глибини душі вістка: Митрополит Кир Йосиф Сліпий у Римі!! Я мала враження, що моє серце не видержить і з надмірної радості розірветься. Хотілось бігти, кричати на весь світ. Зі сльозами в очах повторяла я в своїх думках: Ексселенціє, я так багато, багато молилася за Вас! Я вважала це чудом наших найставнських ікон — Зарваницької Матінки Божої і Розп'ятого Ісуса, перед якими завжди молюся.

А тепер до речі: вістку подав перший раз через телефон о. крилошанин Роман Лободич о годині 10-ій вранці. Отець Василь був при престолі, я відібрала телефон і не могла здержатися від вияву великої радості. Я була переконана, що большевики дозволили Йому, Митрополитові, виїхати на собор, а згодом Він вернеться. Є вістка, що Його звільнено на бажання Святішого Отця Папи Івана XXIII-го. Митрополит був уже на авдієнції в Святішого Отця. Отець Лободич виявив побоювання, щоб то не був підступ большевиків для зліквідування нашої Церкви взагалі за залізною заслоною.

Багато людей є тієї думки, але багато незвичайно радіє. Телефони раз-у-раз. Я радію, що Митрополит Кир Йосиф у Римі стане свідком переслідуваної нашої Церкви, так, що большевикам вийде цей жест на некористь. До того ж Аня мудро завважила: Митрополит залишив там свого наслідника і Католицька Церква буде далі діяти.

Кожний насторожений на дальші вістки. А в мене виринуло дитинне бажання, щоб Митрополит Кир Йосиф коронував нашу Матінку Божу. Господи, все в Твоїх руках. А тепер дяка Тобі й Небесній Матері за таку безмірну радість сьогоднішнього дня.

Хочу доповнити вчорашню записку: Мій клапатий вазон, що цвіте лише одну добу і то раз у рік, розцвів учора. Погода була дуже гарна, соняшно-ясна. Снігу нема. Люди все бігали до о. Василя до захристії, щоб поділитися вісткою про Митрополита Кир Йосифа, навіть у часі Служби Божої. Сьогодні прийшли докладніші вістки: Святіший Отець дуже зрадів несподіваним

приїздом Митрополита (приїхав в суботу о півночі) і прийняв Його на довгій авдієнції у приватному помешканні. Можливо що й товчком до звільнення було послання всіх наших Владик під час першої сесії Собору. Дехто здогадується, що большевики видали Його, як небезпечного для себе, або хотіли зробити благодійний жест для світу, а не подумали, що післали свідка всіх їхніх каригідних учинків, свідка проти себе. Всі дуже цікаві на дальші вістки. А я таки дуже а дуже радію, що Він живий, що приїхав до Риму і що буде на Соборі, хоч зазначено, що прилюдно не може нічого говорити, бо можна пошкодити людям, які лишилися там. Але зізнання Його залишаться в актах Ватикану.

Вістка про приїзд Митрополита Кир Йосифа до Риму каже, що 28 січня Він приїхав з Азії до Москви, звільнений, а наступного дня виїхав з Риму один з монсіньйорів напроти Нього і привіз Його. Паспорт мав виданий лише до Риму, без права повороту (пізніше вияснилося, що з правом повороту). Зазначено, що Митрополит приїхав лиш тому, щоб піддатися послухові Святішого Отця, хоч зробив це, зн. залишив тамті території, з великим болем серця. Вістки про тамошніх священиків кажуть, що не 2000, лише 200 підписало послух Москві і то під великим терором. Багато тепер вісток у нашій пресі, та американській, багато знімок. Люди плачуть з радости. Титулюють Митрополита Кир Йосифа Первсерархом, а люди дають собі пояснення, що це Патріярх. Наш Митрополит Кир Амврозій виїхав уночі літаком до Риму привітати Митрополита Кир Йосифа, виїхав перший з Владик.

СВІТЛЯНА КУЛЯ

Вулицями, по хідниках, по городах валяється посохле, осінне листя. Вітер грається ним. У жменях підкидає. Під ногами перехожих людей шарудить, розсипається. А над містом нависли темні, осінні хмари. Зразу неначе надумуються, а тоді переформовуються у різні дивовижні краєвидли, а то й постаті.

По боках дороги гаснуть неонові лампи. Наближається день. День гамору, поспіху, шуму. Велике місто клекотить.

Двері з кам'яниці побіч церкви вихилились. Заскрипів ключ у замку. На найраньшу Службу Божу. Докінчується дев'ятниця особисто-приватного намірення: „у наміренні Патріярхату”. Мольба про поміч і зарядження всієї справи після Господньої волі.

У довкіллі, поміж людьми, хаос і невиносимі обставини. У довкіллі й розговори.

„Америка не буде слухати сибіряка!”

„Схаменіться! Що говорите?”

„А таки так!”

„Чому? Чому? О Господи! Чи за мала ціна мученичої крові, терпінь, знущань?!”

В відповідь нелюдські глузування й сміх...

Церква для Розп'ятого Ісуса і Небесної Неньки, ікон зарванецьких, у своїй будові поступає вперед. Відправи відбуваються ще в долішній церкві. Душа, прибита коловоротом загального хаосу, молиться. Не може знайти вияснення і зажурена молиться даліше з підданням Божій волі. В часі святого Причастя приходить у душі відповідь на цей хаос:

„Патріярхат це світляна куля, яку Господь вказує людям. Люди біжать до тієї світляної кулі, але є й люди, які не бачать її. Наче б у темряві шукають дороги і найти не можуть, бо обтяжені тяжкими гріхами...”

Перед моїми очима присмерк, люди, що йдуть навмання, хаотично. Я не бачу виразних облич, лише силуетки людей з простягненими вгору руками. У них поспіх, на обличчях отупіння. У заулках товпляться, дороги найти не можуть.

А куля світляна перед ними. Ясна, велика, пориваюча. Дорога до неї пряма. Я її бачу!

Чи найдуть люди дорогу? Очистити душі треба! У єдності йти! Тоді розсунеться темрява. Світити буде прямий, єдиний шлях до наміченої мети. До об'єднання українсько-католицької Церкви й українського народу. До світляної кулі — до Патріярхату!

14 листопада 1964

МІЙ ПРИЯТЕЛЬ

Проблески соняшних променів понад кам'яницями, по заулках, по дорогах. Новий день вступає в місто. Вгорі гайвеєм розгублюється шум авт. Люди поспішають до праці.

На небосхилі розмазані барви порваних хмар. Це по дощі. Вони поспішають поза місто, у простір, понад безлисті ще ліси.

Біля хати проколюються з землі перші звинені листочки весняних квітів. Неначе б простягали малі рученята до сонця. А сонце золотим пилком обсіпає городи, заглядає у вікна хат, у вікна церкви.

Усміхнене сонце. З привітом із-за моря, з рідних сторін, рідних сіл. Воно тепле, любе, як усміх дитини. Перші листочки квітів купаються в золотому сяєві, шукають пестоців — тепла, щоб виростити із надрів землі квітку.

Кам'яні сходи церкви відчувають ходи невеликого гурта людей. На Службу Божу. Дехто засвічує гнотики малих лямпок,

дехто великих, а дехто йде прямо в лавку й молитися.

Старший чоловік півголосою молитися і приготує все до Служби Божої. Складає накривало з престолу, засвічує свічі і йде до лавки, щоб послужити отцеві. Розглядається по лавках, у яких з кожним роком меншає число людей, отих старших. Багато відійшло вже по нагороду за трудяще життя, прожите в лихолітті воєн. Багато випровадилось за місто до дітей, до їх хат, а лавки, головню будними днями, порожніють. Старші люди любили щоденну Службу Богу, щоденне святе Причастя.

У вікна церкви, прислонені сусідніми кам'яницями, продирається сонце. Воно, це сонце, блукає по городах і проулках.

Я молюсь. Слідкую за відправою Служби Божої. Мене відвідує мій Приятель. Я бачу перед собою лише голову в терновому вінку. Вона осяяна. Терновий вінок сіяє блеском. Моя душа розхиляється, дрижить радісним ненадійним відкриттям.

Невже ж це Ти, Господи? Не забув за мене? Потішаєш мене в мої теперішній журбі? Журбі щоденного життя? Потішаєш, щоб я не журилась, що все буде добре?

Я вірю у Твою радісну потіху. Я вірю, що все, що турбує мене, промине. Я вірю, що лише Ти один можеш мене потішити-розрадити. Мої очі вдивляються у Твоє осяяне, святе обличчя, начеб у хустку Вероніки. Душа променює. Серце наче б задержалось у бігу.

У мене нема слів, щоб усе найдокладніше переповісти. Я жалію, що я не маляр. Може тоді могла б пензлем відтворити оцей образ душі. Але чи може людина, яка живе на світі, відтворити оту осяяну, незглибиму любов?! Оті проміння ласки? Святе, любе обличчя? Ні! Ні!

А до того ж я не вмію собі цього пояснити, бо й ніхто мені цього не пояснював. Я лише сприймаю так, як воно є. Я ховаю у своїй душі, у своєму серці оцю каплю бальсаму і безмірної радості — щастя. Я вірю, що це є для мене потіхою, я вірю, що мій Приятель не опускає мене. Я й не можу молитись у тому моменті. Безмірна радість охоплює усю мою істоту. А вдяка, у покорі, не має меж.

У хаті вікна повні сонця, його теплих весняних лучів. Вони променюють в одному кутику. Далекий гук міста проходить по-мимо. Мої обов'язки виповнюють мені день. Я даю раду їм усім.

Над вечір закінчую день вервичкою. Дякую Господеві за виконані обов'язки. Дякую моему Приятелеві, що відвідав мене, потішив і допоміг перебути тяжкий день. У душі свідомість надзвичайних відвідин, радість і благий спокій. 12 липня 1977 р.

Михайло Островерха

ОБНІЖКАМИ

ТАРАС — ДОРОГЕ ІМ'Я НАМ

Є в Італії, окрузі Пулья, місто Таранто. В часах Великої Греції це місто мало свою славу: був тут володар Архіта, філософ і математик, а був він учнем Пітагора. Тоді це місто мало триста тисяч населення. Та йдімо до основин міста. Старовинна легенда каже, що назва міста пішла від ім'я Тарас. А цей Тарас був півбог, син Нептуна — бога моря. Причалив Тарас до цих йонійських берегів, ідучи верхи на дельфіні. І так, від імени Тарас назвали місто Таранто. Та й герб сьгоднішнього міста зображає: Тарас, серед хвиль моря, сидить верхи на дельфіні. — Отакий наш Тарас!...

САМ СОБІ ПРОРОК

Г'єро Бускаролі написав книжку „Ля станца делля музіка” („Кімната музики”) про Ф. Шуберта (Видавництво Фоголя, Торіно). І ось, такий цікавий уривок: „Того самого вечора, 29 березня 1827, вертаючись усі разом із 20-тисячного похорону, що супроводив прах Бетовена, Шуберт із своїми приятелями — музики, мистці, поети — зайшли до трактира Мельгрубе, біля Ноймаркту. Всі вони принесли з собою смолоскипи, які несли, оточуючи похоронний похід. Сіли при столі і мовчали. Шуберт налив перший келих вина й підніс його: „За того, що ось ми його поховали”. Потім налив другий келих, підніс його: „За першого з нас, хто піде за ним”. — І за Бетовеном перший пішов Франц Шуберт.

ПОЧТА

В культурному цивілізованому світі — це ж благодать, коли почтар приносить листи, часописи, пакунки. А ще, як те все не йде — на схід чи зі сходу — в Москву на цензуру. Коли ж ця благодатна установа була створена? Якщо наші гідні історики докажуть, що етруски це наші прапращурі, — що досі лиш один Василь Косаренко-Косаревич уперто доказував у своїх писаннях, що так воно і є! — то можемо бути горді: Тарквіній Гордий (534-501 до Хр.), сьомий і останній король Риму, вперше створив уряд но-

сіїв приватних листів. А цей Тарквіній — етруск. Цей уряд, ця установа все більше розвивалася. Аристотель і Дионісій із Алікарнасу кажуть, що листи розносили ворожі вояки, що в бою дісталися в полон, і такі полонені були власністю того, хто їх полонив. Лівій подає, що Ганнібаль відступав таких полонених кожному, хто йому за одного полоненого заплатив 500 динарів. Таких носіїв листів звали тоді „статорес”, або „табеллярій”.

Імператор Антоній писав до Ціцерона (106-43 до Хр.) таке: „Пересилаю цього листа через Кальпурнія, мого особистого приятеля, щоб ти знав, як мені на серці лежить твоє життя і твоя гідність”. Згодом, таким носіям листів давали поміч-охорону, бо почалися напади на носіїв листів. А ще згодом, поштові уряди були будовані у формі фортець. У 1800-их роках, вже нашої доби, в провінціях Кавказу носій ніс пошту в супроводі військовиків, а в непевних місцях ще й гармати давали. Нині . . . як узяти на увагу пошту всього світу, то хто його знає, чи й таке не буває — може без гармат. Але, для прикладу, пошта Італії — крім Ватикану, що діє ще докладно! — має гідну славу: неточна, недокладна, зволіклива.

СЛАВНА ІКОНА

В Римі на горбі Есквіліно стоїть церковця; вона в готичному стилі, а в Римі такий стиль це рідкість. В цій церкві — св. Альфонса де' Лігуорі — є ікона Божої Матері, що має славу в усьому християнському світі, зокрема в західньому. Ікона має свою назву: Мати Божа постійної помочі. Ікона візантійського стилю, з другої половини 1400-их років, а намалював її венеційський мистець Андрея Ріцо на острові Креті. Та вкрав цю ікону, таки з Креті, в 1480 році, римський купець, й привіз її до Риму. Умістили цю ікону в церкві св. Матєя у Римі, де вона була від 1480 до 1798 року. А від 1866 року, за часів Пія ІХ, цю ікону примістили у вище названій церкві, св. Альфонса де' Лігуорі.

ПРИКРИЙ ІСТОРИЧНИЙ МОНУМЕНТ

. . . Як читати „Божественну Комедію” Алігієрі Данте, то в 33-ій пісні, у першій частині комедії, „Пекло”, вичитуємо розмову Данте, в пеклі, з „конте Уголіно”. Цього графа Уголіно ув'язнили разом із його синами й посадили у вежі, де він і його сини були заморені голодом. А були це часи жорстоких воєн між гібеллінами й гвельфами. Ця вежа знаходиться у місті Піза, де є й славна похила вежа, й називається „Торре делля фаме” — „Вежа голо-

ду”. Тепер цю вежу відкрили, хоч пізанці знали історію про цю вежу давно. (Колись звалася П’яцца дельї Анціяні, згодом перезвали її на П’яцца сімох вулиць, а нині, — П’яцца дей Кавалієрі ді Санто Стефано). Сумна ця пам’ятка, але які були часи, такою залишилася й пам’ятка.

ТИСЯЧОЛІТТЯ ХОРУ

В 1976 році відсвяткував Регенсбург, Німеччина, тисячоліття хлоп’ячого хору при катедрі цього міста. Постав цей хор „білих голосів” у 975 році. Оснував його єпископ Вольфганг. Ціль цієї установи хору була: шкільна дисципліна молодих хлопців й підготовка їх, щоб вони могли „пояснювати співом літургійний чин”. Нарід назвав цей хор „Регенсбургер Домпацен”, дослівно: „Воробці катедрі”. Ця назва залишилася до нині. Вершок розцвіту цього хору був у вісімнадцятому столітті.

СЕРЦЕ ЛЮДИНИ

Великий філософ і письменник Франції — Моріак, творчість якого інспірувалася християнським світоглядом, написав один твір жорстокої назви: „Гніздо гадюк”. Це гніздо знаходиться у серці людини — злої, нещасної. Але й ця людина з таким гніздом у серці, діткнена ласкою Бога, позбувається гидких пристрастей, грошелюбства і стає на шлях правий.

БЛАЖЕННІ ЧАСИ!

Король Франції Піпіно подарував Папі Певлові I стіл із мистецькими окрасами. Папа в подяку та й у заміну вислав Піпінові гарні грецькі рукописи й деякі твори Аристотеля. Історик твердить, що з того часу почалися впливи Італії на Францію. Інший історик питається: але хто тоді у Франції читав — коло 757 року — й розумів грецьку мову, як сам Піпіно, як і цісар Карло Великий, таки були неграмотні?

Читаючи оце, виринає думка: а яка людству користь нині, коли всі сучасні правителі великих і малих народів грамотні? Хто зна чи не гірше! . . .

КОЛИ ЩЕ БОГИ ПО ЗЕМЛІ ХОДИЛИ . . .

Правда, в нашому розумінні Бог усюди приявний. Та й Ісус Христос, Богочоловік, жив і ходив по цій землі. Але, староримська історія навчає, що, наприклад, „іще перед людиною на землі

Риму жили боги, і місто на горбі Джанікольо оснував бог Янус — Джано; а місто на Кампідольйо оснував бог "Сатурн". Очевидно, були це гарні часи, що їх лиш легенда облагословляє.

ПИСЬМЕННИК — СЕБЕЛЮБ

Це — Андре Жід. Уся його творчість сперта на „сенсизмі”, змисловості. Його життя — вигідного сноба: як не подорож по Африці, то перебування на Блакитньому Побережжі; як не в сілості Кювервій, то у своїй хаті у Парижі, чи в горах. Очевидно, такий сибарит мусів захоплюватися московськими більшовиками, хоч сам і не був марксистом. Цей телячий „восторг” був у нього в 1930-их роках. Проте, поступив він чесно, як ніхто з сучасних снобів-багатіїв того не робить! Жід поїхав до ССРСР, власними очима побачив „щасливу й творчу людину”; вернувшись з ССРСР, пише „Ретур дель УРСС” 1936 року і „Ретуш а мон Ретур дель УРСС” 1937 р. У цих своїх писаннях він — коротко сказати — ствердив що „старий дух революції прийшов на місце нового конформізму”. А той його снобівський „ль’еспрі” надхнув Жіда й він написав: „Хай розкошуються багаті усім, що посідають, а для віруючих завсіди залишиться щастя вічне. І так, добрий люд хай довіряє оманному щастю, що заплачене згори та й нехай залишить у спокої панів”. — Договорився!...

КСІЛОГРАФІЧНІ КНИГИ

Перед Гуттенбергом, що винайшов „рухомий склад окремих букв”, черенки, появлялися друковані книжки: кожна сторінка була окремо вирита в дереві. З тодішнього такого друку, що був поширений у середущій Європі над долішнім Рейном, збереглася „Біблія Павперум”. У 1450 р. такою ж технікою була видрукувана в Римі книжечка з нагоди Св. Року. В 1454 р. таким же способом був надрукований „Лист Індульгенції” Папи Миколи V, щоб зібрати фонди на війну проти Туреччини. Очевидно, ідея рухомих букв прийшла Гуттенбергові від цих ксілографічних сторінок.

В МИНУЛЕ

Інколи якийсь уривок минулого до болю задрасне душу, і, тоді, уява нестримно не летить, а жене просторами, і я — у Римі. Літо, небо — те римське, а воно як наше на степах! — галасує кобальтом. При заході те небо прибирає кольору малини. От, тоді, на схилах горба Джанікольо, біля залізними обручами підперезаного дуба поета Торквата Тассо, голотіч, іде, кажімо, комедія

„Осли” римського поета й комедіописця Т. М. Плявта (250 — 184 до Хр.). Історик класичної літератури каже, що Плявто, був найбільший після Вергілія латинський поет-комік. Але був він і незрівняний комедіописець, що написав 130 комедій, з яких — як подає старовинний Варроне — залишилася лиш 21. Плявта звать батьком римської комедії. Але під сонцем лиш Венера зродилася з морської піни! Плявто був під впливом грецьких поетів, Филімона і Дефільо.

Ї сь, на сцені йдуть „Осли”. Плявто рівними струмами, бризками незвичайно живої мови, її блиску, захоплює слухачів-глядачів і викликає хвилі сміху, а то й реготу. А я . . . думаю про наших жреців сцени: бо Плявто почав, та ще й з успіхом, свій шлях як мандрівний актор. Але йшло йому це мистецтво так блискуче, що найнявся, на роботу до млина й був попихачем у мельника. А при тім, і саме тоді, написав він найкращі театральні твори. Це ж його твір „Аулюлярія” — скупендряга з повним дзбаном золота — спонукав Гофта написати комедію „Варенар”, а Мольєр написав „Скупендрягу”. Під впливом Плявта, його твору „Менекмі”, Шекспір, наслідуючи, створив „Комедію помилок”. — Таке, очевидно — тримаючи в руках обширну програму — міркував я, а серпневі зорі грали в піжмурки по небі.

„МІСТО СОНЦЯ”

Під таким заголовком написав Томмазо Кампанелля, чернець-домініканин, твір із виразними аналогіями до твору „Республіка” Платона. Т. Кампанелля народився у місцевості Стільо, в Калябрії, Італія, 1568 р., а вмер у Парижі. За свої погляди, радше за свої філософічні, на той час нові і смілі напрями, був він суджений і засуджений на 27 років тюрми. Проте, була це тюрма — очевидно, не московського гуманізму — таки людська: Бувши ув’язненим, Кампанелля утримував зв’язки з науковцями того часу, в тюрмі написав свої кращі праці. Папа Урбан VIII казав звільнити Кампанеллю з тюрми, а щоб ніхто його не переслідував, дав йому провідного листа і Кампанелля перейшов жити й творити до Парижу. Згадуємо цю дивну постать філософа, бо в Італії опрацювали фільм під назвою „Місто сонця”, в якій представлена ця постать ченця-філософа.

СУЩЕ НАСИЛЬСТВО

І то в мистецтві, та ще й у вільній Франції! У місцевості Шамбусі, департаменту Івелін, знаходяться мистецькі пам’ятки — на-

ціональні монументи: хінська святиня, театр голотіч, святиня „Пан”, святиня відпочинку, а все це збудоване в чарівному лісі. Всім цим монументам загрожує руїна старости, а місцева громада, що є власником пам'яток, не турбується над їх жалюгідним станом. То міністерство культури в Парижі заявило: якщо громада не подбає за направу цих монументів, то громада ця виконає направу цих монументів „ману мілітарі”! Тобто, військо примусить цю громаду взятися за роботу направи пам'яток!..

БОРЕЦЬ ЗА ПРАВДУ

Таким був католицький письменник Франції Шарль Пегі. Противників мав більше, як прихильників, надто — в його молодості його колишні співтовариші соціялісти, — а ці завсіди прикри! — називали його нездисциплінованим, а то й анархістом. Коли він жив у нестатках, тоді усі гляділи на нього з милосердям. Щойно згодом його співрбїтники у журналі „Каїє”, Маритен, Массі, Фурнієр, Пеїкарї, стали йому помагати. Його твори не мали читачів: Коли у 1910 р. вийшов твір „Жанна д'Арк”, то хтось купив один примірник. Усе своє життя Ш. Пегі змагався, шукав правди. Були й такі письменники, що сумнівалися в його католицизмі. Але такий вільнодумець як Ромен Роллан у своїй біографії про Ш. Пегі, м. ін. каже: „Хто каже „Пегі”, той каже: «Не брехати»”.

ЧОМУ В НІ?..

Якщо нищпорити по бібліографічних сторінках журналів та поважних щоденників, можна — й то часто! — натрапити на дещо цікавого й для нас. Ось, у рубриці нових видань вчитуєте так: „О. А. Янковскі, ОСБ — Кс. К. Романюк: Капеланство в Письме Сьєнтім Нового Тестаменту, В-тво Курія Дієцезіяльна в Катєвіцах, 1972”. — Далі, з цієї нстатки-рецензії досвідуємся, що кс Романюк є ректором Митрєполичої Семінарїї у Варшаві. Виходить — знатна особистість цїй с. Романюк. Ващу цікавість сьильно порушить це його прїзвище... Чому б пак — ні?

ЧОМУ НЕ КРАСТИ...

...Наших сокровищ мистецтва ніхто й не береже! В Фльоренції у старій, із 1500-их років, — фортеці да Бассо відбуваються рік-річно вистави прикладного мистецтва. Весною 1974 р. була з черги XXXVIII вистава. Виставників із самої Італії було 2875 і чужих 41. Про цю виставу Лямберто Ляттанці подав у „Ль' Оссерваторє Романо” обширну звітного змісту статтю. У цїй статті є й світлина пречудової, композиційно і виразом: нашої ікони

з XV-XVI стол. А під цією світлиною підпис: „Опере делль'артиджанато полякко: Мадонна кон бамбіно”. Л. Ляттанцієві ми й не дивуємось, що не знає історії мистецтва Польщі, а пише відважно, та й упором нісенітницю. Але польський впорядник вистави польського відділу таки сильно прогрішився.

HANS SACHS, SCHUHMACHER UND POET DAZU

Не завсіди таке трапляється, щоб бути шевцем і „дацу” поетом. Надто в часи Ганса Сакса поезія належала тільки до верхів, до шляхти, бо ж народився Ганс Сакс 5 листопада 1494 у Нюрнберзі. Його батько був заможним кравцем, а Ганс пішов у школу латинства. Мавши 14 років життя, пішов учитися шевства і, рівночасно, вчився науки музики, докладніше, співу, у знаного тоді „Майстерзінгера”, що звався Лінгард Нунненберг; він же й ткач. У 1519 році Ганс оженився з красунею Кунігунде Кройцерін; у 1520 році Ганс уже майстер у шкуряному мистецтві; ремесло ішло йому добре, став багачем. Очевидно, належав до школи співу в Нюрнберзі, належав до „Майстергезанг”; по-нинішньому це означає „Гроно співаків”. У будні, увесь тиждень, Ганс ревно працював у майстерні: шив нову сбуву, латав стару; у неділі писав поезії. Заголовоків усіх його творів є 5986; у цьому 2050 біблійно-духовного надхнення, 2300 з побуту й світського життя. Все це написано в „Кніттельверсен”, тобто як кульгаві вірші, які, між ін., ужив В. Гете у своєму „Урфавст” і у „Фавсті”. Ганс списав свій довколішний світ Нюрнбергу, що в кольорах дав і А. Дюрер, який із „майстром-шевцем”, обидва, як „Майстерзінгери” сходилися й при „Франкенбаум” вели гарячі дискусії.

Ще за життя Ганс Сакс був відомий у світі. У місті Франкфурті, видавець Фаєрабенд казав Йостові Амманові, з Базилеї, виготовити до друку „Штендебух” (Книгу звань): „правдивий опис усіх звань землі”, у якій стоїть написано: „... знаний у всьому світі Ганс Сакс, найпиліший письменник у римах тевтонічних”. Увіковічив Ганса також Р. Вагнер у своїй опері „Нюрнберзькі співаки”.

Ганс пристав до руху Лютра, якого назвав „соловій Віттенбергу”, але й пише гимни в честь Діви Марії про „Царицю неба”, про „найдостойнішу Дівицю”; переклав із латини на німецьке славну, скажімо, стихиру, „Сальве Реджіна”. — Умер Ганс Сакс 19 січня 1576.

СКРІПЛЮЮТЬ СТАРИНУ

Буває ж, що як уміло скріпити старого, то житиме ще як мо-

лодій, і довголітньо. Ось, у Венеції направляють п'ять бань „золотої базиліки” св. Марка, бо техніки прокуратурії св. Марка — окрема магістратура, створена ще в часах догату — ствердила, що деякі олив'яні плити (кожна 45 клгр. воги) повідпадали. Ця новинка цікава тим, що ці бані з грецькими хрестиками пригадують достойно такі ж бані церкви Дванадцяти Апостолів у Царгороді. Ще й тому згадую цю базиліку, бо в ній мозаїки з XII-XIV століття, що їх не забути.

ПОЕЗІЯ ПОДОРОЖІ

Можна утривалювати враження з подорожі, але, звичайно, в прозі. Проте, бувають описи подорожей у римованій поезії, віршом. Перший, що таку віршовану форму списів із подорожі створив, був римлянин Лючіліус (148-102 до Хр.). Ці його поезії мають заголовок „Сатіре”: подорож із Риму на Сицилію. За ним пішов і Горацій (65-8 до Хр.), що описав подорож віршем.

ЗНУЩАЮТЬСЯ Й НАД МИСТЕЦТВОМ

У славнім театрі-опері, що його вимріяв і здійснив Річард Вагнер, у Байройті, Баварія, йшла опера з тетралогії Р. Вагнера „Сумерк богів”. І Вотан появился на сцені у формі капіталіста — на ногах гетти, ясна камізелька, редінгот, на пальці перстень із брилянтом, у губах грубий сигар; хористи в одягах пролетаріату з 1917 року, на голові фуражки, через плечі кріси. Суцце московсько-советські щі. І московсько-жидівська брехня, мовляв, Р. Вагнер був революціонер та ще й марксист. Ніколи марксистом він не був. У молодості був захопився революційним рухом, як кожен мистець. Як казав наш Павло Ковжун: „Знаєш, програми всіх партій, читаючи їх, мені сильно подобаються!”

Усі знаємо, що Р. Вагнер жив на королівському дворі у Ваймарі, потім, на такім же дворі в Мюнхені; пристав до „нового ладу” Бісмарка, який і не думав бути революціонером. Евентуально, сказав би старий усусус Іван Цяпка, захопився був Р. Вагнер мріями Прудона. Не був би москаль москалем, якби не брехнув. Бо цю оперу „Сумерк богів” режисерували комуністи — прихильники Москви.

СПОГАДОМ, МІРКУЮЧИ

Інколи понесе мене моя непоправна мрія, а з нею й туга, от, берімо, до міста Равенни, в північній Італії. Давне це місто. Жили тут умбри, етруски, за імператора Августа була тут корабельна база, а після 404 р. по Хр. був тут осідок цісарства. Та й люблю

ж це місто за його неперевершені твори: архітектура, мистецтво мозаїки V і VI та VII століть.

І є там прецінна пам'ятка архітектури: церква Санта Марія ін Акведотто. А тому „ін Акведотто”, бо імператор Траян казав ізбудувати там для Равенни водопровід-акведотто. І за часів християнства тут, у цій місцевині, Пієве Акведотто, збудували й цю церкву. Стиль її архітектури пізнороманський. А отой старовинний червоний камінь у її будові надає цій архітектурі якоїсь притульності, тепла.

Є у цій церкві старовинні фрески, деякі візантійського подиху. Увійшовши в середину цієї церкви, сильно й дивно вражає вас її архітектоніка: нерівна, непропорційна. Ліва нава значно вужча, якась тісніша від правої нави, що є ширша. Середня нава, ідучи поволесеньки наперед до головної апсиди, залишаючи за собою пілястри, стовпи, — значно поширюється; головна апсида похилена більше в праву сторону. Дивно! Чому воно так? Хто цей архітект був, що таке непропорційне диво збудував? Та, згодом, вичитуєте: архітектоніка цієї церкви створена на символічній фігурі — постаті Ісуса Христа, розп'ятого на хресті. Ще й до того, архітект дає постать Ісуса після агонії: голова легко похилена на право. Архітект-творець цієї церкви цією будовсю говорить століттям, що він має глибоку віру в Бога; і його архітектура це молитва, містика.

Чому я пригадую собі цю церкву в Равенні, її внутрішню архітектоніку? Та бо перед моїми очима стоїть наша церква в Кергонксоні — дивної архітектури. Дивитися на цей помисл і на його здійснення, іззовні, ще докладніше в середині, та це спіральний хаос. Воно правда, Христос усюди є, де лиш душа людини прагне Його, але людина в церкві хоче мати Ісуса Христа в осередку церкви, бо ж Він і є осередок храму. Так було цілі століття в християнстві. А тут — спірально, все безладне, порозкидане, духово зматеріалізоване: аби відвернути людину від молитви. В цім випадку розуміємо душу архітекта: він вельми усучаснився, розгубився. Аж надто, адже ж уже є композитори, що пишуть свої музичні твори без... пентаграму. Адже ж, оце недавно, уже й у святині музики, — цю святиню сам Р. Вагнер запроєктував, у Байройті, — появився на сцені Зіґфрід у... циліндрі й у фракку. Але, хіба це мистецтво?..

Це — як не комедія, чи не глум над мистецтвом, то суще бездушша.

Бруклін, Н. Й. 14 березня 1977.

Ежи Єнджеєвіч

УКРАЇНСЬКІ НОЧІ АБО РОДОВІД ГЕНІЯ

З польської мови переклав Євген Рослицький

(Продовження*)

IV

Були це, як очеркнув їх один історик, „часи неясних суспільних понять в Європі”, часи такі багаті на змови. Настали вони у наслідок глибокого розчарування великими надіями після упадку Наполеона, Віденського конгресу та Реставрації у Франції. Зродилася тоді національна ідея, а з нею нерозривно пов'язалася ідея революції — національної і суспільної.

Поширювалася тоді, можна б сказати, мода на древне й народне. Зростали тоді фолкльорні досліджування, стали збирати й публікувати народні пісні, а археологія робила неймовірний поступ вперед.

На сході Європи широко захплювалися гаслом слов'янства в різних його формах. Ширилися соціалістичні утопії про радикальну перебудову громадського життя. Фур'є, здавалося, був чи не найпопулярнішою людиною в світі.

У політиці захплювалися різними федеративними ідеями. Поневолені народи дсбачали в тих ідеях дорогу до визволення з неволі. Провідниками поневолених народів ставали вчені й поети. Всюди діяла масонерія. Всюди розквітала романтична любов.

У тисяча вісімсот двадцять четвертому році у Вильні засуджено на вивіз у глибину Росії кільканадцять молодих поляків за приналежність до тайного студентського товариства. Три із них, а саме Адам Міцкевіч, Францішек Малявський і Юзеф Єжовський виїхали були у жовтні до Петербургу. Там познайомилися і заприятнилися з молодим російським поетом, Конрадом Рилєєвим. А при кінці січня наступного року польські вигнанці вибралися до Одеси. По дорозі задержались вони в Києві.

Що року в лютім відбувалися там звісні київські контракти. Винятково великим був цей з'їзд у тисяча вісімсот двадцять п'ятому році. Давно вже не бачило і не чуло це місто такого руху й гамору.

Немало причинився до цього шлюб знатних аристократів:

*) Гл. Дзвони ч. 3-4 (1977).

Марії Раєвської, дочки генерала й героя наполеонської війни, що одружилася з князем Сергієм Волконським, представником однієї з найвизначніших російських родин. З тієї причини двадцятишестилітній маршалок губерніяльної київської шляхти, граф Густав Олізар, мав таке зранене серце, що виїхав на Крим. Там купив собі невеличку посілість, замкнувся у ній і став складати мелянхолійні елегії.

Князь і граф належали до тієї самої масонської льожи, що віднедавна існувала в Києві під назвою Льожи З'єдинених Слов'ян. У ній Олізар займав навіть пост голови. Належали до неї головню українці й поляки, але було там також і декілька росіян.

У Києві Міцкевіч заприятелював з родиною Головінських. За її посередництвом він познайомився з князем Антонієм Яблонським, про якого шептали собі на вухо у філяретських кружках, що він є учасником патріотичної конспірації. Князь робив неприємне враження. Був він худий і високий. Але ради стажу й майна всі відносилися до нього з пошаною.

Незадовго після того відбулися тайні сходи російських і польських змовників. Від імени перших виступав підполковник Павел Пестель, а від других — князь Антоній Яблоновський. Князь Сергій Волконський послужив своїм мешканням для їхньої зустрічі. Було це продовженням нарад із минулого року, також на київських контрактах. Їх започаткували були Михаїл Безтужев-Рюмін із російської сторони, а підполковник Северин Кшижановський із польської. Між іншим, обговорювали вони справу майбутнього України, але до жадного порозуміння в цій справі не дійшло.

Міцкевіч небагом виїхав. По дорозі відвідав Головінських у Стеблові над Росою. Там захопився він був величезною липою, що росла перед домом, і не була ні менше гарною ні менш поетичною, як литовський Баубліс.

Зі Стеблова він виїхав до Єлисаветграду до графа Вітта, що був шефом військових поселень на півдні Росії, як також і куратором ліцею імені Рішельє в Одесі. Міцкевіч мав там стати на учительську працю. Розмовляючи з Віттом, він приглядався йому та не міг вийти з дива, що отой завчасно постарілий бридун, низький, худорлявий, із пронизливими очима, був сином грекині, яка опісля одружилася з Щенським Потоцьким. Їй саме отой польський магнат збудував був преславну Софіївку під Уманем.

Міцкевіч чув, що Софіївка коштувала понад п'ятнадцять мільйонів злотих. Не знав він, одначе, що приблизно таку саме суму, або й більшу, генерал Вітт виманив із державної каси, щоб

окружити добром свою приятельку, графиню Собанську, яка, мов королева, паночилась по одеських сальонах. Не знав цей поет і про багато дечого іншого.

У другій половині лютого Міцкевіч був уже в Одесі. А в березні писав звідки до Одинця, скаржачись на холод і сльоти, яких там у тій порі ніхто не пам'ятав. Небавом він потонув у вирі людських розкошів, засліпився красою Каролини. Літом він відбув у її товаристві поїздку на Крим. З Одеси до Севастополя плили яхтом, що звався „Каролина”. Купив його Вітт спеціально для цієї подорожі. Окрім генерала, поїхав з ними також рідний брат Собанської, граф Генрик Жевуський. Ну, та й невідступний Александер Бошняк.

В Артеці на Криму Міцкевіч і Жевуський відвідали Густава Олізара, а в Симферополі Грібоедова. Глібоедов познайомився з Міцкевічем у тому самому часі, як із генералом Орловим, якого звільнено з війська за ліберальні погляди. Михаїл Орлов одружився був із найстаршою дочкою генерала Раєвського, Катериною.

В Орлова вечір провели блискуче. Глібоедов грав Місячну Сонату Бетговена. Під кінець вечірки прийшли два молоді і симпатичні офіцери, двоюрідні брати „генеральші”, Ліхарйов і Поджо. Не говорили вони ясно ні про ніщо. Одначе з тону їхньої напівжартівливої мови, недоказаних слів та поглядів Міцкевіч прийшов до висновку, що оба вони були учасниками якоїсь змови. Не знав він, одначе, що діялося тоді в Петербурзі, чи на Україні. Не знав він також, і про справжні урядові функції генерала Вітта, ані про його аристократичну приятельку. Підозрівав він тільки в чомусь Бошняка. Зрештою, Міцкевіч літав тоді на своїй хмарці ніжних почувань до Каролини Собанської і... писав вірші.

У тому самому часі літньої пори, на наказ царя, Пушкін відбував свій домашній арешт в селі Михайловськiм. Там він і збагачував своє знання російського фолкльору й писав вірші. Почав також писати працю „Про національність в літературі”. Висловив він там такі думки:

„Національний характер творчості письменника є її мірилом, він може бути належно оціненим тільки його земляками — для інших вартість ця або не існує, або навіть може бути чимось негативним”.

У липні того самого року в житомирському житлі графа Петра Мошинського, маршалка тамошньої шляхти, відбувалася слов'янська сесія. Від росіян у ній взяли участь: Сергей Муравйов-Апостол, Михаїл Бестужев-Рюмін і Конрад Рилєєв, що приїхав з

Петербургу. Окрім господаря, польську патріотичну конспірацію знов репрезентували підполковник Кшижановський та інші. Знов говорилося про Україну.

У конференції брав також участь втаємничений у змові молодий, двадцятичотирирічний поет, „gente Ruthenus, natione Polonus”, як сам говорив про себе, внук барського конфедерата, порубаного москалями, син вояка косяцюшківського повстання, Тимко Падура. Він тількищо закінчив Крем'янецький Ліцей, де подружився з такими талановитими колегами, як Маврици Гославський, Титус Шеньовський і Томаш Август Олізаровський. У Вінниці, кілька літ тому, він сидів із Северином Гошинським у тій самій гімназійній лавці. Знайомим і подруженим був він також із „віщим медобором”, Тимоном Заборовським та „небувалим дилетантом”, Зоряном Доленгою-Ходаковським. Так як усі інші, він збирав народні пісні й селянські перекази, любив — як сам говорив — „вслухуватись у плач української ліри”. У своїх віршах, у більшості писаних по-українському, прославляв старі козацькі звичаї, оспівував спільні бої поляків і українців з Москвою й татарами. Мав намір віршем відтворити історію України. Цим намірам поета дали своє благословення найвидатніші польські письменники — Альойзи Осінський, Йоахім Лелевель та інші, включно з Урсином Нємцевичем.

Падура рад був підтримкою багатьох визначних постатей. Любив його і поважав князь Роман Сангушко, а граф Вацлав Жевуський — „Емір”, „Золота Борода”, або „Ревуха”, як загально його прозивали, за ним просто прспадав. Падура, можна б сказати, народився в чіпчику.

Під час згаданої сесії він виголосив таку захсплюючу доповідь на тему України, що Муравйов-Апостол, на доказ признання, подарував йому залізний перстень, як символ братерства і співпраці російських, польських і українських змовників. Але, незважаючи на те, розв'язання українського питання відложено на пізніше.

Муравйов-Апостол разом із своїм спільним приятелем Бестужевим-Рюміном домовилися з Падурою, щоб він написав пісню-заклик, яка б заохочувала маси українського народу до боротьби з царатом. Поет охоче сповнив цю просьбу. Написав вірш українською мовою та негайно переклав його на польську. Остання строфа заклику ось так звучить:

Пора вже скинуть, найвища пора,
Бич із плечей, а з ніг кайдани!

Пора зове нас, пора!
Історія, кості, сльози і кров.
Гей, козаче, на врага!
Гурра-га! Гурра-га!

Пісня називалася „Рухавкою” та скоро славилася широким розголосом між повстанчо настроєною молоддю Волині й Поділля. Тут і там співали її навіть селяни.

Не меншим успіхом увінчалася настроєва лірика Падури, що оспівувала його любов до України. Звичайно, вірші ці не друкувалися, а поширювалися захалявно. Покотилась не одна сльоза на листок паперу, на якому чорніли жалобні літери елегії:

А ти, як вийдеш з-посеред миру,
І дерен заляже на груди,
Ех! Чи про гріб твій, про твою ліру,
Згадає в мирі хто-будь?
Може, не буде кому згадати...
Може, дїжду колись...
Но ти, Вкраїно, ти мені мати,
Ще і за гробом присниє!

З освічених і знатних росіян того часу найбільше цікавився Падурою київський митрополит, Євфемій Болговітим, збирач української старовини та один із перших в Україні археологів. Він, говорячи в лапках, рід свій по матері виводив від мазепинки. Саме йому Падура завдячував своє глибоке й суттєве знання історії Козаччини.

Падура був частим гостем у митрополита. Навіть і перебував нераз у нього тижнями. Там він познайомився з князем Сергеем Волконським і його братом, та Миколою Репніним, генералом, що виконував тоді функцію полтавського губернатора, та який дещо раніше гордився званням королівського намісника Саксонії.

Генерал Репнін знаний був своєю культурністю, відвагою, інтелектуальними зацікавленнями, демократизмом і українофільством. Кровний росіянин, одружений із Розумовською, онукою останнього гетьмана, не мав у собі нічого з шовіністичної азійської гордості російських вельмож з доби Петра I й Катерини II. Українцям допомагав усюди, і як тільки міг. Тож, вкінці, змушений був покинути Полтаву.

Одначе до часу свого урядування він завжди багато робив для покращання долі місцевого українського населення, щораз частіше відчуваючи на собі залізну лапу царського централізму.

Головою канцелярії губернії назначив князь Рєпнін молодого українського історика, дослідника історії Козаччини, Дмитра Бантиша-Каменського.

Князь Рєпнін ревно дбав про полтавський театр. Завдяки його заходам побудували нове крило театру, а артистів стягали з усіх усядів. З волі князя головою театру став знаний український письменник Іван Котляревський.

У тодішньому Харкові жив ще один український письменник, Григорій Квітка, краще знаний як Грицько Основ'яненко. Писав він комедії і опікувався театром, у якому виступала трупа Штайна. Вибився у тій трупі один молодий актор, на прізвище якому було Міхаїл Щєпкін, селянин з походження і підданий поміщиці Анни Фолькенштайн.

Князь Рєпнін запросив харківську трупу на гостинні виступи в Полтаву. Щєпкін полонив його своїм талантом і зворушив своєю долею. Тож у його користь влаштовано виступ. Князь Потьомкін заплатив за фотель сімсот рублів, а Рєпнін триста. Зібрано коло сім тисяч двісті сім рублів. Решту — до вісім що їх жадала пані Фолькенштайн, додав губернатор. І Щєпкін став вільним!

Приблизно в тому часі, коли в Житомирі відбувалися наради слов'янської сесії, у Полтаві відбувся з'їзд губерніяльної шляхти. Одночасно в мешканні Котляревського і під його проводом відбувала свої наради українська масонська льожа „Любов Правди”. Один з її членів був нащадком старої козацької родини, Василь Лукашевич. Він був близьким знайомим князя Сергія Волконського, який і втягнув його до підпільної організації, що була під проводом Муравйова-Апостола і Бєстужева-Рюміна. Гостей, що сходилися на засідання, вітав у передпокою виголений економ, ставлячи кожному той самий запит:

— Де сходить сонце?

Кожний відповідав:

— У Чигирині.

Тоді його впускали. І кличка і відгук мали подвійне символічне значення.

Масонські льожі були заборонені в імперії вже сім років тому. Губернатор знав про засідання полтавської льожі. Місцевий ісправник бував у хаті Котляревського, а цей добряга не скривався з нічим; про конспірацію не мав жадного поняття. Князь Рєпнін був добре поінформований про льоаяльність усіх членів льожі супроти Петербургу. Усі вони радо згадували „давні добрі козацькі часи”, але забагато вірили в потугу царату, щоб думати про якийсь спротив. Були вони найспокійнішими обивателями держа-

ви, а їхні „малоросійські” тяготіння вповні пояснювалися зацікавленням модним на той час романтизмом.

Найнебезпечнішим виглядав донощикові Василь Лукашевич. Поліцай відчував письмо носом. Але губернатор наказав не чіпати навіть і Лукашевича: просто не міг поважно думати про підпільну акцію землевласників-поміщиків.

Ще перед тим, на весні, пролунала несподівана вістка, якою захопилися всі селяни України. Це зі Сибіру втік славний селянський ватажок Устим Кармалюк, засланий на досмертну каторгу. Була це вже його третя втеча з ув'язнення. Упродовж дванадцяти літ безперервної боротьби зі слугами царя, боронячи селян, Кармалюк став божком для одних і пострахом для других. Його особа стала легендарною.

Цікавішим було ще й те, що постать Кармалюка стала популярною навіть у багатьох присілках шляхти. Якби там не було, цей ватажок змагався проти царату та, як розповідали, відзначався незвичайним лицарством. А що одному чи другому вельможі казав всипати різок, то й добре робив; оті-то великі пани мали на своєму сумлінні не одну людську кривду.

У безконечних переспівах по-українському й польському ширлася оця пісонька, складена безіменним поетом.

За Сибіром сонце сходить,
Хлопці не зівайте:
Ви на мене, Кармалюка,
Всю надію майте!
Зовуть мене розбійником,
Що людей вбиваю,
Я багатих убиваю,
Бідних награждаю.
З багатого хоч я візьму,
Убогому даю;
А так гроші розділивши,
Гріха я не маю.

Молоді шляхтянки з насолодою підспівували пісоньку, в якій Кармалюк являвся вимріяним, романтичним любовником:

Зозуленька в полі кука,
Нема мого Кармалюка,
Нема, нема і не буде,
Ой, як тихо, сумно всюди.
Летить коник на мунштуку,
Приходь, приходь, Кармалюку!

Землевласники на Поділлі, звідкіля саме Кармалюк походив і де мав багато прихильників, на вістку про його втечу стали приготуватися до чогось такого, як щонайменше до війни з турками або татарами. Одні укріплювали свої садиби, перемінюючи їх на нібито твердині, та озброювали двірську челядь. Інші разом із родинами переносилися до міст під охорону війська.

Якийсь час, одначе, Кармалюк не давав про себе жадної чутки. Видно, збирав він розпорошених по всьому світі своїх юнаків і готовився до нової кампанії.

Літом того самого року до Харкова прибули ще два польські вигнанці з Вільна. Екс-професори виленського університету, природознавець Ян Криницький і правник Ігнаци Данілович. Зайняли вони відповідні катедри харківського університету. Тому що бракувало місцевих сил, кожний учений, навіть і чужинець, рахувався на вагу золота. Ну, а зокрема ж у такому Харкові, де університет існував всього кілька років.

Приятель Лелевеля, європейської слави Данілович, був спеціально зацікавлений історією Литви і Руси. Незвичайно товариський і енергійний, він з'єднав собі багатьох із місцевої інтелігенції. Не скривався він теж зі своїми проукраїнськими симпатіями. До його найближчих приятелів належав Петро Гулак-Артемівський, професор польської історії і літератури, перекладач і поет, один із творців нової української літератури.

Оба вони жили в домі губернатора на перехресті Університетської і Миколаївської, зараз таки недалеко університету. На літературні дискусії, що відбувалися або в Гулака, або у Даніловича, приходив теж і Квітка-Основ'яненко.

Гулак-Артемівський виховався в атмосфері впливів польської культури. Упродовж довгих років він працював по різних польських дворах в Україні, засвоюючи собі поведінку й звичаї польської шляхти. Польську літературу й мову знав він прекрасно. Тож коли, будучи ще студентом, у 1818 році запропонував проєкт викладів польської літератури, він зразу одержав підтримку куратора університету, графа Северина Потоцького. Гулак-Артемівський став не тільки викладачем, але також і відданим промотором польської культури. Він із запалом перекладав твори польських письменників та заохочував до того і своїх слухачів. Викладаючи історію, він послуговувався головно працями Нарушевича й Лелевеля. На інавгураційному виступі, що його надрукувала місцева преса, Гулак-Артемівський виявив себе речником слов'янської співпраці. Зокрема ж він закликав українців, щоб студіювали польську мову й літературу.

Коли після довголітніх заходів Міцкевіч одержав дозвіл на виїзд до Москви, та коли в одеському градоправлінні вручено йому путівку, у першій хвилині він із захоплення зацікавився. Маршрут путівки наказував поетові їхати через Перекоп і Херсон до Харкова, а звідтіля прямо на Москву. Міцкевіч знав, що найменше відхилення від визначеного маршруту може стати причиною неприємної інтервенції поліції. Тож треба було зрезигнувати з чергової візити у Головінських, як і побуту в мальовничому Києві. Адже з жандармами немає жартів.

Сидячи вже в тарантасі, пригадав собі, що розповів був йому Малевський: у Харкові перебувають Криницький і Данілович. Малевський встиг був обмінятися з ним декількома листами. Міцкевіч любив і поважав обох, а зокрема Даніловича. Був певним того, що в їхньому товаристві відпочине й підкріпиться на душі. Тож рішив задержатися в Харкові, хоч би й на декілька днів.

Місцеві польські любителі поезії, разом з українськими й російськими, привітали виленського вигнанця дуже сердечно. Данілович зразу таки вручив йому одержаний з Варшави том, „Бібліотека Польскей“, у якому були надруковані „Гадки про сучасний стан, духовість і напрямні поезії польської“ і про Міцкевіча, Францішка Салезого Дмоховського. Поет зворушився і зрадів.

Незвичайно приємні хвилини провів він кількакратно у Гулака-Артемівського, у гурті привітних і приємних людей, поляків, українців і росіян. Було це завдяки гостинному господареві.

Високий, худий, з вірлиним носом, Гулак-Артемівський вів себе по-великопанському, не зважаючи на те, що не походив з аристократії та почував себе близьким людові. Був це, як усі українці, знаменитий балакун. У розмові переходив із польської на українську, а з української на французьку, німецьку чи англійську мову. Кажуть, немов із рукава сипав він сміховинками і поговірками.

З рукопису читав він свої казки, яких не міг випустити в світ друком, бо забагато в них співчував селянам, чи картав поміщиків. Звірився також Міцкевічеві, що працює над його перекладом баллади „Пані Твардовська“.

Гулак-Артемівський познайомив поета з двома молодцями, землевласниками на Полтавщині, що приїхали до Харкова на студії. Один звався Лев Боровиковський, що добре говорив по-польському, знав вірші Міцкевіча та ними захоплювався. Другий, Микола Савич, говорив радше французькою мовою, але міг також читати твори польських письменників в оригіналі.

Гулак-Артемівський зараз розповів кілька жартів про його

батька й поінформував присутніх, що Савич-сеньйор є власником найбільшого книгозбору на цілій Лівобережній Україні.

— Він вольтер'янин, докинув. Половину життя свого провів у Франції і є поклонником французької літератури.

— А пан? — звернувся Міцкевіч до юнйора.

— Я б радо уважав себе фур'еристом. Одначе бракує мені тільки знання. Тож хочу здобути собі його в Харкові, відповів Микола Савич.

Боровиковський деклямував свої вірші, а потім став розповідати сензаційні новинки про романтичного польського аристократа, який недавно відбув подорож у тисяча й одну ніч, що проїхав уздовж і вшир Арабію та, повернувшись звідти, урядив у своїй резиденції, у Савраню під Старокостантиновом, щось нібито в роді коша запорізького.

— Граф Жевуський? — запитав хтось із присутніх.

— Так, відповів студент. Вацлав Жевуський, або інакше Емір Тадж-уль-Фехра, або просто Ревуха.

— Емір, додав Савич, має двох придвірних поетів: Тому Падурі і ксьондза Яна Коморницького, що пишуть патріотичні пісні. Є в нього також і якийсь лірник, Відорт, що ходить по селах, згромаджує навколо себе селян та й співає ті пісні разом з ними.

— А що ж на те губернатор? — здивувався хтось знову.

— Дивиться на те крізь пальці. Ані Еміра, ані його підвладних ніхто не наслідиться діткнути. Його козаки, яких у нього цілий полк, рознесли б нахабу на шаблях.

Міцкевіч слухав задуманий.

В час, коли генерал Вітт і його гості поверталися з кримської прогулянки, до П'ятигорська на Кавказі приїхала Єлисавета Арсенєва, з дому Столипін, разом із своїм почотом і гуртом рідних та знайомих. Привезла туди свого любого внука, одинадцятилітнього Мішу Лермонтова, якому лікарі приписали довший побут у горах.

Міша дослівно потапав у всяких достатках. І може тому якраз любувався злобністю, яка часто переходила в знущання, як у відношенні до своїх ровесників, так і до старших. Дуже відрізнявався він від інших дітей. Палажкотили в ньому постійно якісь вогники бунту і нехоті до всього світу. Але і тліла в ньому також іскра поетичних натхнень, яку підсичували вірші Байрона. Міші відомим було те, що два роки тому Байрон поїхав був боротися за визволення Греції, де й помер. Для Міші це була ще одна причина для того, щоб бути його поклонником.

Одного осіннього дня, коли кавказькі гори окутали себе ме-

лянхолійною сірістю, Міша не міг знайти собі місця. Тож, блукаючи по цілому будинку, увійшов до кімнати однієї зі своїх сестринок. Задержався на порозі, немов би нагло засліплений сонцем. Його сестринка бавилася ляльками з якоюсь іншою дівчиною, мабуть, також десятилітньою. Мала вона ясне волосся, великі, темні очі. Напевно була вона дочкою котроїсь із знайомих Єлисавети Алексеєвни.

Дівчина зробила на Мішу таке сильне враження, що він аж утік до своєї кімнати. Ухопив скрипку та почав вигравати такі мелодії, що їх ще ніколи не чув. Став щасливим і повним якоїсь незрозумілої непевності. Потім дівчинка ще не раз приходила до них. На її вид хлопець ніяковів і блід. Старався заховати свої почування, але скоро всі спостерегли, що з ним діялося. Жартували собі з нього, але він уже не вмів відтинатися. Затратив охоту сперечатися і не здавав собі справи зі змін, які зайшли в ньому. Все таки почував себе піднесеним і ушляхетненим.

Якось чув, як його бабуня говорила до французького гувернанта:

— Коли вірити Байронові, то рання поява у дитини романтичних почувань виявляє у ній найбутнього любителя мистецтва або артиста.

— Душа такої дитини мусить бути сповнена музикою, відповів монсеньйор Капе.

Недовго після того Юліюш Словацький, що був студентом права у Виленському Університеті, закінчивши річні іспити, виїхав в околиці своїх дитячих літ, до Крем'янця над Іквою. Переїджаючи біля Яшуни, він побачив дорогу, що вела в село, де жила Людвіка Снядецька. Його болісно стиснуло коло серця. Він був би віддав своє життя, щоб даліше їхати тією дорогою. Доля, однак, веліла інакше.

З Крем'янця Словацький зі Зеноном Міхальським вибралися через Брацлавщину до Одеси. Оглядав він Софіївку й палату в Тульчині. Уявляв собі Трембецького, як той укладав вірші, ходячи алеями парку. У своєму дневнику він відмітив, що це „прокляті часи, коли мешкання зрадника стало мешканням першого поета”.

Ця подорож поглибила в Словацького прив'язання до української землі й народу. Відчув він уже тоді, що країна ця вічно буде йому на серці, що вона стане йому талізманом, що охоронить його від розпуки.

По повероті до Вильна він згадував Людку й Україну та на-

писав такі пропам'ятні слова: „Життя романтичного поета повинно бути романтичним і хоч не конче потрібним є для нього, щоб подій було багато, він бажає, щоб вони були шляхетними й підсилювали його думку”.

V

Не скоро вдалося Тарасові здійснити свій намір. Прийшла зима. Худобу тримали по оборох. Пастухи не мали зайняття.

Тож вовтузився хлопчина по хаті під штурханцями мачухи, а коли тільки мав нагоду, біг до сусідів, до дідуся, чи до шкільних друзів. Куди б не пішов, то всюди прикрашував стіни рисунками.

Якось у другій половині січня тисяча вісімсот двадцять шостого року до Кирилівки заглянув мандрівник, ні-то вояк, ні-то селянин. Розповідав про жажливі події, що діялися по Україні. У Василькові і Мотовилівцях збунтувалося військо. На Уманщині селяни відмовилися працювати для панів. Цар прислав військові відділи, які стріляниною і вбивствами мали упокорити бунтівників. Київські тюрми переповнилися. Арештовано багато офіцерів, які стояли за людом. Їх чекав воєнний суд.

Люди слухали це в понурій мовчанці. Ясно ж бо, що хто заступається за народом, на того спадає найтяжча кара. А життя стало таке тяжке, що трудно було витримати. Учора ж, на наказ Васілія Енгельгардта батожили у Вільшані трьох селян, які не явилися на працю, як це наказав був їм економ. Боронилися вони тим, що, мовляв, за панцизняним законом мають працювати на панському три дні на тиждень, а завідувач вимагав працювати п'ять. Нічого не допомгло. Гайдуки розправилися з ними так, що один із них ледве дише, а двом іншим повідбивали тіло від кости.

У хаті задуха і тіснота, сварки і бійка, на дворі мороз і сніг по пояс, і тільки чути як віє вітер, як свище нагай, як люди нарікають і плачуть. Не диво ж, що згадують давні гетьманські часи. Тоді, коли допекло було лихо, чи то наступав турок, чи гнобив лях, то була в долоні шабля, були й гармати. А тепер? Так, як у цій пісонці:

У неділю по-раненьку
Усі дзвони дзвонять,
Осаули з нагаями
На панщину гонять.

Минулої неділі економ погнав Катрусиного чоловіка до праці у двір, недзволюючи йому піти до церкви і не даючи відпочити.

Дідусь Іван, що прийшов відвідати Тараса, глибоко зітхав, глядячи його по голові. Турбувала його внукова доля. На відході

пригадав хлопцеві ще раз, що на весну мусить піти до Хлипнівки. Там бо є порядний дяк-маляр. Усе й було б гаразд, коли б тільки прийняв він Тараса.

Після відходу дідуся Тарас узявся відкидати з-перед хати сніг. Робота ця не зовсім йому йшла. Руки самі простягалися чи то до пера чи олівця. Не сотворені вони були до лопати, говорив дідусь. А дідусь завжди знав, що говорить.

І знов неслась вістка, що підбадьорила селян, немов чарка. Попідносили вгору голови. По селі про те тільки й говорили, що Кармалюк з'явився на Київщині. Тепер дістанеться панам за їхнє! Хай тільки селянський вождь дістанеться в рідні сторони, на Поділля. Там люди йому вже допсможуть. Бо ж і співали селянські дівчата:

Дай же, Боже, здоров'ячка
Та й Кармалюкові,
Що він дав полегкість
Нашому крайові.

Справді поворот Кармалюка приніс бідним селянам певні пільги. Панські слуги, а то й самі пани, почали лагідніше обходитися з підданими.

Прийшло літо й Тарас став підпасачем, тобто підпастухом. Старші хлопці пасли корови, а він ягнята. Раннім досвітком, іду-чи від хати до хати, він збирав своє стадо, виганяв на луку, лягав на траву і зразу розгортав улюблену книжку з кунштиками і читав, а властиво тонув у мріях. Ну, а як уже був у нього листок паперу, за який було так тяжко, то прямо забував про Господній світ. Ну, а ягнятка за той час заходили в шкоду, і люди сердилися.

Одного разу розгнівані селяни так і потурбували Тараса. Упорокений хлопчина, зі стиду й огірчення, залишався в гущаві бур'яну й плакав. Таке нагле переключення з царства мрій у бру-тальну дійсність було потрясаючим. Книжечка лежала біля нього, брудна й подерта. Такий вид ще більше наповняв жалем хлопчину. Здавалося йому, що скотився на саме дно нещастя, з якого він уже ніколи не зможе вирватися.

До самого дна заглибившись у свій дитячий біль, він і не чув, як до нього хтось підійшов. Схаменувся аж тоді, як на своїй голові відчув ніжний дотик маленької ручки, а опісля поцілунок, чи може тільки подих із теплих устенят. Оглянувшись, побачив Оксану Коваленко, дочку сусідів. Знав він її вже здавна. Приглядалася вона йому зза плоту, як той ходив із хлопцями й співав.

Вона була його ровесницею, мала великі карі очі й ще темніше волосся.

— Не плач, Тарасе!

Обтерла йому рукавом сльози й гладила по голові. Погляд її був щирий і повний співчуття, що й сповняв Тараса солодким почуттям. Він перестав плакати і відзискав спокій. Усі заподіяні йому кривди якось здавалися тепер такими дрібними, не важними. Важним було тільки те, що до нього говорила Оксана.

Уперше спостеріг він, що вона така гарна. Мов крізь сон чув її слова, впивався ними. Страхався гадки, що дівчинка перестане говорити. Хотів сказати їй щось ніжне, показати свою книжечку з кунштниками, свої рисунки, але спромігся всього вигикати:

— Ти для мене наймиліша . . . , найкраща . . .

Ягнят гнали додому разом.

Вечером, сидючи на призьбі, тільки й наслушував, чи від хати Коваленка долине до нього хоча б одне словечко Оксани. Коли б то так закликала, злетів би до неї крізь вогонь і воду.

У темних садах села солов'ї почали виводити свої протяглі трелі; на мокрій луці над потічком відіззався деркач; місяць сховався над пагорбком і заливав його своїм блідим сяйвом.

Знуцання мачухи над пасербом і щораз-то голосніші її гуляння з дяком Богорським вичерпали вкінці терпеливість дідуня Івана. Тож вигнав він бабу в Моринці, рішуче їй заявляючи:

— Іди на ґрунт свого першого чоловіка Терещенка!

У хаті стало спокійніше і свобідніше. Тарас відітхнув. Він знов став рисувати по стінах. Господарство провадив Микита. Орав і засівав батьківське поле, відробляв панцину, а у вільних хвилинах стельмахував. Хотів він приучити Тараса до свого ремесла і до хліборобства. Але ніщо з того не вийшло. Тарас, звичайно, не надавався до такої праці.

Взимку біда заглядала в хату. Тарас часто голодував. Ходив у лахмітті, аж соромно було показуватися на очі Оксани. Часами висмикувався до Зеленої Діброви. Побачивши його таким обдертим і нужденним, Катруся заломлювала руки. Повним співчуттям голосом вона мовила до свого чоловіка:

— Що ж із нього буде, як виросте?

На весну новий кирилівський священик запропонував узяти Тараса до послуг. У винагороду хлопчина мав діставати харч і три рублі на рік. Дідусь Іван згодився на такі умови.

У просторому домі Кошиця всюди панував взірцевий порядок. У вітальні на трьох стінах висіли килими, а на четвертій святі образи. Перед ними горіла лямпадка із блакитного скла. Стояла

там також більших розмірів шафа з книжками — українськими, російськими і навіть польськими. Наприклад, був там „Пістолет до забіця гжеху съмертельного” — збірка молитов і наук, що їх видали отці босі кармеліти в Бердичеві.

Тарас тут віджив. Почав одягатися чисто й прилично. Працював він тяжко, але не попадалися йому ні штурханці, ні побої. Часами фірманив, що й приносило йому багато нових і приємних вражень.

Діти отця, старший від Тараса хлопець і молодша на кілька літ дівчинка, відносилися до наймита добре, навіть приязно. Суворою була попадая, але навіть і вона не мала в собі ані дрібки тієї безоглядності, з якою приходилося жити Тарасові в мачухи. Тож почував він себе не погано. А головню від часу, коли отець дозволив йому рисувати по стінах кухні й стайні.

Вечорами ціла родина разом із слугами часто пересиджувала у чистій і теплій пекарні. Тарас звичайно читав наголос про життя святих, а священник розповідав про всяку всячину. Але Тараса те все так і не могло задовільнити. Його амбіції сягали далеко поза затишні пороги священничого дому. Священник, звичайно, нічого подібного не гадав.

Улітку хлопчина знайшов собі куток у затінку поміж яблунями й грушами і проводив там вільний час із олівцем та книжкою.

Одного разу Кошиць привіз із Києва зошит, у якому були вірші Сковороди. Такі зошити зі ручно переписуваними творами різних письменників можна було придбати у той час на ярмарках і по крамницях — книгарнях.

Тараса очарували вірші поета, якого він віддавна любив, а так мало знав. Тож роздобув трохи паперу, зложив, попротинав, позшивав нитками та й вийшла з того мала книжечка. Став він записувати в ній улюблені вірші. Сковорода ставав йому все ближчим. Його вірш про пташинку, на яку чигає підступно яструб, зробив на хлопця сильне враження.

Ой ти, птичко жовтобока,
Не клади гнізда високо!
Клади на зеленої травке,
На молоденької муравке.

Переписавши всі вірші Сковороди, він став розглядатися за іншими. Цікавили його пісеньки, що їх співали по селі. Деякі з них були справді чудові — вони якраз збігалися з його мріями.

Вір мені, дівчино,
Що я вірним буду,
Поки мого життя,
Тебе не забуду.

Прийшло йому на гадку, що він міг би написати якийсь незвичайно гарненький вірш для Оксани. Довго розшукував у голові відповідних слів та добирав рими. Але все, що він укладав, було подібним або до віршів Сквороди, або до народних співанок.

Врешті настала ота незабутня хвилина. Із хаосу думок і висловів став виринати та вкінці зродився вірш. Справді тільки одна стрічка, але власна, ніде не вчитана, ані зачута. Чимскоріш вписав її у зошит. Опісля, лежачи у своїм зеленім закутку, повторяв її безконечно та насолоджувався римами, що їх сам створив. Понад ним звільна проходили літні хмаринки. Тарас вчитував із них, мов із книжки, щораз нові речення, рими і фрази. А українське небо було йому сьомим небом поезії.

Тарас не тільки став охайним, але й покращав на вигляд. Він справді став також одягатися так, що на це люди звернули увагу. Звичайно, він не був подібний до інших дітей, а тепер став відрізнятися ще більше. Запустив довге волосся і сам ушив собі шапку, щось у роді конфедератки. Можливо, що хотів уподібнитися до пана Димовського, якого бачив у Вільшані. Пан Ян Димовський був управителем маєтків Енгельгардта. Селяни його любили, бо відносився до них по-людяному.

Тарас прожив уже в отця Кошиця десь з півтора року, коли зайшли події, які зовсім змінили його життя. Дідусь, що постійно опікувався внуком, рішив, що настала пора, щоб хлопець знов брався до науки. Годі ж бо вічно бути наймитом. Тож Тарас і пішов до Хлипинівки, знаної із своїх малярів. Дяк, до якого він звернувся, прийняв його на пробу. Проба тривала два тижні й закінчилася успішно. Дяк ствердив, що в Тараса є малярські здібності, як також і охота до науки. Але боявся прийняти хлопчину на постійно без дозволу „власника”.

Коли, повернувшись до Кирилівки, Тарас розповів про це дідусеві, той негайно вибрався з унуком до Вільшани, до пана Димовського. Про що там дідусь говорив з паном Димовським, не відомо. Тарас очікував під дверима. У кожному разі вислід розмови був для хлопця вповні несподіваний: управитель заявив, що бере його в двірську службу. Тарас попав у розпуку. Думав, що оце й кінець усяким його надіям на малярство. Доля, одначе, судила інакше.

Щоб якслід виконувати завдання придвірного послужника, конче потрібно було знати багато різних дрібниць. А головно, конче треба було розумітися на справах кулінарства, бо стало воно немов би центром дворянського життя, фокусом якогю були їжа й напитки. Тож пан Димовський, якому українське хлоп'я припало було до душі, віддав Тараса в кухню, до помочі. Все ж таки Тарас повинен був приходити до управителя двору два чи три рази кожного тижня на науку основних шкільних предметів.

Пан Димовський навчав Тараса початків історії, географії і навіть дечого з біології. Наука відбувалася на пів по-польському й на пів по-українському. Незабаром здібний учень зумів настільки опанувати польську мову, що нею міг розмовляти зі своїм новим хлібодавцем.

Праця в кухні не була понад його сили, але також не справляла Тарасові жадної приености. Тому й користав він із кожної нагоди, щоб пропадати в городі. Там він розвішував на деревах картини, які купував у мандрівних продавців. Їм він міг пригледатися прямо годинами, аж поки його не пробуджував із таких солодких роздумвань гнівний голос кухаря. Навіть і тут, на жаль, Тарасові не обходилося без побоїв. Кухар не був злою людиною, але й він також, подібно до дяків-учителів, окрім побоїв, не знав іншої кари.

Дванадцятого травня тисяча вісімсот двадцять восьмого року помер генерал і сенатор Васілій Енгельгардт. Його три сини, Васілій і Андрей, полковники гвардії, і поручник лейбгвардії, Павел, та їхня тітка, Александра Браніцька, рідна сестра покійного, поділилися спадком, що складався приблизно із сто шістдесятьох тисяч десятин землі, яких п'ятдесятьох тисяч душ кріпаків обох статей та, в додатку до того, ще й безлічі дорогоцінностей і готівки.

Павел дістав вільшанську землю та понад три мільйони рублів сріблом. Рік передтим він одружився із спорідненою собі Зофією Енгельгардт із інфляндських Енгельгардтів, освіченою і вихованою по-польському. Через шість літ Павел був адьютантом генерал-губернатора Вільна, Римського Корсакова, тому і взяв відпустку й поїхав до Вільшани з метою позалагоджувати свої маеткові справи.

Правдоподібно за порадою жінки він завів основні зміни в управлюванні посіlostей. Майже всі ключеві пости віддав полякам. Уся служба в його посіlostях зобов'язана була розмовляти по-польському. Через свою тітку Браніцьку він понав'язував знайомства з польськими землевласниками.

Наперекір його сподіванням побут у Вільшані виявився для Тараса переломовим періодом його життя, і то в найбільше позитивному розумінні. Жив там у тому часі досить здібний маляр-аматор Стефан Пшевлоцький, поляк з походження, що не тільки сам малював, але також і давав лекції adeptам малярства. Управитель Димовський дружив із Пшевлоцьким та спрямував до нього Тараса. Пшевлоцький, ствердивши, що у хлопця є талант, узяв його навчати. Це не був уже дяк-богомаз, а справжній маляр, який розумівся на мистецтві і вмів також це знання передати іншим. Пшевлоцькому Тарас завдячував своє знання основ малярства.

На жаль, не довго втішався він усмішкою долі. Павел Енгельгардт, закінчивши полагоджувати справи у своїй вільшанській резиденції, забрав Тараса на свій двір на так званого козачка. Насправді пан Димовський поставив його на листі, зазначаючи, що хлопець „надається на покоевого маляра”, що, самозрозуміло, поставило Тараса досить високо в ієрархії панщизняних слуг.

Одягнений у спеціальну уніформу і пострижений хлопець тепер почав висиджувати в передпокою, очікуючи аж поки пан не покличе його та велить подати собі люльку, чи склянку води. У таких умовах трудно було займатися рисунками. Але і тут Тарас не пропускав жадної нагоди, щоб не взятися за папір і олівець. Він скопіював чи не всі картини, що висіли на стінах вільшанського двору. Маєстро Пшевлоцький радів поступами Тараса.

Було в нього немало учнів і любив він їх усіх однаково. Якраз у той саме час він відправив був до Петербургу юнака, який упродовж кількох літ брав у нього лекції рисунків, а тепер поїхав складати іспит до тамтешньої Академії Мистецтва. Цим юнаком був Іван Сошенко.

Обов'язки козачка, звичайно, не підходили здібному і амбітному хлопцеві. Найгірше було те, що хлопець витрачав багато дорогого часу. Проте все має свої добрі й злі сторони. Прислугуюючи панові, Тарас збагачував своє знання про світ, набував оглади, вивчав польську й російську мови. Але зростала в нього також і свідомість того жахливого контрасту поміж долею селян, що гарували в поті чола й нужденно жили, та тим неймовірним багатством, у якому жили нероби-землевласники.

Павел Енгельгардт був незвичайно активним. Часто уряджував ближчі чи дальші прогулянки. Одного разу він узяв зі собою Тараса. Вирушили в Київ. Тарас незвичайно врадувався, що побачить місто, про яке так багато чув від батька. Їхали Чорним Шляхом у сторону Білої Церкви, а там задержались у палаті Бра-

ніцьких, у „Александрії”. Тарас побачив величезний парк, ще пишніший ніж уманська „Зофіювка”. А кілька днів пізніше, при чудовій літній погоді, вони доїхали до васильківської рогатки на передмісті Києва.

Ліворуч дороги височіла гора, попереетинана в різні напрями мурами й укріпленнями. На горі стояла висока вежа, якої вершок блищав у сонці щирим золотом. Поганяч, біля якого сидів Тарас, пояснив хлопцеві, що то якраз дзвіниця Києво-Печерської Лаври: а мури й укріплення — це твердиня, збудована ще царем Петром.

День був передсвяточний. У сотнях київських церков вигойдувалися чаші дзвонів. І заговорили дзвони до дзвонів, а голоси їх линули десь аж під змари так, що на землі було їх ледве чути. Увесь Київ нагадував немов розспівану арфу, якої звуки неслися у даль і там пропадали.

Першого дня, коли тільки дозволили Тарасові піти самому в місто, він побіг до Лаври. Віднайшов дзвіницю, а оподалік тераси над кручею, із якої розкривався чарівний вид на різнобарвні „поверхи” Києва — горішній і долішній, розділені садами, і золототверхими банями церков, на широчезний, масстатичний Дніпро і мальовничі околиці із різноманітністю гір, лісів і вод.

Повертаючись із Лаври додому на Хрещатик, переходив він через базар, званий Бесарабкою. Доглянув там також і полиці з книжками й картинами. А поміж картинами виднів також малюнок славного козака Мамає. У своїй уяві Тарас доглянув свого батька, як той стояв перед крамом і купував малюнок. Тож приспішив ходу. Цим разом навіть і не оглядав книжок із кунштиками.

Павел Енгельгардт мусів повертатися до Вільна на свою адъютантську працю. Зі собою забрав туди чисельну двірську челядь, а між нею також і Тараса. Спочатку хлопчина був радий, що побачить так багато світу. Відтак, одначе, жаль стало йому України. Жаль стало Києва та рідних, з якими приходилось розставатися на довго, може й навіки.

Майже перед самим уже від’їздом, коли на площі перед двором стояли вже готові в дорогу вози, Тарас побачив посеред людської юрби тих, яких любив. Довідавшись про його від’їзд, вони прийшли з ним попрощатися, а саме: дідусь Іван, Катруся і Ярина. І Оксана.

Як завжди у хвилинах глибокого зворушення, Тарас не говорив нічого. Мигнула йому гадка: а може втекти, зникнути в товпі, висмикнутися в ліс, вернутися в Кирилівку, жити близько своїх, як Копій. Але голос розсудку толкував йому, що воно безцільне.

Зловлять його, покарають, змусять до роботи, позбавляють навіть тієї мізерної свободи, що мав її тепер. Неволя була йому тяжкою немов би до шиї прив'язаний камінь. Тарас закусив зуби й мовчав.

Вози рушили. Дідусь зробив два кроки, начеб хотів іти в слід за ними. Але зразу стримався і тільки дивився за від'їжджаючим унуком. А борода в нього тряслась . . . Катруся і Ярина плакали, зовсім із тим не скриваючись. Оксана стояла з похиленою головою. А як її піднесла, Тарас спромігся на найбільше зусилля своєї волі, на усміх. Серце розривалося йому з жалю. Певним був, одначе, що колись повернеться до Оксани. Без неї не міг уявити собі життя.

VI

Міцкевіч приїхав до Москви вісімнадцятого грудня тисяча вісімсот двадцять п'ятого року. Зразу почув він про ті трагічні події, що мали місце на Сенатській Площі в Петербурзі. Вкоротці наспіли також вісті з України, так само жахливі, так само потрясаючі. Павел Пастель, Сергей Волконський, Михайл Орлов, Михайл Бестужев-Рюмін, Сергей Муравйов-Апостол і багато інших — у тюрмі. Повстання криваво здушено. Слідства. Репресії.

Пізніше стали подавати прізвища арештованих поляків. Між ними кілька знайомих Міцкевіча — Густав Олізар, Антоні Яблоновський, Пйотр Мошинський . . . Як приятель Рилеева та знайомий Волконського й Орлова, Міцкевіч сподівався арешту. По якомусь часі, одначе, відітхнув свободніше. Буря пройшла мимо.

Помалу входив він у товариство росіян. Молодий, талановитий російський критик Ніколай Полевой, як і поет князь Пйотр Вяземський, уможливили йому вступ до найвизначніших сальонів. Один із них — сальон княжни Зінаїди Волконської — являв собою неначе музей мистецтва, як також і побратимство вчених і поетів. Палац цей у римському стилі біля Тверської Брами був відомим усій культурній Москві. Сходилися звичайно в найпросторішій залі, немов театральній, зі сценою, над якою великими літерами був вимальований напис: „Рідендо — діцере верум”. З однієї сторони передсцени висів Молієр, а з другої Чімароса.

Княжна Волконська була не тільки чарівною панею дому й організаторкою зустрічей мистців; сама вона також грала на клявікорді, komponувала захоплюючі мелодії, співала й писала вірші. Музики вчилася вона в Росії. А йдучи з духом часу, вона студіювала слов'янський фолкльор.

Міцкевіч став скоро одним із найпильніших відвідувачів її сальону. Якось мова зійшла на тему народної поезії. Міцкевіч роз-

казував, які то скарби одідилено по Ходаковському. „Незвичайний дилетант” помер у листопаді тисяча вісімсот двадцять п'ятого року в селі Пйотровськое під Тверем. Помер із нужди. Записки, що він залишив, переглядала комісія в складі Міцкевіча, Малевського і Дашкевіча. Стверджено було, що значну частину записок по тому померлому полякові набув від удови серед не зовсім ясних обставин якийсь amator-фолкльорист, за освітою ботанік, а за фахом гімназійний вчитель, напів-українець, напів-росіянин, а саме Михайло Максимович. Незабаром той же Максимович видав „Збірку пісень малоросійських”, яка у великій мірі базувалася на дорібку Ходаковського. Книжка ця спричинила сензацію в літературному світі.

Живучи ще в Польщі, Ходаковський написав був розвідку „Про Слов'янщину перед християнством”. Цю розвідку назвали поемою для молодого покоління. Це було справді щось таке, що потрясло сумлінням і звернуло було напрям досліджувань у сторону люду.

По сальонах княжни Волконської довго говорили про долю нещасного ентузіяста фолкльору, пророка й мученика за слов'янську ідею, того, який на небі Слов'янщини добачав і співплемінникам своїм вказав на „три місяці, три зорі дівочі, сім возових зір”.

У березневому числі „Вестника Европы” Міцкевіч з приємністю прочитав перекладену на українську мову свою баладу „Пані Твардовська”, Переклад, однак, був під заголовком „Твардовський” із приміткою: „балада малоросійська”. У редакційному коментарі сказано було, що тему взято з народних переказів, що легенда про Твардовського і його жінку є однаково дуже популярною як у Польщі, так і в Малоросії (так у російській пресі звали тоді Україну). Згадано було також, що цей переказ у формі вірша опрацював польський поет, Адам Міцкевіч.

Ані слівця не присвячено особі перекладача — Гулака-Артемовського. Не згадано навіть його прізвища. А переклад був знаменитий. У розмові з приятелями Міцкевіч навіть і висловився, що переклад є кращий ніж оригінал.

Директор канцелярії московського генерал-губернатора, Фок, виготовив для графа Бенкендорфа звіт про настрої суспільства, не поминаючи навіть найвищої сфери. В одному зі звітів присвячено окрему увагу діяльності деяких пань з аристократії. „Коли йдеться про дами — писав він — дві найбільш неприхильні і завжди готові роздерти уряд на шматки, це княжна Волконська і генералова Коновніцин. Їхні сальони, це збірні пункти всіх невдо-

волених. Називають уряд і його слуг найгіршими словами . . .”

Далі вчисляли осіб обох статей, що були постійними відвідувачами тих салюнів. Не бракувало там Пушкіна й Міцкевича. Прочитавши звіт, граф Бенкендорф підкреслив ті два прізвища червоним олівцем.

**

Томаш Зан, Адам Сузін і Ян Чечот перебували в Оренбурзі. Їхні земляки говорили, що вони є „носіями великої моральної ідеї”, що вони „натхнені щирою, правдивою і найглибшою чесно-тою”. Царський уряд збagnув їх; тому й саме заслав їх у дикі кіргізькі степи.

Взірцевим прикладом для всіх був „пресвітлий” Зан. Живучи як пустельник, він присвячував увесь свій час дослідам природи й опіці над нещасними своїми земляками. В одному із своїх листів до Міцкевича писав: „Любов є зіркою вічності; щасливий той, хто сили свої узгіднив із ходом природи, відгадав її напрям”.

В іншому листі Зан висловнював свій жаль з того приводу, що поет — як було йому відомо — відігравав у Москві ролю ніби якогось „farfallone amoroso”. Ну, й зайшов же досить за далеко у своїм пристосованстві. Бо ж, насправді, до діла мав він із во-рогами вітчизни.

Зан міг бути суворим супроти себе, тож слушно думав, що тому саме може бути вимогливим також і супроти інших. А зокрема супроти тих, яких любив і поважав.

Міцкевич корився перед моральною силою Зана. Відписуючи йому, він виправдувався: „Я маю тут знайомства та від деяких осіб зазнав я прихильности, а від інших і приязні, тож хотілось би виявити їм за те свою вдячність . . . Побував я і в салюнах, але там я не дуже-то фігурую; не тому, що не хотілось би, але тому, що не вмю. Я почав веселитися в отців василіян, а в Москві став спокійним і сливе розумним”.

**

Тома Падура глибоко переживав арешт і вивіз Пйотра Мошинського. Невдача змови, на яку покладали так багато надії, пригнобила поета й розстроїла йому нерви. Із висот патріотичної й поетичної екзальтації, якою захопився був він під час житомирських нарад, Падура потону в безодні пригноблення і розпачу.

Найсильніше, одначе, потрясли ним відомості, що наспіли з Варшави. Князь Яблоновський, що відігравав таку поважну ролю в польському підпіллі, виявився безхарактерним, прямо зрадником.

Від юної молодости Падуро захоплювався засадами демократії. Все ж таки пізніше, завдяки своєму братові Юзефові, попав у товариство аристократів, таких як Роман Сангушко і Вацлав Жевуський та у великій мірі визбувся своїх плебейських „норовів”. Під враженням зради князя Яблоновського антимагнатські настрої знов огорнули поета. Написав алегоричний вірш про шапку, у якому натавровував фєвдальне суспільство, а народ славославив.

У тому самому часі зустрівся був він із Северином Гощинським, що відбував свою подорож по Україні. Пригадали вони собі шкільні часи. Гощинський розповідав йому про Софіївку, яку нещодавно відвідав. Мало звертав він уваги на красу штучних озер і заморських рослин. Обурювала його розперезаність магнатська. В його очах іскрився гнів, коли описував печеру, в якій виднів виритий напис: „Забудь тут про нещастя і приймай щастя віще, а коли ти щасливий, то стань тут ще більше щасливим”.

Забути про нещастя! Який це цинізм! Яке зухвальство! Не пам’ятати про тих, що кров’ю і потом зросили землю Софіївки! Гощинський вповні віддався революційним почуванням. Грозив селянськими заворушеннями. Звірився українському поетові, що пише поему, основану на подіях коліївщини.

Розпрощався з Падурою, він поїхав до Ліщинівки, до Яна Креховецького. Там незабаром викинув уже половину поеми. Решту дописав наступного року у гостинній Олександрівці Міхала Грабовського. Року тисяча вісімсот двадцять восьмого твір появився друком у Варшаві під заголовком „Канівський замок”. Гощинський відважно став по стороні гайдамаків. Його твір оспівував суспільну пімсту — відплату за заподіяні кривди.

Коли на Україні викрито змову і почалися арешти, Падуро потерпав і за себе і за свого хлібодавця, Вацлава Жевуського. По якомусь часі заспокоївся; буря пройшла боком. А коли минув рік, Падуро почав свою нову діяльність.

Польща взялася до підготовки війни з Росією. Нашому поетові виглядало це природнім і ясним, що Козаччина мусітиме повстати разом із ляхами. А її отаманом і вождем у боях буде Емір. Падуро піддав цю думку Жевуському. — Згода! — заявив граф. Але, на всякий випадок, треба би було якось підготувати українців до участі.

На провесні тисяча вісімсот двадцять восьмого року вибрався Тимко, як мандрівний лірник на Україну, на землі давньої Козаччини, щоб у синів її розбудити — як говорив — „народного духа до спільної справи з Польщею”.

Будучи учнем школи Байрона, свою подорож запланував він на зразок мандрівки Чайлд-Герольда, стараючись по змозі зробити її незвичайною. Нейперше малим човном поплив Богом у напрямі Чорного Моря. При усті ріки не занедбав звидіти руїни стародавньої Ольбії. Опісля пересів на більшу чайку та помчав уздовж берегів моря, щоб у лиманах Дніпра звернути на північ, до укріпленого колись Кізи-Кермана.

У часі переїзду долішнім Дніпром перед очима поета стояло ціле минуле давньої Козаччини. У своїй уяві Падуря витворив якийсь незвичайно приманчивий, ідеальний образ тієї напів корсарської, напів лицарської республіки. Полюбив її і готовим був їй служити, віруючи, що zarazом служив би Польщі.

Сільським дідуганам, що його слухали, часто капали з очей сльози, а з уст вихоплювалися слова захоплення і подяки. Переконався також Падуря, що, згідно з його власним поглядом на історію України, головний спричинник її нещастя не залишив по собі песеред люду добрих споминів. Якийсь дідуган, унук козака, що згинув під Полтавою, розмовляючи з поетом, заявив:

— Жили наші предки розкішно та буйно, нагрішили, видно, бо дав нам Всемогутній ворога Хмеля, а той дав покуту в москаля.

Зиму провів Падуря в околицях поміж Батурином, Конотопом і Гадячем, а весною тисяча вісімсот двадцять дев'ятого року вернувся назад на Поділля і Волинь. По дорозі відвідав Полтаву й познайомився з Котляревським. Аж допіру тут переконався він, до якої міри українська шляхта запаморочилася потугою царату й затратила віру в себе й свій народ.

Вислухавши цих довірочних виявів поета, Котляревський мелянхолійно відповів: — Діла наші у твоїх піснях загомонять, та не воскреснуть! Минуле — в сльозах, із пам'яток — прах, а події — сон!

Коли розставалися, власною рукою написав йому в пам'ятнику уривок із своєї „Енеїди”, що починалася словами „Еней був парубок моторний”.

У хаті Котляревського Падуря познайомився з молодим українським поетом Левком Боровиковським, який тільки-що переклав найновіший твір Адама Міцкевіча, що друкувався у петербурзькому річнику „Мелитель”. Твір мав назву: „Фарис Касида на славу Еміра Тадж-уль-Фехра”.

Падуря пригадав собі свої вірші, в яких оспівував життя і чини Вацлава Жевуського. Вірш Міцкевіча був без порівняння кращий; Падуря зумів це добачити й оцінити.

„Жени, гонче білоногий! Трупи, гурагани . . . геть з дороги”! Це справді було гарне. Міцкевіч не знав особисто Еміра, але, не зважаючи на те, він влучно змалював його постать.

Щоб підбадьоритися, Падура сказав собі, що прізвище Міцкевіча на Україні відоме не багатьом, і то по містах, а вірш його, Падури, знає на пам'ять чи не що третій український селянин і що другий міщух, не говорячи вже про хуторян. Підбадьорений на душі та з вірою у скоре здійснення патріотичних плянів, він вернувся до Саврані, щоб звітувати Емірові. Вислухавши його, Жевуський зарядив у своєму коші военні приготування.

Селянські заворушення на Поділлі підкріпились Кармалюком на силі так, що губерніяльна влада була приневолена звернутися до війська за допомогою. Зорганізовано окремі відділи шляхти, які безупинно патрулювали дороги, завзято слідкували за безслідним ватажком. Великий князь Константин наказав, щоб кожного тижня пересилали йому до Варшави точні звіти про висліди пацифікаційних акцій.

А легенда про Кармалюка росла. Збагачувалася на все то нові подивугідні подвиги. Розповідали, що переодягнений за ісправника Кармалюк з'явився у добрах свого попереднього пана Пігловського, з'їв вечерю, гідну гостя, та відтак дав знак своїм людям, також переодягнутим за поліцаїв, опанувати двір. Потім він зарядив публічну розправу з поміщиком, присуджуючи всипати йому п'ятдесят батогів. Після цього забрав із каси всі гроші, які згодом і пороздавав людям по сусідніх селах.

У тому часі його жінка й двоє дітей, що все ще жили в Головчинцях, примирали з голоду. А сам Кармалюк жалував видати гріш на кращий для себе одяг. Ходив обдертий.

Вкінці, при помочі якогось зрадника, вдалося схопити Кармалюка. У березні тисяча вісімсот двадцять восьмого року суд у Кам'янці Подільському засудив провідника селянських заворушень на сто і один удар канчуком і заслання на Сибір. Але на цьому не був кінець. На ліцитації продано усю худобу заслання, мовляв, щоб покрити судові кошти. Зиск із продажу досяг заледве одинадцять рублів і дев'яносто копійок.

Рік пізніше, як Падура закінчив свою патріотичну місію і повертався на Волинь, Кармалюк утік із Сибіру вдруге.

Міцкевіч переїхав жити у Петербург. Князь Вяземський дав йому рекомендаційного листа до Васілія Жуковського, знаного не тільки як поета, але також, як учителя царських дітей і людини з широкими впливами. Жуковський зробив на Міцкевіча силь-

не враження. Безсумнівно, він був свідомим, добрим і добросчинним, хоч із наставленням дуже віроповіданчим.

Міцкевіч робив заходи на дозвіл видавати журнал польською мовою. Часопис мав називатися „Іріс”, із завданням віддзеркалювати згоду й порозуміння. „Літератури польська й російська — писав Міцкевіч у меморіялі до міністра освіти — не зважаючи на поважні спроби, до тепер не подали собі приязних рук”.

Міцкевіч познайомився в Петербурзі з молодим поетом, якого колеги й знайомі називали „золотим вогнищем, що лучило культуру польську й білоруську”. Поет той, що називався Ян Барщевський, був родом із околиць Вітебська та писав по-польському й по-білоруському. Міцкевіч виправляв його вірші й передбачував, що той займе визначне місце в літературі.

Успіх виданого в Петербурзі „Конрада Валенрода” перевірив усі сподівання. Відпочиваючи в Саврані по емісарських трудах, Падура читав цю поему і так нею захопився, що готовим був визнати автора за рівного собі поета, то є, коли б Міцкевіч писав був також і по-українському. Але Міцкевіч писав виключно по-польському. Тому Падура почувався зобов'язаним якимось заповнити цей брак. Тож почав він із уривка, який припав йому найбільше до вподоби. А була це пісня Альдони:

Хто ж мої сльози, вздохнення злічить?
Чи вжем так довгі літа зголосила,
Чи так ся в груді і в очах горичить,
Що від вздохненій ржа крату покрила?
Де сльоза спаде, в зимний камінь стече,
Неначе в добре серце чоловіче . . .

Ксьондз Коморніцький перший читав цей переклад та виявив побоювання, чи, мовляв, часами Падура не занадто пересичує свою поетичну мову польонізмами. Падуру до живого вколола ця заувага. Хочачи відплатитися якимось суперникові, він взявся розповідати на всі боки, що популярні співанки про Кармалюка складає сам ксьондз канонік. Була це вістка така незвичайна, що багато людей не йняло тому віри. Але ксьондз Коморніцький на прямий запит того не заперечував. Він тільки зауважив: „Кармалюк є людиною гідною пошани”.

VII

Подорож із Вільшани до Вільна тривала довго. Коні йшли нога за ногою болотнистим шляхом. Від Гомеля простелився інший край. Ріки і бори, села і люди — усе було інше, ніж на Україні: сумне, мовчазне. Була це земля могил і хрестів.

Ночували по заїздах. Тарас всюди оглядав олеодруки. Де тільки вдалалося, він знімав зі стін картини та у цей спосіб збільшував свою колекцію. Врешті побачили місто, розкинене по пагорках, подібно як Київ, із рікою по середині. Замість золочених бань церковних, у небо стріляли струнки вежі костьолів. Минули рогатку, передмістя, потім в'їхали у браму, над якою була каплиця. Вкінці стали перед палатою, за якою шуміли дерева старого саду. Привітала їх, порошачи снігом, срібна виленська осінь.

Заледве челядь пана Енгельгардта розташувалася у крилі палати, як Тарас взявся вже переглядати свої улюблені картини. У ролі козачка він і продовжував просиджувати в передпокоях. Мав аж надто багато вільного часу, але рідко коли вдавалося йому щось нарисувати.

Тож коли одного дня обоє панство поїхали на бал, хлопець вийняв із своєї колекції найкращу картину, що зображала героя з недавньої наполеонської війни, генерала Платова, та став його копіювати. Свічка вже майже кінчилася, а він усе ще сидів і рисував. Просто забув про Божий світ.

Із такого стану творчих благ вирвав його голос пана, що вернувся з балю дещо раніше, та зловив козачка на гарячій вчинку — свічення свічки в покоях. Пан казився. Верещав. Бо ж так і можна б спричинити пожежу! Що за легкодушність! Що за сваволя! Дня сьомого грудня тисяча вісімсот двадцять дев'ятого року конюх Сидоренко, за наказом дідича, вимірив Тарасові хльосту. Хлопець не йойкнув ні разу. Але в очах його іскрилась ненависть.

Ця прикра пригода потягнула за собою не найгірші наслідки: на Тараса звернула увагу пані Енгельгардт. У відміну до свого чоловіка вона була відомою зі свого людяного наставлення до служби та часто дорікала йому за надто суворе відношення. Вона стала забирати зі собою Тараса, вибираючись у місто на закупа чи то з візитою.

Коло її знайомих становили виключно польські родини. У неділю побувала у панства Лопацинських, у четварги у пані Феліції Плятерової. Дуже часто також відвідувала дім Карпіо Плятера при вулиці Троцькій, що був резиденцією графів Гюнтерів. До них належав цілий перший поверх. А на другому жили самі артисти: по одній стороні кілька покоїв займав молодий маляр і літограф, учень Рустема, Казімеж Бухматовіч, по другій створив своє ательє Ян Хшціцель Лямпі, син відомого портретиста, також Яна Хшціцеля. По дорозі з Петербургу до Відня молодший Лямпі задержався у Вильні, де й провів зиму тисяча вісімсот

двадцять дев'ятого на тисяча вісімсот тридцятий рік. Щоденно приїжджали до нього позувати найвизначніші дами Вильна.

Роз'їжджаючи зі своєю панею, Тарас виконував дрібні послуги, за які й одержував дрібні нагороди від її знайомих. Зразу купував за них літографії, що в тому часі були популярними і розпродувалися чи не на кожному розі вулиці. Часом мав він навіть нагоду купити аркуш рисувального паперу.

Знаючи, що Тарас постійно цікавиться картинами, Павел Енгельгардт зрозумів, що козачка з нього не зробить. Але можливо також, що вкінці він пригадав собі записку управителя Димовського з рекомендацією на малярські роботи. Тож віддав хлопця на науку до якогось покоєвого маляра. А той, будучи сумлінною людиною, скоро вернувся з порадою віддати Тараса до портретиста, тому що здібності у нього були саме в тому напрямі.

Пані Зофія забрала хлопця зі собою до дому на Троцькій вулиці й представила Лямпі, що якраз малював її портрет. Мистець поручив хлопцеві приходити на лекції два рази в тиждень. Не зробив він цього задля гарних очей пані Енгельгардт, але за спору винагороду. Багатий дідич багатів уже гадкою, що вивчить для себе „власного” маляра, тож затвердив видаток без вагання.

Перед від'їздом із Вильна Лямпі показав рисунки хлопця Рустенові. Заохочений останнім, хлопець зголосився до його робітні. Від знайомства з Рустемом розпочалася нова епоха в житті Тараса.

Давня єпископська палата, що була садибою генерал-губернаторства та в якій тепер жили Енгельгардти, була близько університету. Виходячи з дому, Тарас часто попадав на гуртки студентів в одностроях із фіолетними ковнірами. Всі вони розмовляли по-польському. Хлопець засвоїв уже собі дещо з цієї мови завдяки панові Димовському. Тож, від біди, він уже й міг нею поспілкуватися.

Робітня професора Яна Рустена, що заразом була й викладавочою залею, знаходилася напроти палати, на другому поверсі найстаршого завулку університету, біля астрономічної обсерваторії. Учні сходилися звичайно около п'ятої по полудні. Маєстро, гордий зі свого походження, завжди парадував в червоному фезі, з-під якого виглядали пасочки сивого волосся.

На лиці професора розмальовувалася безмежна доброта, а очі споглядали приязно й весело. Молоді поклонники мистецтва обожали його, бо ж звісно було, що він нікому ніколи не відмовив помочі. Робітня його була доступною всім, хоч переважали в ній слухачі виленського університету. Двері його завжди були від-

криті сиротам, бідним, калікам та іншим знедоленим. Не диво, що він був членом масонської льожі, що звалася „Добрий Пастир”.

Разом зі своїм другом по фаху, професором гравірування Саундерсом, спровадив до Вильна з-за границі збірку визначних грецьких скульптур: Аполлона, Венери, Ляокоона. У навчанні креслення він також увів живий модель, що на той час було чимось новітнім.

У такій атмосфері доброти й справжнього мистецтва недокінчений учень хлипнівського дяка й пастух громадських овець із Кирилівки робив незвичайні поступу у ділянці мистецтва, як також зважав до товариства широкодумних людей інтелекту. Нераз переживав він хвилини справжнього щастя. Тож, що раз то більший запал виповняв його душу, коли вертався від свого учителя до челядської кімнати в палаті. На вид Сидорка кров вдарила йому в голову.

Під кінець карнавалу Тарас зовсім припадково зустрів дівину, яка зробила на нього таке велике враження, що на мить він навіть забув про Оксану. Була нею молоденька швачка на декілька років старша за нього, полька, родом із Варшави. По смерті свого батька вона перенеслася до тітки у Вильні. Працювала у кравчихи, що обслуговувала аристократичних клієнтів, а в тому і паню Енгельгардт. Називалася вона Ядвіга Гусаковська. Була стрункою, з чорним волоссям і чорними бровами, так як Оксана. Темна сукня і бліді щоки надавали їй личкові поважного вигляду, що й не підходило до її віку.

Якось Тарас показав їй свої рисунки. Дзюні вони дуже подобалися. Тарас вперше відчув гордість мистця. Вони стали зустрічатися в місті. Звичайно це було в костьолі святої Анни, у якому Дзюня залюбки молилася. Його можна було без жадного труду відрізнити від усіх інших костьолів у Вильні. На переді мав три вежі, з яких середуца вивищалася понад бічні. Поміж тими трьома вежами були ще дві менші, але всі тієї самої форми: гострозвід із угнутих луків. Головна вежа, сильно звужуючися у гострий вершок, немовби рвалася до неба. Вхід творила низька, півкругла аркада.

Коли дивитися було на цю невелику будівлю, то світ увесь немов би малів і гас. А в очах залишалася лише багрянність го-тицької цегли і неземська гармонія форм.

Розмовляючи з Дзюнею, хлопець навчився пливно говорити по-польському. Разом читали вони Міцкевіча, який у тому часі був божком молоді. Шість літ тому якраз звідсіля, із Вильна, ви-

везено його кібіткою в Росію. Тарас зі співчуттям слухав оповідань про нещасливого засланця, а в думках повторяв слова поета:

З небесних найпершу пісоньку
ледве защебетав жайворонок,
найперша квітка, сніжинка,
зиркнула з-під золотих пелюсток.

Від цих слів віяло свіжістю весни. Вони гріли душу благодійним теплом. Вони зроджували сум. Тарас пригадав собі свої перші поетичні надхнення. Віднайшов у скрині зошит із віршами, і знов почав вписувати в нього рівні лінійки стрічок, що тепер звучали йому новими, до тепер незаними звуками.

Весна у Вильні була порою року, багатою на всякі врочистості й звичаї. А, підситившись місцевим кольоритом, вони пов'язувалися між собою. Великодній тиждень із Божими гробами, парадними свяченнями, ярмарками, усякими видовищами і збірками на бідних — усе це разом неймовірно оживляло місто.

Від Великодня починалися пописи жіночих одягів. Повози, повні пишно одягнених дам, просувалися вулицями, їздили від костьола до костьола і задержувалися коло кожного з них. Тоді товариство висідало, лакей пробивав дорогу крізь натовп, а там пані могли подивляти гріб, що променів квітками з батисту, овочів із воску, та блищав лямпадами й дзеркалами.

На катедральній площі порозташовувалися ярмаркові будки. Був це ярмарок, що його завели у Вильні всього рік тому. Трохи далі, побіч Замкової Брами, стояла дерев'яна шопа з краєвидами Парижа. Цукерні Кунца, Кієля і Даваці були переповнені від ранку до вечора.

Останніх два тижні перед святами Дзюня працювала безупинно, не доїдаючи і недосипляючи. У Великодню суботу, коли відносила пані Енгельгардт нову сукню, стрінулася з Тарасом. В подарунок дала йому сорочку, яку сама вшила й приоздобила гаптом. Із зворушення хлопцеві стали на очах сльози.

Наступного дня знов зустрілися і довго ходили по місті. Повітря було тепле й чисте. Точно з ударом у дзвони на Замку, як загально звали катедру, у всіх тридцяти шістьох костьолах почали співати „Алелюя”. Тарас приглядався всьому з цікавістю. Опісля обоє пішли до її тітки на великоднє свячене, одинокий пир убогої родини.

Тарас бачив, як та родина тяжко працювала на кусень хліба, але була вона вільна. Він що раз болючіше відчував своє підданство. Любов Дзюні розбудила в хлопця гордість, піднесла його

го у власних очах, додала певности, радістю сповнила його шінадцятилітнє серце.

Смертельний страх огортав його на гадку, що сцена брутальної розлуки може знов повторитися. Ночами став йому снитися Сидорко з очима набряклыми кров'ю і величезним у руках батогом. За всяку ціну хлопець прагнув скинути зі себе гидь ярма неволі.

Улітку професор Рустем виїхав до Добровлян, до графів Гюнтерів. Супроводив його Казімеж Бахматовіч. Лямпі вже був тоді у Відні. Тому Тарас і перестав ходити на лекції рисунків. Все ж таки зустрічався з багатьма знайомими з працівні Рустема, головню студентами. Вони його любили, тому він радо з ними розмовляв і визичував у них книжки.

З початком серпня наспіли занепокоючі вісті. У Парижі вибухла революція. У Варшаві підготовлялося повстання. Виленська молодь на такі вісті зареагувала й заворушилася.

Посеред молоді кружляли різні висланці таємних організацій. Вони виголошували підривні промови. Поширювали друковані чи ручно писані заклики. Одного з них згодом арештовано. А називався він Юзеф Ігнаци Крашевський, що був студентом університету.

Дзюня принесла Тарасові польське звернення, спрямоване до росіян і українців, де закликалося до спільної боротьби з царатом. Хлопець уперше в житті почув слова: „*Za nasza i wasza wolnosc*”.* Почув він і прізвище Лелевель.

Від Дзюні одержав він також і книжечку, надруковану перед двадцяти кількома роками у Вильні, що називалася „*O ugodach dziedzicow z wloscianami*”**. Автор там заохочував землевласників залевнити селянам свободу й особисту власність. Дзюня також пояснила Тарасові, що ту книжечку заборонили царські власті та, що кожний, хто її переховує, наражає себе на судову кару.

Тарас почувався так, немовби вступив у змову. На Дзюню дивився він тепер не тільки з любов'ю, але також і з подивом. Може поляки і йому вивоюють волю? Але, самозрозуміло, не ті, що мешкають у палатах та їздять на балі до клубів, а ті, з якими дружить Дзюня.

Знайомі студенти познайомили Тараса з віршами Яна Чечота й Павла Багрима. Тематами тих віршів було життя білоруського люду. Хлопцеві були вони по душі, головню твори Багрима, писані по-білоруському, мовою дивно близькою до української:

*) За нашу й вашу волю.

**Про угоди помішників з селянами.

Каб я каршуном радзюся,
Я би без паноу абыюся:
У панщину-б не пагналі . . .*

Тарас відкривав новий, незнаний йому світ, у якому діялися дивні речі: блискали там блискавиці зухвалих думок, тяжкі, чорні хмари висіли низько над землею; ось-ось, як із них заgrimлять гromи помсти й гніву. А життя готовило йому скоро побачити справжню, живу картину тих поетичних уявлень.

Зустрічі з Дзюнею перетворилися у щось таке щоденне, щось таке потрібне Тарасові, що коли якось дівчина не прийшла до „їхнього” костьолка, хлопець прямо хворів від журби.

Обоє вони виглядали на досить незвичайну пару. Вона вища за нього й старша, огортала його справді матірньою опікою. І хлопець, завдяки тій опіці виглядав охайно, навіть і до деякої міри елегантно. Нарисував він був у тому часі жіночу голову, взуруючись на картині, виставленій у кіоску з літографією. Головка вдалась йому незвичайно добре. Заохочений вислідом, хлопець взявся за портрет Дзюні. Почував себе вже справжнім мистцем.

Заледве, одначе, нашкіцував він портрет, як непередбачені події зовсім знівечили всі наміри хлопця. У несподіваний спосіб вони також зовсім вирішили його долю.

На становищі адъютанта генерал-губернатора Виленщини, Павел Енгельгардт їздив часом до Варшави, де мав свою резиденцію великий князь Константин. Князь був не тільки головнокомандуючим армії Польського Королівства, але також і так званого Литовського Корпусу, розташованого по провінціях, прилучених до Росії. Зверхникові збройних сил підлягали також і уряди цивільної адміністрації. Таким способом князь являвся фактичним володарем майже всієї території колишньої Речі Посполитої.

У зв'язку з напруженою політичною ситуацією на тій території генерал Римський-Корсаков нагло відіслав свого адъютанта до Варшави. Павел Енгельгардт вирушив у дорогу без своєї жінки, але з частиною служби. Між іншими, забрав зі собою Тараса. Правдоподібно може й тому, що Тарас уже навчився незле говорити по-польському. У Варшаві він міг йому пригодитися.

Приготування до подорожі було таке коротке, а виїзд наступив гак нагло, що Тарас не встиг навіть про те повідомити Дзюню. Енгельгардт поїхав наперед, а вози зі службою, під наглядом

*) Коли б я графом народився,
Без панів я б обійшовся,
Не гнали б на панщину мене.

одного з офіціантів, вирушили зараз за ним. Їхали лідським трактом, на Слонім і Бересть. У Тересполі переїхали границю, яка відділювала Росію від території королівства. Міст на Бозі був помальований на чорно з червоनावими пасами від сторони Росії, а від сторони королівства у біле з червоним.

Від Берестя вози їхали швидко рівним, твердим і гладким шляхом, та скоро стали перед заїздом на довгій вулиці у Варшаві. Сам Енгельгардт задержався на Краківському Передмісті, в домі Герляха, у Тизенгавзів, що займали цілий поверх. Тизенгавзи були посвячені з Гюнтерами, а ті, знову ж, були у близьких відносинах з панею Зофією Енгельгардт.

Настала осінь. Два каштани, що росли перед брамою дому, стали жовкнути. Листя опадало рясно. На вулицях панував великий рух. Під тим оглядом Варшава нагадувала Вільно. І тут також всюди крутилися громадки молоді, переважно студентів і ремісників. Газети розхапували.

Тарас побачив багато величавих будівель, палат і костьолів. не знати де зараз таки після приїзду до Варшави, а прислуга Енгельгардта, користаючи з того, волочилася по місті. Ротмістр, зайнятий службовими справами, не дуже тим клопотався.

Тарас побачив багато велчавих будівель, палат і костьолів. Подивляв високу колюмну, що стояла перед Королівським Заком. На Новому Світі бачив чудово умундурованих вояків, що маршували під прапором із білим орлом. Посеред товпи прохожих чув голоси, що сильно поділали на його уяву. Люди вголос проклинали царя Николая та насміхалися з великого князя Константина. Місто сиділо на мінах. Революція висіла в повітрі.

Аж врешті одної листопадової ночі мешканців заїзду розбудив вереск і стрілянина. Чути було вигуки: „Хай живе воля!“, „Поляки до зброї!“, „Геть з царем!“ Браму закрито й нікому не дозволено виходити. Зацікавлений вислідом подій у місті, Тарас вранці побіг на горище та звідти крізь маленьке віконце в дасі приглядався ходові вуличних боїв. Проти загарбників виступили не тільки польські жовніри, але й озброєний народ.

Кілька днів пізніше до заїзду прийшов чоловік і відрекомендував себе представником муніципальної ради. Списав усіх присутніх у заїзді росіян та поставив їх під нагляд міської сторожі безпеки.

Офіціант Енгельгардта зник безслідно. Дідич також не показався і аж по двох тижнях прислав із квартири російських військ гінця з письмом, яким наказував своїй службі, щоб при першій нагоді вирушила до Берестя. Одначе прийшов ще добрий місяць,

поки служба Енгельгардта, разом із багатьма іншими російськими підданими, відправилася на схід під конвоєм польських вояків.

Тарас із зацікавленням оглядав новісінькі банкноти, які повстанський уряд дав на дорогу чужинцям, депортованим із території королівства.

Варшава робила враження великого воєнного табору. Вулицями крутилися вояки й товпа. Тут і там роздавали „із рук” памфлетик під наголовком „Ода до свободи”. Як говорив напис на передовій, автором оди був Юліюш Словацький.

Подорож була довга й виснажуюча. На возах не всім стало місця. Деякі мусіли йти пішки. Увесь час тиснули сильні морози. Тарасові подерся один чобіт, тож, щоб не відморозити собі пальців, перезував той чобіт, що залишився із однієї ноги на другу.

По якомусь часі добилися до передньої лінії російських стійок. Польський ескорт їх там і залишив. У Бересті повідомлено, що сам Павел Енгельгардт подався до Петербургу та що їм також наказав туди їхати. Тарас надіявся, що поїдуть через Вильно. Але на Виленщині ще йшли бої. Зі Слоніма їх скерували прямо на Мінськ, а звідтіль на Вітебськ. Хлопець плакав із жалю.

При кінці березня останками сил доволочилися вони перед палату свого дідача при вулиці Моховій у Петербурзі.

Мирослав Антонович

ОЛЕКСА НОВАКІВСЬКИЙ

(Спомин)

Серед визначних українських мистців-малярів першої половини ХХ-го століття О. Новаківський займає дуже видатне місце. Це, без сумніву, одна з найвидатніших і найбільш маркантних постатей мистецького світу західньо-українських земель того часу.

Значення О. Новаківського для української культури велике: своїми високомистецькими творами він зробив тривалий вклад в скарбницю українського мистецтва; він створив у Львові свою малярську школу, в якій вчилася багато малярів, що спричинилось до пожвавлення мистецького життя Західньої України між двома світовими війнами.

Вже за життя мистця появилася у Львові монографія про О. Новаківського, написана визначним мистецтвознавцем В. Залозецьким. У 1964 р. появилася в Києві, у видавництві „Мистецтво”, досить обширна й цікава праця про нього, що її написав В. Островський. „Зацікавленість творчістю цього великого мистця постійно зростає” — писав у своїй статті про О. Новаківського В. Вітрук, що була надрукована в *Українському Календарі*”, Варшава, 1972, стор. 188-191.

Хоч вище згадані праці про Олексу Новаківського приносять багато цікавого матеріалу про життя й творчість цього видатного українського мистця-майлара, то вони мають і свої недомогання. Монографія В. Залозецького, хоч і була написана та появилася друком незадовго до смерті мистця, все таки не охоплює повністю життєпису О. Новаківського. Згадані вище праці, В. Островського й стаття В. Вітрука виявляють певні неточності й недоговорення, що вимагають виправлення й доповнення. Це відноситься так біографії О. Новаківського, як і творчості мистця.

У своїй монографії про О. Новаківського В. Островський пише: „Працюючи літом у Карпатах, у Дорі, де, за переказами, діяв Довбуш, художник захворів. Він повернувся до Львова і ліг на операцію, але допомогти йому не вдалося. 29 серпня 1935 року Новаківського не стало” (стор. 28).

Подібне читаємо також у статті В. Вітрука:

„Не знаючи втоми у праці, Новаківський, перебуваючи влітку 1935 р. в Карпатах у с. Дорі, де за народними переказами діяв О. Довбуш, раптово захворів і повернувся до Львова. Після невдалої операції Новаківський помер . . .” (стор 191).

Оба автори зробили помилку відносно місця перебування О. Новаківського. Літом 1935 р. О. Новаківський перебував не в Дорі, як подають оба автори, а в Ямній, там захворів і звідтіля поїхав до Львова.

При обговоренні творчости О. Новаківського, так В. Островський, як В. Вітрук не згадують про образ О. Новаківського „Мадонна з Дитятком”, чи, як мистець в розмовах цей образ називав, „Святоюрська Мадонна”. А саме над образом „Святоюрської Мадонни” Новаківський дуже інтензивно працював в останні роки свого життя, робив багато ескізів і можна без перебільшення сказати, що саме цей образ стояв тоді у центрі творчої уваги мистця. З думкою про цей образ не розставався О. Новаківський, перебуваючи літом 1935 р. у Карпатах, нераз говорив про „Святоюрську Мадонну” показував деякі ескізи до цього образу. Саме тому вислів В. Вітрука, що — „понад 10 останніх років Новаківський працює над образом народнього месника Карпат О. Довбуша, до якого робить багато ескізів і різних композицій” (стор. 189), хоч і не позбавлений правди, може викликати хибні, неправдиві думки про творчу працю й зацікавлення О. Новаківського в останні роки його життя.

В парі з тим хочу поділитись своїми споминами з мистцем, та про останній побут О. Новаківського на Гуцульщині, про розмови з мистцем, та про його захворіння.

Познайомився я з О. Новаківським літом 1935 р. у Ямній на вакаційній оселі Філії Львівської державної Української Гімназії. Літом 1935 р. перебував на оселі О. Новаківський із своїми синами Славком і Жданом, тоді молодими школярами. В той час проводив свої вакації на оселі і я, сам закінчуючи згадану гімназію. На оселі я провадив невеликий хор, і ця моя діяльність, може й була одною з причин нашого знайомства й зближення.

Ямна, це невелика місцевість у Карпатах над річкою Прутом. Разом з Ворохтою, Микуличином, Яремчем і Дорою належала Ямна до курортних місць тієї частини українських Карпат. Центр Ямної разом із залізничною станцією був розташований в долині, над річкою Прутом, а по берегах вздовж Прута стояли віллі й пансіони, призначені для тих, що приїздили на курорт чи „літ-

нисько” як казали з-польська в Галиччині. Між тими будівлями, находилась дерев'яна, на підніжю гори Маковиці дерев'яна одноповерхова вілля „літня оселя української гімназії.

З веранди вілли було видно долину Пруту, за Прутом лісисті горби знані Явірником, а далше повільно підносились у гору скелистий хребет гори Добошанки. За Добошанкою можна було доглянути верхи гори Синяка й Хомняка, а десь там на обрїю майорїли шпилі могутньої Говерлі, найвищої гори гуцульських Карпат.

Олекса Новаківський

Кімната, де жив О. Новаківський, находилась на першому поверсі. Перед кімнатою невеличкий балькон, на якому Новаківський нераз пересиджував, малював, або ж приглядався краєвидові. А було чому приглядатися.

З кімнати, а особливо з балькону було видно долину річки Пруту в тому місці, де вона покидала Ямну й плила в напрямі Каменя Довбуша й Яремча. Місця ці овїяні легендами й переказами про славного Олексу Довбуша, народного героя Гуцульщини. Долина Пруту тут звужувалася. Річка ставала більш рвучкою та гомінкою, збирала свої води, щоб недалеко Довбушевого Каменя прорвати скелистий масив і котитися водопадом в долину...

Береги річки Пруту між Ямною і Каменем Довбуша й Яремчем були особливо мальовничі. Гострі лінії скель перемішувались й зм'ягчувались лагідними обрисами дерев і куців, що росли на прибережних скелях.

Саме тут, на правому березі річки Прут, між Ямною і Каменем

нем Довбуша нераз перебував О. Новаківський, продирався крізь кущі, перелазив з каменя на камінь, шукаючи відповідного місця для малювання. Саме тут мистець одного разу якось поховзнувся і впав; це падіння, здається, й було причиною його захворювання.

О. Новаківський був відносно невисокого росту, досить рухливий. Носив чорний капелюх з широкими крисами. З-під капелюха висувалося довге, темне волосся. Високе чоло, на якому, як мені здавалось, було більше геометричних фігур, ніж лагідних заокруглених ліній, виразисті очі, сивиною пронизана чорна борода.

Перебуваючи в Ямній, О. Новаківський видавався мені мовчазним. Любив самотність. Але коли з ким розговорився, то говорив щиро, відверто висловлюючи свої думки. До тих, що мали змогу частіше розмовляти із славетним мистцем, належав і я, тоді 18-літній юнак.

Говорив О. Новаківський на різні теми. Дещо з того закарбувалось глибоко в моїй пам'яті й задержалось досьогодні, так як задержались у мене кілька фотознімок Олекси Новаківського та його школи, що їх мені подарував мистець. І хоч деякі з цих знімок технічно не надто досконалі, вони мають для мене особливу вартість, і я зберіг їх досьогодні, не загубивши їх ані в часи воєнної хуртовини, ані в післявоєнні часи скитання.

До тем, що їх частіше порушував Новаківський у своїх розмовах, належали — його сини і його малярська школа, монографія В. Залозецького та деякі твори мистця, а зокрема образ „Святоюрської Мадонни”. Новаківський дуже бажав, щоб хоч один з його синів пішов його слідами й став мистцем-малярем, хоч сам критично, але позитивно оцінював мистецьке обдарування своїх синів. Новаківський покладав деякі надії на свого старшого сина Славка, але кожночасно насувались йому й деякі сумніви. Щоб бути мистцем, говорив Новаківський, треба мати не тільки талант, але й відповідну вдачу... треба бути людиною, що в житті має тільки одну-єдину ціль: мистецтво, і для цієї самотньої цілі зуміє все життя працювати. О. Новаківський не був певним того, чи колись з його синів мав таку вдачу.

По різному оцінював Новаківський творчі спроможності своїх учнів. Їхні імена я тоді вперше чув і не пригадую вже що про кого говорив Новаківський. Знаю тільки, що він частіше говорив про М. Мрооза, з яким я мав змогу пізніше познайомитись на лекціях співу в О. Бандрівської. Говорячи про творчу молодь, Новаківський висловлював своє бажання штовхнути молодих мистців у напрямі нових шукань, але ці шукання, як мені здавалось, по-

винні були йти в тому самому напрямі, в якому йшов сам Новаківський.

Монографію В. Залозецького про життя і творчість О. Новаківського, яку мистець давав мені читати, оцінював Новаківський високо, хоч говорив про неї досить стримано. Для мене праця Залозецького мала особливе значення, бо з тієї книги я не тільки довідався про життя й творчість О. Новаківського, але й про різні питання новітнього мистецтва. Деякі порушені Залозецьким проблеми Новаківський насвітлював по своєму й поширював їх. Коли О. Новаківський говорив про свою творчість, мене вражали його вислови про те, що він ще не досягнув вершин своєї творчості, не створив свого архитвору... Найбільшим досягненням Новаківського за його словами, мав бути образ Мадонни з дитятком, мальований для церкви св. Юра у Львові. В цей образ Святоюрської Мадонни хотів Новаківський укласти всю силу свого творчого духа, все своє уміння.

Образ „Святоюрської Мадонни” мав бути не тільки вершиною його творчих досягнень, але й остаточним переходом до експресіонізму, коли він порвав повністю й остаточно свої зв'язки, а може точніше кажучи, рештки своїх зв'язків з імпресіонізмом. Різні ескізи, що їх робив Новаківський у зв'язку з образом „Святоюрської Мадонни”, як зрештою і деякі інші твори останнього періоду, а також його вислови, вказували на те, що Новаківського чимраз менше цікавило імпресіоністичне мерехтіння барв та „плєнер”, якими так дуже любувалися імпресіоністи; він чимраз більше зосереджував свою увагу на гостроті рисунка, на динаміці ліній.

Хоч минуло понад сорок років з того часу, як я мав нагоду говорити з О. Новаківським і „оглядати деякі ескізи його образу *Святоюрська Мадонна*, то враження від них залишилось живим досьогодні. В тих ескізах вже не було кольористих огненних язиків, якими горіли давніші його твори, як, напр., образ Собору св. Юра у Львові. У ескізах „Святоюрської Мадонни” були круті, неспокійні лінії, наснажені динамікою, що мені нагадувала динаміку блискавок. Ці лінії мало що не розривали контури предмету, однак вони ніколи не відривалися повністю від нього й не виливалися у безпредметній композиції. Не відрив від предмету, а динамізація контурів предмету була цілло мистця.

Хоч розмовляючи про свою Святоюрську Мадонну, Новаківський був, як здавалось зовсім здоровий, повний творчих сил і задумів, то в своїх висловах він зраджував тривогу, що йому не вдасться досягнути вершка своєї творчості. Висловлював передчуття, що йому не вдасться закінчити своєї Святоюрської Мадонни. Це передчуття було таке сильне, що він навіть роздумував

над тим, чи хтось з його учнів не міг би закінчити того образу. Не знаходив нікого... У зв'язку з есентуальним закінченням своєї Мадонни нераз думав про М. Мороза, але йому здавалось, що М. Мороз не піде тим шляхом, на який саме вступив в останні роки свого життя О. Новаківський; він думав, що головним засобом вислову у Мороза й надалі залишиться барва...

Якось раз Новаківський, повернувшись з-над берега Пруту, почував себе погано, скаржився на глухий біль десь у нутрі (в животі). Ляг до ліжка, щоб спочити, сподіваючись, що біль пройде. Але біль не проходив, а збільшувався з дня на день.

Лікарка оселі, р-д Надрага спочатку думала, що тут ідеться про якусь звичайну „недиспозицію“ шлунка; давала різні ліки та вживала більш радикальних засобів, щоб прочистити внутренності хворого, але всі заходи виявлялися безуспішними. Здоров'я Новаківського скоро погіршувалося. Він страждав. Страждання ці намагалась улегшити мистцеві дбайливою опікою та ніжністю пані Прудиус, що належала до управи вакаційної оселі. В час захворіння мистця і я помагав доглядати його. Він лежав і мовчав, тільки час до часу виривався в нього глухий стогін. Коли здоров'я мистця впродовж кількох днів постійно погіршувалося, вирішено було покликати лікаря спеціаліста. Лікар ствердив „скрут кишок“ і порадив їхати до Львова, до шпиталю на операцію. На поїзд з Ямни до Львова треба було чекати до слідуючого дня.

Решту дня й слідуючу ніч біля хворого просиджували наперемінку пані Прудиус і я, щоб він не був самотним, щоб в разі потреби, допомогти знеможеному мистцеві.

Надійшов час від'їзду. Мистець з трудом одягнувся. Зійти на долину до авта вже не мав сили. Нас у двох (хто другий не пригадую) вели знесилоного мистця по сходах на долину. На сходах, що вели з веранди на подвір'я, Новаківський зупинився й почав робити зусилля, щоб підняти якусь комаху, що повзла по сходах, маючи поломане крило...

„Воно також хоче жити“, промовив він зворушено здушеним шепотом. Це були станні слова Новаківського, що залишилися у моїй пам'яті.

Всівши до поїзду, Новаківський глянув поглядом повним туги й болю на тих, що його прощали, а потім глянув на свої рідні, улюблені Карпати, прощаючись з усіми. Поїзд засвистів, викидаючи хмари чорного диму, й поволі від'їхав. В долині гомоніла річка Прут. На її берегах шуміли зелені ліси, здавалось прощалися з великим українським мистцем...

За кілька днів прийшла потрясаюча вістка: Олекса Новаківський помер...

Д-р Микола М. Палій

АЦТЕКІЗМИ В МЕХІКАНСЬКІЙ ЕСПАНСЬКІЙ МОВІ

Людина, якій приходить ся вивчати латино-американську культуру в її оригіналі, дуже часто натрапляє на зовсім непередбачені труднощі еспанської (чи португальської) мови лексичної природи: архаїчні звороти і слова, давно вижиті в матірніх країнах, а там, куди більше, і незатерті мовні впливи індіанського походження (нагватль, мая, інків, кечуа, гварані, і т. п.). Правда, відповідних словників і граматичних посібників сьогодні вже не бракує, але, в основному, вони не завжди вистачальні, головню в перекладницькій праці. І тому бодай скромне знання однієї, ширше прийнятої, індіанської мови, є особливо побажане. Такою вимогою в сьогоднішньому Мехіко, наприклад, являється (бодай) „поблажливе” знання історичного нагватль, бо нагви (нагоас, нагуас) були головною расою, підо впливом якої розвивалася не тільки ацтеки і тольтеки, але й інші їм споріднені, волею чи неволею, племена (нікіри, піпілі, чічімеки в Центральній Америці).

Можна, іноді, подумати, що усе це для нас далеке й незнане, чуже й рівнодушне, бо, правду сказавши, наші перекладницькі літературні зв'язки з латино-американським континентом ще дуже скромні й убогі, якщо не рудиментальні. Але для майбутніх перекладачів тієї літератури ці примітки можуть стати у великій пригоді. Бо треба особливо пам'ятати, що кастилійська мова, дійшовши в XVI сторіччі до берегів Нового Світу, відразу увійшла в безпосередню стичність з мовами місцевого індіанського населення, і в такому контакті вона залишилася й посьогодні. Про вислід тієї європейської стичности з новими колоніями говорить нам, з однієї сторони, „мовна еспанізація” майже усієї Латинської Америки. З другої ж сторони, стичність місцевого індіанського населення з еспанцями започаткувала неабиякий вплив місцевих говорів на кастилійську мову. В Мехіко, наприклад, ті обопільні взаємовідносини (еспансько-нагватльські і нагватльсько-еспанські) позначилися не тільки в усній, але й писаній формах. Під цією останньою треба розуміти граматичну складню і примітивну лексику.

Перш за все, пригляньмося вимові. Одинокими особливостями, які можна приписати впливам мовного підґрунтя на мову

„завойовника”, являються деякі лінгвістичні приклади: вимова м'якого звуку *ch* у словах нагватльського походження, наприклад, *xixi*, яке мекіканці вимовляють *chichi* (чічі); вимова одного сильного *a*, яке також знаходимо у словах ацтецького значення, як у типічному слові *atzompa*; голосна (експлозивна) вимова букви *t*, яку у сполучі з літерою *l* (*tl*) стрічаємо як у словах нагватльського походження (*ixtle*), так і в словах еспанського значення (*atleta*). Інших прикладних комбінацій в мекіканській поетичній метриці, мабуть, немає, а, якщо вони і є, то дуже малої або незаметної вартости.

Зате в галузі граматичної складні одинокий приклад місцевого (племенного, індіанського) походження являється приставка (суфікс) *eco* племенного походження. Так то, сьогоднішні мекіканці говорять *mazatlaneco*, *zapoteco*, *mixteco* (усі слова індіанських родів-місцевостей). Коротко кажучи, оці кілька наскоро наведених прикладів, хоч вони „закрашують” щоденну латино-американську мову, проте, зовсім певно, вони не дуже, і не конче впливають на фонологічну побудову граматичної мекікансько-іспанської мови.

Проте, переходячи з граматичної складні до словної номенклатури, уся ця справа мовного впливу радикально міняється. Тут лексична зверхність і вплив місцевих індіанських мов позначається наявно і незвичайно проникливо. Д-р Сесіліо А. Робельо, визначний спеціаліст цієї галузі знання, скаталогував понад 1,500 ацтекізмів, які увійшли у щоденний вжиток іспанської мови сьогоднішнього Мехіка. Однак наукове зібрання племенних індіанських слів в мекіканських словниках зовсім замале в порівнянні до слів уживаних в розговірній мові усіх клас населення. Під впливом таких обставин виростає тепер питання, чи мекіканці справді здають собі справу, і до якої міри, що вони вживають згадані 1,500 ацтекізмів у своїй розговірній мові. Існують ці слова, дійсно, на устах народу, чи може вони тільки так приховані, погребані в наукових словниках запопадливих вчених і мовознавчої академії? Один із дослідників цієї важливої справи, Льюїс Блянч, доказав, що із згаданих 1,500 ацтекізмів тільки 160 були відомі, або зрозумілі мекіканцям в їх щоденній мові, і то до тієї міри, що деякі із тих 160-ти „ацтецьких індіженізмів” (племенізмів) загального вжитку увійшли вже у повсякденну мекіканську іспанську мову, у виді таких слів, як *chocolate*, *tomate*, *jicara*, *chicle*, *petate* і т. п., і цим вони зовсім не „діалектизують” мекіканської іспанської мови.

Варто відмітити, що селянин вживає більше місцевих інді-

янських слів, ніж міська людина, бо індіаністи вказують головна реальність звіринного і рослинного світу, з якими зв'язаний рільник кожної області, реальність, з якою житель міського середовища, зовсім не ознайомлений. З цього можна заключити, що значна більшість місцевих індіанських слів збагачує не загальну мову, а радше місцеві, локальні і обласні мовні говори. Досліди згаданого Льопе Блянча нараховують заледви, чи приблизно тридцять нагватльських слів, якими послуговуються сучасні жителі мекіканської столиці, — Міста Мехіко.

Ацтецькі слова, якими послуговуються мекіканці, хоч вони, ніби, скупі числом і географічною територіяльністю, головню сільською, відносяться особливо до трьох обмежених категорій людського поняття: флори — 82 слова, фавни — 36 слів, і харчування — 38 слів. З другої сторони, мекіканці не вживають, у своїй еспанській мові місцевих слів індіанського походження на означення займенників, прислівників, означених прикметників, родівників (членів, артикулів), і тим подібних частин мови. З граматичного погляду, мекіканці користуються здебільша іменниками, зате прикметників є біля двадцятьчотири, а дієслів двадцять.

Якщо не стрічаємо багато ацтекізмів в розговірній мові, то ще менше подибуємо їх у писаній формі. Мекіканські новелісти і поети вживають відомі їм ацтекізми тільки у виїмкових випадках, так ніби такі слова, як *los zenzotles* і *los nopales* не на даються до поетичного надхнення. Та мимо обрахунків згаданого Льопе Блянча, мекіканці таки не можуть себе відмежувати від реальної і природної дійсности. Не зважаючи на вимирання старшого покоління, зв'язаного з простолюддям і з індіанським населенням, ацтекізми не тільки не вижилися, але, що більше, ті, що залишилися, не втратили своєї живучости і життєздатности. Підсумовуючи наведене, можна сміло сказати, що слова часто бувають подібні до метеликів: живуть тільки ті, що літають, і літають тільки ті, що живуть.

Треба при цьому підкреслити, що для нас латино-американський континент вже давно перестав бути недосяжним світом. Перед нашими очима виростають вже нові кадри еспаністів, яким ці наші думки, примітки і завваги можуть стати колись у пригоді, головню в галузі перекладів мекіканських літературних творів на українську мову.

Богдан І. Лончина

РІСОРДЖІМЕНТО

(Змагання Італії за незалежність і соборність)

І. Що таке Рісорджіменто?

Той період в історії Італійського Півострова, який обіймає велику частину ХІХ ст. і в якому цей Півострів став національною італійською державою, незалежною й соборною, називається Рісорджіменто. До того часу Італія ніколи не існувала як одна держава італійського народу. На Апенінському Півострові існувало багато малих держав — князівств, королівств, республік, незалежних міст, які ривалізували одні з одними, часто й ворогували.

Слово *risorgere* означає „вставити знову, відроджуватися, воскрешати”, отже *Risorgimento* означає „пробудження, відродження”. Деякі історики твердять, що не можна говорити про відродження італійської держави, бо вона ніколи не існувала. Зате можна говорити про відродження чи пробудження італійського народу до нового, власного життя, про рух, під час якого моральна єдність народу та бажання політичної незалежності й об'єднання всіх італійських земель в одній державі почали здобувати право громадянства серед найширших верств того народу та дсвели до створення нової Італії, що була в гармонії з Європою та новими течіями в Англії, Франції й Німеччині. Рісорджіменто це оформлення італійської національної свідомости, це теж переміна замкнених у собі спільнот у більшу спільноту, переміна малих статичних, нерозвинених економічних одиниць в динамічну економію, що простягалася на цілу країну та в'язалася з європейською економічною системою. Перед створенням однієї Італії, треба було створити італійців. Рісорджіменто це діло нечисленних одиниць, що працювали над створенням нової італійської нації.

Які часові границі Рісорджімента? Деякі історики пропонують роки 1846-49, як початок Рісорджімента, бо це роки, коли національне почуття поширилося серед усього народу і почалася війна за незалежність. Інші пропонують 1815 рік, зн. час договорів між різними державами, які рішали про долю Італії після Наполеонських воєн. Ще інші пропонують 1794 рік, коли фран-

цюзькі війська вступили в Італію. Є й такі, що пропонують ціле XVIII ст., себто часи італійського просвічення й реформаторів.

Нема одностунности й щодо кінця Рісорджімента. Одні пропонують 1861 рік, коли проголошено об'єднане Італійське Королівство, інші — день 20 вересня 1870 р., коли італійські війська зайняли Рим, ще інші 1919 рік, коли дефінітивно визначено границі Італії, зн. коли осягнуто територіяльну соборність.

Як уже сказано, Італія ніколи не була політично об'єднана і не творила однієї держави. Вона була поділена на князівства, королівства, республіки, незалежні міста. Італійці запрошували до себе чужинців або спричинювали їхні інвазії (араби в IX ст., німці при кінці XII ст., еспанці в 1282 р., французи в 1494 р., Наполеон у 1794 р., австрійці в 1813-14 рр.). Народ приймав ті інвазії прихильно, отже головною перешкодою в розвої ідеї національної єдності були не чужі окупанти, але повільність італійських мас зрозуміти й прийняти цю ідею. Навіть освічені люди не мали визначеного поняття слова „Італія”. Говорили про льомбардців, п'ємонтців, венеційців, і кожна провінція-держава мала свою окрему закордонну політику та свої окремі економічні інтереси. Ще в XIX ст. Меттерніх говорив, що „Італія це тільки географічне поняття”. Яка подібність до голосів деяких чужинних політиків про Україну!

Велику роль в опізненні почуття національної єдності й незалежності Італії відіграла Папська Держава, на якій території Папа виконував т. зв. дочасну владу, себто владу світського суверена, володаря. В Папській Державі існувало почуття міжнародності, і вона кликала на поміч різних чужинців, щоб боронитися проти всякої загрози з боку Неаполю, Фльоренції, Міляна чи Венеції. До того вона простягалася від Тирренського моря до Адріатицького і ділила Італійський Півострів на дві частини, північну й південну.

Коли йде про інші частини Півострова, то до початку XVIII ст. Неаполь і Сицилія були окремими частинами еспанської монархії, якими завідували віцекоролі. Щойно в 1734 р. їх об'єднано в одну державу під пануванням еспанських Борбонів. Льомбардія на півночі належала в XVIII ст. до австрійських Габсбургів; при кінці того століття і Венеція з околицями дісталася під панування Австрії. Знову ж у Тоскані панувала вітка родини Габсбургів, Габсбурги-Льоренці. Дженова була республікою до кінця XVIII ст. (У 1768 р. вона відступила Франції Корсику). П'ємонт і Савоя творили одну державу; у 1720 р. савойський князь при-

лучив до своєї держави Сардинію і прийняв титул короля Сардинії.

Під впливом політичних і економічних письменників XVIII ст. — це був час т. зв. просвічення — в Італії почали відчувати потребу зміни. Та італійське просвічення не мало впливу на політичну систему правління і не могло нічого змінити. Зрештою, тоді ніхто не вірив в можливість політичного об'єднання держав Апенінського Півострова в одну державу.

Більший вплив на справи незалежності й соборності Італії мали Наполеонські війни від 1796 р. Інвазії Наполеона та ідеї Французької Революції знищили існуючий політичний лад в Італії і внесли інший спосіб думання. Тільки Сардинія й Сицилія, яких боронила англійська фльота, зберегли свою незалежність від Наполеона. Дрібні італійські держави не ставили йому об'єднаного опору, а деякі італійці вважали Наполеона своїм визволителем. Вони хотіли кращого державного устрою, а не незалежності. Та тяжкі податки, накладені Наполеоном, спричинили опісля реакцію і перехід патріотів у табор національного відродження.

Після 1800 р. Італія шукала своєї національної ідентичності, але ще дуже слабо, бо розвій національної свідомости залежав від таких факторів, як навчання, комунікація між різними частинами Півострова, власна література, яку признавали б за свою не лише еліта, але й пересічний громадянин. Слово „Італія” ще не викликувало великого відгуку серед народу, призвичаєного до регіональних назв. Та життя йшло вперед і витворювало ситуації, що прискішували італійське відродження — Рісорджіменто. Політичне Рісорджіменто було б можливе, якщо б знайшлася якась євроспейська імперія, зацікавлена створенням сильної Італійської держави. Це й опісля сталося і різні чужі держави, з різних причин, причинилися до успіху італійської справи та створення вільної й соборної Італії.

Були ще інші фактори, які помагали відродженню нації, наприклад: ривалізація різних міст, що причинилася до формації однієї держави (Ліворно й Піза проти Фльоренції, Тревизо проти Венеції, Савона проти Дженови, Больонія проти Риму, Мессіна проти Палерма); економічні фактори — купці й індустріялісти хотіли, щоб між державами знести митні границі, різницю мір і ваги, що в різних державах виглядали різно, а навіть у різних частинах тієї самої держави, а все це утруднювало торгівлю; такою ж суспільні зміни причинилися до успіху Рісорджіmenta — поволі почала поставати середня класа, „боргезія” (міщанство), яка перед Наполеонськими війнами майже не існувала: і серед

зелян зростав фермент, невдоволення з економічних обставин, які часто спричиняли голод, а через це і селянські заворушення; вони не мали політичного підкладу, а виключно економічний, але й вони мали вплив на Рісорджіменто.

Студіюючи дії політиків, письменників, теоретиків, військової й дипломатичної історії, економічні й суспільні фактори, політичні партії та суспільно-культурний розвій у провінціях, зрозуміємо Рісорджіменто. Головним пропагандистом національної революції та єдності був письменник і політичний діяч Джузеппе Мацціні. Найголовнішим практичним політиком часів Рісорджіменто був граф Камілло Кавур. Народним героєм і блискучим військовиком був Джузеппе Гарібальді. Італійська держава стала довкола короля Сардинського Віктора Емануїла II. Ці чотири особи, що часто ворогували одна з одною, створили незалежну й об'єднану Італію.

II. Часи французької Революції та Наполеона

I. В Італії знали мало про перебіг французької Революції (1789). Вістки, що приходили до Італії, описували переслідування духовенства у Франції, протирелігійні виступи Робесп'єра, образливі виступи проти Папи. Для італійських католиків все це було неприємливе, отже народ, духовенство й аристократія мали негативне відношення до Франції та її революції. Тільки середня класа, „боргезія”, була наставлена прихильно до Революції, а саме професори й студенти університетів, письменники, деякі незначні політики.

Уряди італійських держав старалися недопустити до розповсюдження в Італії французьких ідей та книжок. Це мало вплив на народ, і наприклад до французької амбасад в Римі, де збиралися прихильники Революції, вдерлося римське населення і вбило секретаря амбасад в 1793 р.

У 1792 р. французька армія хотіла зайняти П'ємонт (північно-західня Італія), але король Вікторіо Амедео III не допустив до того і оборонив свою країну перед французами. Тодішні воєнні подвиги п'ємонтців в Альпах в обороні своєї країни це одна з кращих сторінок в історії П'ємонту. Король запропонував тоді всім італійським володарям створити протифранцузький союз. Коли вони на це не погодилися, він рішився на союз з Австрією, що вела війну з Францією.

Французька Революція мала вплив на політичне вироблення середньої класи. Емігранти з різних частин Італії збиралися в Італії й Франції та обговорювали справу італійського „патріо-

тизму” й суспільної революції, хоч в Італії ще не було свідомости національної єдності. Вони обговорювали можливість усунення різних правлячих династій в Італії та можливість федерації чи об’єднання різних італійських держав. Філіппо Буонарроті писав на початку 1796 р.:

„Плян, який пропоную, полягає в тому, щоб простягнути руку народам, які від довшого часу кличуть нас на поміч . . . та щоб завдати смертельного удару Австрії й Англії, проводирям тиранічного союзу, та щоб настрашити володарів, справедливо караючи їхніх співбратів . . . Я прошу французький уряд допомогти всіма засобами революції в Італії, де існує таке бажання свободи. Ця революція принесла б дестронізацію короля Сардинії, короля Неаполю, цісаря, як князя чи архикнязя Міляна, Мантови і т. д., Папи і князя Парми. Таким способом ми мали б п’ятьох ворогів менше на землі . . .” А далі додає, що після знищення Папської Держави „католицька релігія, позбавлена амбіцій своїх головних носіїв, скоро вернулася б до чистої Христової моралі”.¹⁾

Інший політичний письменник, Карльо Ботта, пропонував уже тоді проголосити незалежність всіх народів Італії, від Альп до Сицилії, вибрати демократичну форму правління та створити велику республіку. Одначе це були тільки відірвані голоси. В останньому десятилітті XVIII ст. панувала в основному думка, що італійська нація існує, але не було жадної політичної системи ідей, яка пропагувала б справу національної єдності. Для одних поняття „Італія” означало виключно Льомбардію, інші включали в нього цілий Півострів за винятком Сицилії.

Ситуація змінилася дуже основно, коли на європейській сцені виступив Наполеон Бонапарте, спершу як генерал, опісля як володар. У 1796 р. обняв він команду французької армії в Італії, переміг короля Амедеа, примусив його підписати мир та відступити Франції Ніццу і Савою. Почалась інвазія Італії. Ця інвазія це найбільше зрушення, якого зазнала Італія на протязі трьох століть, бо захитала існуючий поділ на багато держав. Наполеон персоніфікував для італійців еру свобіднішого режиму та повалення старих систем і звичаїв.

Після перемоги над П’ємонтом Наполеон переміг австрійців під Льоді (недалеко Міляна) і примусив Австрію покинути Льомбардію. Французькі війська ввійшли до Міляна і населення ви-

1) Denis Mack Smith, *Il Risorgimento italiano*, Vol. I, Ed. Laterza, Roma-Bari 1976, pp. 4-5.

тало їх як визволителів від феудалізму й абсолютизму, Навіть коли опісля французи почали безоглядно плюндрувати країну, накладали тяжкі податки, грабували мистецькі твори, ніхто не виступив проти них. Наполеон прогнав австрійців з Італії і примусив їх підписати мир у Кампоформіо в 1797 р. (на північний схід від Венеції). Його панування в Італії причинилося до великих економічних і суспільних змін (впроваджено Кодекс Наполеона, модерну адміністраційну техніку, метричну систему).

Наполеон не вдоволься Льомбардією. Він рішив закінчити дочасну владу Пали та зайняти цілу Італію. Під його впливом італійці проголосили в Модені республіку під назвою Чіспаданська Конфедерація із столицею в Больоньї (16 жовтня 1796). Коли рік пізніше Наполеон погодився прилучити Льомбардію до тієї республіки (18 липня 1797), новій республіці дали назву Цісальпейська, і до неї прилучено теж територію Венеції, т. зв. Венето. Ця нова республіка творила певну територіяльну цілість і була першим кроком до створення італійської національної держави на Півострові, поділеному на різні незалежні князівства й королівства з регіональними зацікавленнями. У тому часі сформовано й Італійський Легіон і, на французький взір, дано йому триколовий прапор (зелено-біло-червоний), який від того часу став символом італійської нації.

У травні 1797 р. в Дженові вибухли протифранцузькі заворушення. З того скористав Наполеон, зліквідував цю старовинну республіку й перемінив її в Лігурійську Республіку під безпосередньою владою Франції. У січні 1798 р. римське населення напало на палату французького амбасадора і вбило там одного французького генерала. Використовуючи ту подію, французьке військо зайняло місяць пізніше Рим, арештувало Папу Пія VI, і вивезло його до Франції, повалило дочасну владу папів і проголосило постання Римської Республіки. Підбиваючи далі Італію, французи зайняли у січні 1799 р. Неаполь при допомозі місцевих патріотів, а володаря прогнали. Там проголошено Партенопейську Республіку (Партенопе це сирена, на якій гробі, за легендою, засновано місто Неаполь). Наполеон зайняв теж Люкку й Тоскану. А ще при кінці 1798 р. король Сардинії, Карльо Емануеле IV, був примушений віддати Франції П'ємонт. Таким чином за три роки Наполеон зайняв цілу Італію (за виїнятком Сицилії).

Така ситуація не тривала довго. Користаючи з виправи Наполеона до Єгипту, маршал Суворов, вліті 1799 р., на чолі австро-російської армії, переміг французів під Нові (15 серпня 1799 р.). Цісальпейська й Лігурійська Республіки перестали існу-

вати. Знову ж на півдні Італії, військо Борбонів і кардинала Руффа пішли на Неаполь. Італійські патріоти, що боронили Партенопейську Республіку, не могли встоятися. Тоді наприклад італійський патрицій з Калябрії, Антоніо Тоскані, замість віддати одну твердиню ворогові, висадив її в повітря і згинув там героїською смертю разом із своїми товаришами. Кардинал Руффо заключив з оборонцями Партенопейської Республіки вигідний для них пакт, якого опісля англійський адмірал Нельсон не додержав і в Неаполі почалась страшна помста нових володарів над переможеними. Згідно з пактом, вони виїхали кораблем до Франції. Їх насильно забрано з корабля та кинено до в'язниці. Після короткого суду 98 осіб розстріляно, 22 засуджено на доживотню каторгу, 322 на довголітню каторгу, 325 на вигнання. Постава тих італійських патріотів у часі процесу була подивувальна. Це перші мученики італійського Рісорджимента.

Деякі історики заперечують, що Французька Революція мала вплив на Рісорджименто, мовляв, воно бере свій початок у спонтанній, власній силі народу, бо формування італійської національної свідомости почалося вже у XVIII ст., ще перед Революцією, але політична ситуація й чуже панування не допустили до того, щоб вона вповні проявилася та щоб Італія об'єдналася.

Інші історики признають деякий вплив Французької Революції на Рісорджименто. Вони підкреслюють, що, за прикладом Франції, в Італії почали домагатися визнання прав людини, впровадження в життя засад свободи, братерства й рівності, що появилася ідея, що вся суверенність має свій осідок у народі, що прийшло бажання мати конституційну державу, якого не було перед 1789 р.

В кожному разі незаперечним є факт, що народження патріотизму в Італії наступає вперше в часах Французької Революції. Роки 1796-99 вказують на вплив тієї революції на пізніші ідеї Рісорджимента. Тоді ж оформились усі проблеми того руху: свобода, демократія, незалежність, соборність.

2. Не довго тишилися австрійці зі своєї перемоги. Наполеон вернувся з Єгипту і, як Перший Консуль, почав в Італії війну проти ворогів Франції. Він переміг австрійське військо під Маренго (на південь від Міляна), в червні 1800 р. і привернув французьке панування в Італії. У грудні 1804 р. папа Пій VII коронував Наполеона в Парижі на цісаря Франції. Після надужить Французької Революції, Франція вернулася до монархічної системи. Наполеон приніс краєві порядок, мир і безпеку.

Продовжуючи свою політику в Італії, він створив „Італійсь-

ке Королівство” на місце Цісальпейської Республіки зі столицею в Міляні і в 1805 р. коронувався в Міляні на короля Італії. До того королівства прилучено в 1806 р. ще й Венето. Наполеон прогнав з Неаполю короля Фердинанда IV, який утік на Сицилію під опіку англійців, а королем Неаполю зробив свого брата Йосифа. Коли той став у 1808 р. королем Іспанії, королем Неаполю став швагер Наполеона, Йоаким Мюра. Отже Наполеон повернувся в Італії стан із 1799 р. У 1809 р. Італія виглядала ось так:

а. Деякі провінції були прилучені просто до Франції і були призначені на денаціоналізацію (П’ємонт, Дженова, Фльоренція, Рим).

б. Частина Італії творила Італійське Королівство під головуванням Наполеона (Льомбардія, Венето, середня Італія до Анкони).

в. Південна Італія творила Неапольське Королівство, що було сателітом Франції.

Одинока Сицилія не належала до Франції, а була під опікою англійців. Італійське Королівство, із столицею в Міляні, мало сім мільйонів мешканців та чисто італійську адміністрацію. В Міляні створено тоді Італійську Академію, що мала за одне із завдань очистити італійську мову від чужих впливів.

Наполеон панував над цілою Європою. Тільки англійці протиставилися йому. Та й народи в Німеччині, Австрії й Іспанії почали оунгуватися проти нього. Зате в Італії не було жадного протифранцузького руху. З того скористали попередні володарі тих народів і почали закликати їх до війни проти Франції. І мали успіх. Наполеон почав програвати, вкінці абдикував. У 1814 р. його вислали на острів Ельбу, а в 1815 р., після т. зв. „Сто Днів”, на острів св. Олени. Це був кінець наполеонської епопеї.

У 1813 р. неапольський король Й. Мюра заключив союз з Австрією, та в 1815 р. зірвав його і в березні проголосив війну за незалежність Італії (проклямація в Ріміні). Однак італійці не піддержали його, бо або ще не були готові боротися за свою свободу, або не вірили йому, або може тому, що решта Італії не хотіла прийняти провладу Неаполю. Мюра абдикував, а в жовтні 1815 р. його розстріляли.

У 1814 р. почався т. зв. Віденський Конгрес, що мав за завдання упорядкувати європейські справи після програної Наполеона. Найважливішу роль на ньому грала Австрія, зокрема її пром’єр, кн. Меттерніх. Конгрес закінчився в червні 1815 р. На основі Віденського Договору постали тепер в Італії такі держави:

1. Австрія одержала Льомбардію й Венето (інша назва: Венеція Евганеа). Інші частини Венецької провінції, що називалися „Венеція Трідентіна” та Венеція Джулія” (з портом Трієсте), прилучено просто до австрійського цїсарства.

2. Сардинське королівство вернулося до династії Савоїв разом з П'ємонтом, Лігурією, Ніццою і Савоєю.

3. Князівство Парми й П'яченци одержала жінка Наполеона,

4. Князівство Модени одержав австрійський архикнязь Франц IV.

5. Велике князівство Тоскани було під владою іншого австрійського архикнязя Фердинанда III.

6. Папська Держава втратила Авіньон. В її склад входили такі провінції: Ляцію, Умбрія, Марке, Легаціоні (південна частина Емілії).

7. Королівство Неаполю й Сицилії (або королівство Двох Сицилій) вернулося до Борбонів, до Фрединанда I.

Отже на початку XIX ст. Італія була поділена на сім держав з різними системами внутрішньої адміністрації та цілою низкою митних границь. Наприклад на ріці По були 4 митні границі, між Павією й Феррарою — 5, між Мантовою й Пармою — 4. Найважнішою державою було Сардинське королівство, або П'ємонт, що відограв опісля головну ролю в історії Рісорджімента. Савойська династія, що там панувала була амбітна. Тоді вже почала кристалізуватися її ривалізація з Австрією за впливи в Італії. Наразі вона була зацікавлена тільки тим, щоб створити північно-італійську державу, значить поширити свої границі ще й на Льомбардію. Поза тим, за пізнішими словами Меттерніха, Італія була географічним поняттям, а ще не нацією, що мала б право бути незалежною й соборною державою.

Така була ситуація в Італії після упадку Наполеона і Віденського Конгресу.

3. Все таки треба ствердити, що після 1815 року Італія не була тим самим, чим вона була перед Французькою Револуцією. Часи сильно змінилися через воєнні події й замішання. Італійське суспільство ділиться тепер на дві групи: реакціонерів, які відкидали все нове, що прийшло у висліді воєнних подій; і лібералів, патріотів, що хотіли свободи й незалежності для італійської нації. Величезна маса народу була зовсім несвідома і незацікавлена долею власної батьківщини.

Найважніша річ, що сталася в тих двадцяти роках перед

1815 роком, це факт, що національне почування й любов батьківщини ожили. Це сталося не тільки в Італії, але й у цілій Європі. В Італії та в Європі розвинулася національна свідомість, народи почали бажати бути собою, жити в своїй національній державі. Це один великий наслідок Французької Революції й епохи Наполеона.

Другий великий наслідок подій тих часів це те, що Наполеон призвичаїв італійців носити зброю, служити в війську, бо досі тільки вояки П'ємонту та моряки Дженови й Венеції носили зброю. (Тут знову бачимо подібності з історією українського народу. Таких подібностей буде більше). Італійці почали воювати, десятки тисяч їх погинуло в армії Наполеона. З розв'язаної Австрією армії в 1815 р. вийшли майбутні змовники й вояки за незалежність Італії. В історії України бачимо подібну паралелю, головню після I Світової війни.

Були ще й інші цікаві наслідки. Перед 1790-ими роками італійці з різних італійських держав не знали одні одних, дуже мало подорожували по Півострові, чулися чужинцями одні супроти одних. А в часі війни служили в тій самій армії, стрічалися, говорили, їздили, покидали давні упередження, почали почуватися італійцями. Деякі італійські письменники закликали італійців відродитися, „рісорджере", наприклад Вітторіо Альфієрі († 1803), а після 1815 р. — Уго Фоскольо, Джакомо Леопарді, Алессандро Мандзоні.

(Продовження в наступному числі)

РЕЦЕНЗІЇ:

luci nelle tenebre, Considerazioni, testimonianze, documenti sul cristianesimo all'est dal 1971 al 1976, Commissione Diocesana per la Chiesa del Silenzio, Urbana (Pesaro), aprile 1977.

Це збірка статей і документів про християнство на сході від 1971 до 1976 року. Редактором цього італійського видання є о. Крістофоро Кампана, італієць. Ця книжка хоче бути „свідченням віри тих, що живуть і вмирають за віру; свідченням братерства з тими, що терплять; свідченням любови навіть до тих, що живуть у темноті атеїзму; свідченням надії для всіх”. У книжці зібрані статті про християнство в Болгарії, Чехословаччині, Югославії, Литві, Польщі, Румунії, Росії, Мадярщині; статті про Україну поміщені на ст. 297-322.

Першу статтю — „Церква-мучениця в Україні” — написав видавець, о. К. Кампана. Він каже: „Трагічна доля Католицької Церкви в Україні за мало відома на Заході. Змагання, які тривали століттями, щоб зберегти вірність Римові — це щось гігантичне й зворушливе. Нема народу, який переслідувано довше й жорстокіше за його католицьку віру”. Автор розказує про розквіт УКЦ, знищення її більшовиками і сучасне переслідування. Цитує теж частину промови Блаж. Йосифа з 17 лютого 1972 р.

Другу статтю написав М. Т. Карльоні під таким наголовком: „Ціле життя це свідчення про Христа — кардинал Йосиф Сліпий”. Автор дає короткі дані про життя Блаж. Йосифа, ліквідацію УКЦ в 1945 р.; цитує листа Папи Пія XII з 1957 р. з нагоди 40-річчя рукоположення Митрополита; говорить про його засуди, послання, відкинення пропозиції стати Московським патріярхом. Каже: „Разом з кард. Міндсенті, це приклад найбільше доказаної вірності Вселенському Архирееві за ціле ХХ-те ст.”

Третя стаття подає повний текст промови Патріярха Йосифа на Папському Синоді Єпископів в жовтні 1974 р., де Блаженніший сказав, що, як мінімум, Синод повинен голосно запротестувати проти переслідування релігії в СССР і згадує про переслідування В. Мороза й інших.

Четверта стаття має наголовок: „Мучеництво й живучість одного народу (1945-1975)”. Автор описує події зв'язані з офіційною ліквідацією УКЦ в Україні та цитує слова Патріярха Йосифа про гори трупів і ріки крові, які пролляли українці католики за вірність Апостольській Столиці. „На жаль, їх ніхто не боронить”. Автор розказує про велику діяльність Патріярха Йосифа в Римі та живучість УКЦ.

П'яту статтю написав Е. Пераккія про „Величну постать Української Католицької Церкви — Митрополита Андрея Шептицького”, апостола з'єдинення всіх християн та патріота.

Шоста стаття має наголовок: „Український патріярхат?” Автор, Ч. Скаліський, обговорює справу піднесення українського верховного архієпископства до патріяршої гідности. З'ясувавши цю справу, згадавши про Архієпископський Синод у 1969 р., на якому український єпископат виступив однозгідно в справі створення патріярхату, і згадавши про однозгідність у цій справі мирян і монаших чинів, автор ставить питання: „Чи можливо, щоб Папа не вислухав такого однозгідного бажання... , тим більше що тут не йде про пусту славу, але про проблему, що така важна 1) для самого існування Української Церкви, 2) для дальшого розвою духовного, релігійного й церковного життя, 3) для національного існування?”

Чи можна краще з'ясувати проблему українського патріярхату в усій своїй ширині й глибині, як отим питанням, що його ставить чужинець?

Останній розділ має наголовок: „Заберіть нам життя, не нашу Церкву”. Тут

автор згадує про справу знищення Богоявленської Церкви в Житомирі, розпач населення і його протест до ОН, і так закінчує: „Чи ж може це не правдиві християни, ті, що платять за муку, яку переходить релігія й мораль не лиш у Росії, але теж і на Заході?”

Книжка, яку реферуємо, вартісна. Почуття справедливості й правди ще живе в світі. Та хто звертає на нього належну увагу? Треба бути правдивим християном, щоб це робити.

Богдан І. Лончина

**

Bill Basansky with David Manuel, Jr, Babunia, Logos International Plainfield, NJ, 1976, 192 ts.

Це оповідання молодого українця з села над Дніпром, Василя Басанського, про події від серпня 1941 р. в рідному селі до виїзду на захід та до ЗСА. Автор починає цю хроніку описом стрілянини над берегами Дніпра, коли большевики відійшли, а німці ще не прийшли. Три хлопці — три брати — обсервують. На питання Василя (в книжці це „Васілі”), чому москалі стріляють, хоч не видно німців, і можуть поранити цивільне населення, його брат Олекса („Алексей”) відповідає: „Ми не цивільне населення, ми українці”.

Ціле оповідання пронизує постать бабуні Василя, яка вірить у Божу допомогу в кожній ситуації та читає якусь книгу (це біблія). Належить, як виходить з оповідання, до якоїсь протестантської секти. Василь початково не розумів її слів, коли вона говорила про поміч „згори”; не розумів теж її слів про „країну молока й меду”. Опісля зрозумів, що тут мова про Бога, та про Америку.

Автор розказує про голод в Україні в 1932 р.; про німців, яких спочатку вважали визволителями від большевицького терору; про жорстокості німців; про свого п'яного батька, що всіх бив; про подорож цілої евакуованої родини на захід, через Бесарабію до табору ДіПі в Майнц-Кастель; про чудесний виїзд до ЗСА.

„Бабуня” це хроніка подій від 1941 до 1944 р. Бабуня є віруючою християнкою-сектанткою, а її внуки — виховані вже під большевиками — не мають поняття про релігію чи Бога. Національна свідомість цілої родини слаба. Дивно, що ніде нема жадної згадки про Православну Церкву. Ціле оповідання залишає якесь дивне враження на читача: цікаве воно, але українство тієї родини якесь дивне. В такій дійсності жило наше село в радянській системі.

Богдан І. Лончина

**

Степан Пап-Пугач. **ПЛАСТОВИЙ АЛЬМАНАХ** — з нагоди п'ятдесятиріччя Пласту на Закарпатті, 1921-1971, Рим, Видання Г. 1976, стор. 196.

Степан Клочурак. **ДО ВОЛІ** (спомини), Нью-Йорк, Карпатський Союз, 1978, стор. 190.

Дві книги, видані в останньому часі про національний рух на Закарпатті в 20 стол., це справжні дві ластівки, що завітали до читача на еміграції з інших країв. Коли подумати, серед яких умов їх укладано чи написано та збережено, дійсно треба з подивом і пошаною схилити голови перед авторами, діячами й учасниками подій та діяльності, яку вони з любов'ю записали й удокументували. Відрадно, що знайшлися добрі люди, насамперед з-поміж вужчих земляків авторів, що ці цінні рукописи видали й уступили їх ширшим колам. А важливі ці книги не лише для закарпатського земляцтва (до речі, значно менше активного у своїх „земляцьких” справах, як решта наших регіональних діячів!), але і для всієї української культури та історії.

Перша книга, це так причинок до історії Пласту, як і надзвичайно цікавий виховний матеріал для теперішнього пластового братства — юнаків і старших пластунів; з праці С. Папа-Пугача наше пластунство на еміграції може легко пізнати ріст і роллю Пласту на найменшому клаптику української землі між двома війнами, на Закарпатті. Книга спогадів С. Ключурака розкриває нам, що і ця „забута земля” (І. Ольбрахт назвав її „землею без імені”), отой наш „зранений брат” — українці Закарпаття, зокрема закарпатської Гуцульщини, внесли свій вклад у визвольні змагання 1918-1920 років. Тому варта з цими двома книжковими появами познайомити наших читачів.

„Пластовий Альманах”, це сполучення жанру альманахів (в тому і літературних) з удокументованою і журналістичною історією. Такий характер визначили умови, серед яких ця книга готувалася. З „післяслова” видавництва довідуємося, що автор і укладач прибирав матеріали до 18-річної історії Пласту на Закарпатті ще в 1941 р., в умовах угорської окупації. Але в 1942-44 рр., коли С. Пугач був арештований, багато з цього пропало. Лиш пізніше, у змінених, але теж не дуже сприятливих умовах, книга була знову написана й укладена та доповнена причинками інших авторів. Допомогла цьому пластова преса, а найбільше живе пам'ять людей, які носили з собою спогади, факти й документи з цієї світлої сторінки закарпатської історії, неначе дорогоцінну реліквію.

І ось ми отримали, також завдяки наполегливості й жертвенності видавця, книгу, яка „не має претензії дати повну історію пластового життя на Закарпатті, бо в ній багато прогалин і недомагань” — написано від видавництва. Проте, що автор й укладач дав, заслуговує на увагу, і є цінним причиноком до нашого кращого пізнання доби і подій, що їх можна назвати відродженням національної свідомости Закарпаття.

У першому розділі п. з. „Красне Поле” знаходимо драматичний опис боїв Карпатської Січі проти угорської навали в березні 1939 р., у яких згинуло 14 пластунів. Їм автор присвячує свою працю, а їхні прізвиська згодом часто згадуються в оглядах діяльності, організації, таборової виховної чи мистецько-самодіяльної праці Пласту.

Цікавим і повчальним, навіть для порівняння з теперішнім станом Українського Пласту, є матеріал про організаційну структуру, виховні програми, матеріали, проби тощо. Довідуємося з цього, що Пласт на Закарпатті був заснований 1 жовтня 1921 р. в Берегівській гімназії, що він належав до загального Союзу пластунів-скавтів Підкарпатської Русі (разом з чехами, угорцями й жидами), а згодом організаційно усамостійнився, як Улад Укр. Пластунів Підкарпаття; що в найкращих організаційних роках він нараховував бл. 3000 членів. Є докладні списки членів краювої старшини, деякі відорвані звіти за округами й осередками, головню середньошкільними.

Дуже добрі розділи про пластові табори, з'їзди, а головню участь українських пластунів Закарпаття в кількох джемборі. Подано цікавий огляд преси й бібліографію пластових видань на Закарпатті. Присвячено належну увагу обговоренню відношення Пласту до громадянства, а далі зв'язки Уладу Українського Пласту Підкарпаття до Союзу Українських Пластунів на Еміграції з осідком у Празі. Виходять наяв труднощі з чеською владою, боротьба з русофільським табором, а далі представлено повноцінну участь Пласту в загальнонаціональних і політичних подіях кінця 1930-тих років. Пластуни, наприклад, дали почин до заснування театру „Нова сцена”, що спочатку був пластовим театральним гуртком в Хусті. Пластуни були також між засновниками „Карпатської Січі”, проте виразно відстоювати автономію своєї організації, коли виникла парамілітарна організація „Карп. Січ”.

Укладач подав ще низку цікавих (нажал, неповних) сімнадцять профілів передових пластових діячів. Варта пригадати хоч тих, що перебувають тепер на заході: Леонид Бачинський, Юліян Ревай, Михайло Бажанський, Богдан Рубинович. Доповнює книгу 35 сторінок ілюстрацій, які мають поважне документальне

значення, бо збереглися чи зібрані вони серед надзвичайно важких умов, і оце вперше друкуються. Як щасливо, що зафіксовані постаті таких діячів, як засновника пешшого відділу Пласту, учителя гімназії Андрія Дідика, а далі педагогів інших шкіл — Остапа Вахнянина, Володимира Бірчака, Анни Устянович, Ростислави Бірчак, братів Шерегіїв та інших, а разом з ними і тих, що згнули в боях чи добиті угорськими наїзниками.

Книга видана охайно, на доброму папері і в твердій окладині. Легке редакторське перо було б їй надало елегантнішого стилістичного вигладження. Але більшість емігрантських видань терплять ще більшими огріхами.

Доля спогадів Степана Ключурака дечим подібна до „Пластового Альманаху”. Частина їх була написана і видрукована вже в 1934 р. у видаваній автором газеті „Земля і Воля” в Мукачеві, та, як подає в передмові д-р В. Шандор, були ці спомини основно перероблені і доповнені після 1956 р. В доволі закінченій формі вони з'являються друком в Америці. Сам автор, колишній міністер автономної Карпатської України, тепер перебуває в Празі.

Степан Ключурак родився в 1895 р. у великому селі — Ясіню, що є наче столицею закарпатської Гуцулії (сім церков, бл. 8 тис. мешканців). Ясіня і цілу Гуцульщину він пластично описує у перших розділах спогадів, звертаючи увагу на фольклор, господарське життя, цікавий побут, релігію і стан національної свідомости. Сам Ключурак походить з заможної селянської родини, в якій чисельне потомство жило традиційним патріархальним устроєм, проте з великим впливом і рішальним голосом у справах домашніх матері-господині. Хоч здібний з природи, Степан не збирався виїжджати з села до міста для дальшої освіти. Коли якось намовили батька „пани” (син місцевого священика), щоб віддати Степана до середньої школи, родина не була з цим згідна: „Шкода хлопця пускати з дому. Як стане паном, не тільки нас, але й своїх батьків буде встигати”.

Хто з селянських синів не пригадає собі таких міркувань, коли когось з села висилали до міських шкіл. Але Ключурак залишився вірним своєму родові і сплатив йому цей борг усе своє життя. Звичайно, вчашав до угорської гімназії (бо іншої не було) в Ужгороді, а потім у Мармароському Сиготі. Цікаво і живо передано стан української змідяризованої, а також свідомої інтелігенції, світських і священиків на Закарпатті в роках 1905-1914. Ужгород був поважно змідяризований; тут головно серед попівських дітей ширилося відступництво. Але були і свідомі „русини” якраз серед священиків, хоч вони були в меншості. Проте в Сиготі, може трохи і під впливом освідомлених румунів, свідомість стояла вище. Угорський уряд і панівна верства виразно йшли на повну денаціоналізацію українців.

С. Ключурак з великим піетизмом згадує о. Михайла Балора (1857-1916), що в Сиготі заснував і провадив „руську бурсу” Св. Михаїла, що була не східньому Закарпатті остоею національної свідомости, а крім цього, цей священик діяв вивидатну господарську і кооперативну діяльність серед населення з метою піднесення його рівня.

Цікаво описане тло і перипетії т. зв. МармарошСигітського процесу проти близько сотні селян, що перейшли на православ'я з протесту проти денаціоналізаційної політики уряду, а також через угрофільську орієнтацію значної частини греко-католицького священства. В цьому часі вже існували таємні зв'язки між свідомішою інтелігенцією та селянами Закарпаття з Галичиною, звідки вони отримували газети, книжки. Молодша інтелігенція прагнула цих зв'язків і захоплювалася національним відродженням Галичини. Цікаві епізоди і факти таких зв'язків, головно на східньому Закарпатті, фіксує Ключурак у своїх спогадах.

Вибух світової війни приніс багато нещастя Гуцульщині і Ясіню. Ключурак передає ці драматичні події: мобілізація, угорські переслідування закарпатців, мовляв, через симпатії до росіян, коротке перебування російських військ у Ясіню і повернення угорців з новим терором, жертвою якого впало кілька провідних гуцулів, що їх судив військовий суд.

В 1915 р. Ключурака мобілізують, і він знайшовся на австрійсько-російському фронті на Волині. Зворушливий опис Великодня 1916 р., коли з двох боків фронту понеслася пісня „Христос воскрес”, ілюструє трагедію синів одного народу. Вояки з двох боків стрінулися (це був час ще лицарської війни, коли перемір'я в рокові свята респектували), і тоді С. Ключурак висланий своїми товаришами з окопів привітати з російськими вояками був здивований, коли йому відповів російський боець українською мовою, додаючи: „Видно на обидвох боках воюють українці одні проти одних...”

Перебування на Волині, переживання на фронті, а потім лікування (після поранення) в чеській Празі серед чехів зміцнили в молодого Ключурака почуття національної гордості і свідомість праці для народу. Тут він також вперше міг прочитати українську патріотичну літературу, що її віднайшов у одній обскурній книгарні. Цілу „бібліотеку” згодом привіз він на відпустку до Ясіня. Село багато чого пережило за роки війни. Сотні згнули на фронті, інших переслідувала влада на місці, деякі повтікали в гори, слідами Довбуша; їх так і називали — „довбушуками”.

Рівночасно Ключурак вписався на Правничу Академію в Сиготі, щоб закінчити розпочати в 1914 студії. Тут вже він виступає як свідомий молодий провідник національного руху, і саме в 1918 р. починається кольоритна кар'єра і політична роля цього молодого амбітного гуцула. Він став душею руху серед свідомих студентів-русинів, але зберігав контакт з недалеким Ясіням, де коло свого „пана” гуртувалися свідомі селяни. Восени 1918 р. почав організувати в селі самоуправу, міліцію, а згодом Українську Національну Раду. Події тут розвивалися паралельно з державним будівництвом в Галичині та на Буковині. 8 листопада відбувається величава маніфестація ясіньських гуцулів за приєднання до України. Тоді вибрано 42-членну раду і самоуправний уряд цієї майбутньої „Гуцульської республіки”, яка бажала приєднатися до Західної України. Зразу ж нав'язано контакти з Станиславом і почалася підготовка до збройного перебрання влади й усунення угорців.

Разом з тим ціле Закарпаття почало пробуджуватися і шукати розв'язки своєї долі. Відбуваються з'їзди, т. зв. народні ради — в Сиготі (для східного Закарпаття), Любовні, Сааяві, а навіть скликано таку раду до Будапешту ініціаторами збереження українського Закарпаття в „демократичній” Угорщині. Ключурак та інші українські лідери східного Закарпаття, а головне свідомі селяни виступали і тут проти угорського панування і вказували на єдиний шлях — об'єднання з Україною. Сигітська Рада заявила виразно за Україною. На 21 січня 1919 р. скликано до Хусту загальний збір усіх угорських русинів-українців. Але вже раніше з уповноваження голови сигітської ради д-р Михайла Брацайка, виїхала делегація на чолі з С. Ключураком до Станислава прохати включення Закарпаття до України. На засіданні Української Нац. Ради в Станиславіві С. Ключурак виголосив 2 січня 1919 р. знаменну промову, у якій засвідчив бажання закарпатських українців належати до України: „Нашим гарячим бажанням є, щоб прапор незалежної соборної України маяв на нашій найвищій українській горі Говерлі”. (Цілий текст промови подано в цих спогадах).

На Різдво 1919 ясіньські гуцули усувають угорське військо з Ясіня, а тут перебував великий гарнізон угорців (бл. 500 багнетів). В цьому допомогли й галицькі українці Так затвердилася остаточно українська влада в Ясіню (т. зв. „Гуцульська республіка”), війська якої складалася з 315 озброєних гуцулів та 109 старшин і стрільців, присланих з Коломиї. „Уряд” республіки складався з п'ятох адміністративних відділів. Швидко Ясіня стає осередком руху за приєднання до України, військово і політичну владу поширює на інші села і містечка Гуцульщини. В січні відбувається наступ на Сигіт та його зайняття з метою далі поступати на захід, щоб на час Всенародних зборів у Хусті вже мати це місце обсадженим українською збройною силою.

Проте в той час відбувається румунський наступ на Марморощину і Сигіт. У боях з регулярною румунською армією під Сиготом українці зазнали поразки

(згинуло 18 вояків) і гуцульська сотня мусіла відступити. Все ж хустський збір висловився за Україною і контакти між Закарпаттям і Станиславом продовжуються. На поділеному в першій половині 1919 р. Закарпатті (чехи, угорці, румуни) ведеться пропаганда в користь України: є постійні зв'язки з Галичиною, а в квітні 1919 р. навіть відбувся з'їзд угорських українців у Станиславові.

Кінець „Гуцульської республіки” припадає на початок червня, коли румуни окупують також Ясіня і арештують увесь склад Укр. Національної Ради. В той час міжнародними й іншими актами (спільне рішення Ужгородської Центральної Ради) приєднано Закарпаття до Чехословацької республіки. Ключурак опинився разом з іншими в румунському таборі для інтернованих, і був звільнений лише на інтервенцію дипломатичної місії УНР в Бухарешті. На початку жовтня 1919 р. переїхав з іншими гуцулами на Велику Україну з метою послужити ще українській державній справі. Це був найважчий період наших визвольних змагань. Ключурак з іншими закарпатцями включилися до гуцульського куреня, якому було призначено службу охорони уряду Директорії.

Наша державна політика в той час не могла імпонувати закарпатським гуцулам. Ось, що каже булавний Гундек: „Мені здається, що тут усі будують партії, а не Україну. Так України ми не збудуємо, а як би вона була, то ми її самі зруйнували б”. Болючі це зауваження звичайного гуцульського легіня... але які правдиві!

В тому часі Закарпаття вже було приєднане до Чехословаччини. Чехословацька місія в Кам'янці Подільському сконтактувалася з гуцульським куренем. Коли не було виглядів далі будувати Україну, закарпатські гуцули під опікою цієї місії вернулися до Чехословаччини. Ключурак переїхав через Прагу на Закарпаття, де вже знаходилися і деякі учасники відступаючої УГА. Ясіня було звільнене чехами від румунів щойно весною 1920 р. Але молодий Ключурак разом з іншими, після бурхливих років кінця війни, включається далі в українське життя Закарпаття. На цьому спогади „До волі” кінчаються. Можна сподіватися, що автор обдарує нас своїми цікавими спогадами і про наступний період свого життя та про дальший рух національного відродження Закарпаття за чехословацького періоду і після нього.

Ці спогади насправді цінні, цікаві, читаються живо, в них зафіксовано багато подій, постатей і міркувань автора. Про „Гуцульську республіку” ми маємо кілька творів („Гори говорять” У. Самчука, „Гуцульська республіка” З. Кудея, „Сотня Мочаренка” В. Гренджі-Донського та інші), проте спогади С. Ключурака є першим автентичним і найповнішим свідченням самого учасника й творця подій. Наскільки ці спогади є вартісними й важливими для історії Закарпаття, нехай авторові цього обговорення буде дозволено ствердити таке. Після їх прочитання мені стало ясним, що в Енциклопедії Українознавства повинні були з'явитися такі гасла „Гуцульська республіка”, о. Михайло Балог, свящ. Олекса Кабалюк (що буде зроблено в доповненню, а гасла про Ясіня, Сигіт Мармороський й особливо гасло „**Степан Ключурак**” повинні б бути тепер дещо інші й багатші!

Після цих вповні заслужених компліментів для автора, його книги і видавців, приходиться сказати кілька терпких слів критики. Прикро, що видавці не припілнували, щоб оминати велику кількість друкарських, а то й фактичних помилок у друку і назвах місцевостей чи транскрипції угорських і чеських назв. Навіть п'ять рядків підзаголовної сторінки англійською мовою мають три грубі помилки, а „спогади” чогось перекладено як „memories”. Мовним редактором книги є Дмитро Корбутяк, вступне слово написав д-р Вінкентій Шандор, а мистець Едвард Козак виконав окладинку, кольори і символіка якої дуже суцесивні. Книга такого змісту і ваги повинна мати індекс, як також можна було, крім фотознімки автора, дати більше ілюстрацій до тексту.

Незважаючи на деякі технічні недоліки, цю книгу широко рекомендуємо читачам, бо справді із задоволенням її користю може прочитати її кожен, необов'язково лиш виходець із Закарпаття. Закінчивши лектуру спогадів „До волі”, напевно читач скаже: „Ця книга збагатила мене ідейно й інтелектуально”.

Василь Маркусь

З М І С Т

<i>Р. Завадович</i> : Наша церква — — — — —	3
<i>о. І. Лотоцький</i> : Християнська святість — — — — —	5
<i>В. Маркусь</i> : Роман Завадович — — — — —	11
<i>М. Овчаренко</i> : Духова криза П. Тичини (III) — — — — —	18
<i>І. Боднарук</i> : Душа і сумління народу — — — — —	41
<i>М. Гарасевич</i> : Широкий письменницький діапазон У. Самчука — — — — —	55
<i>І. Боднарук</i> : З духовою печаттю Франка — — — — —	75
<i>М. Кузьмович-Головінська</i> : Нариси — — — — —	88
<i>М. Острроверха</i> : Обніжками — — — — —	92
<i>Є. Єнджеєвіч</i> : Українські ночі або родовід генія — — — — —	101
<i>М. Антонович</i> : Олекса Новаківський — — — — —	135
<i>М. Палій</i> : Ацтекізми в мекіканській еспанській мові — — — — —	141
<i>Б. Лончина</i> : Рісорджіменто — — — — —	144
РЕЦЕНЗІЇ: luci nelle tenebre (Б. І. Лончина), Bill Basansky, BABUNIA (Б. І. Лончина), С. Пап-Пугач, <i>Пластовий</i> <i>Альманах</i> ; С. Клочурак, <i>До волі</i> (В. Маркусь) — — — — —	154

Редакційна Колегія:

Роман Данилевич, Василь Лев, Богдан Лончина, Марія Овчаренко

Адреса Редакції:

DZVONY, 20175 Lumpkin St., Detroit, Mich. 48234, USA

Адреса Адміністрації:

DZVONY, 2247 W. Chicago Ave, Chicago, IL 60622, USA

Річна передплата 12 дол. Висилати на адресу адміністрації.

